

**UCHWAŁA NR 876/XXVII/2021
RADY MIASTA LUBLIN**

z dnia 25 marca 2021 r.

w sprawie przyjęcia Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Miasta Lublin na lata 2021-2024

Na podstawie art. 18 ust. 2 pkt 15 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2020 r. poz. 713 i 1378) w związku z art. 87 ust. 3 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2020 r. poz. 282, 782 i 1378) - Rada Miasta Lublin uchwala, co następuje:

§ 1.

Przyjmuje się do realizacji Gminny Program Opieki nad Zabytkami Miasta Lublin na lata 2021-2024, w brzmieniu określonym w załączniku do niniejszej uchwały.

§ 2.

Wykonanie uchwały powierza się Prezydentowi Miasta Lublin.

§ 3.

Uchwała podlega ogłoszeniu w Dzienniku Urzędowym Województwa Lubelskiego.

§ 4.

Uchwała wchodzi w życie z dniem podjęcia.

Przewodniczący Rady Miasta Lublin

Jarosław Pakuła

Załącznik
do uchwały nr 876/XXVII/2021
Rady Miasta Lublin
z dnia 25 marca 2021 r.

**GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI MIASTA LUBLIN
NA LATA 2021-2024**

Opracowanie:
Bogusław Szmygin
Anna Fortuna-Marek

Lublin 2020

1. Wprowadzenie
2. Podstawa opracowania
3. Uwarunkowania formalno-prawne ochrony zabytków i opieki nad zabytkami w Polsce
4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego
 - 4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami - relacje gminnego programu z dokumentami stworzonymi na poziomie krajowym
 - 4.2. Relacje gminnego programu z międzynarodowymi dokumentami doktrynalnymi
 - 4.3. Strategiczne cele polityki województwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami - relacje gminnego programu z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa
5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego miasta
 - 5.1. Relacje *GPOnZ* opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie miasta (analiza dokumentów strategicznych i planistycznych miasta)
 - 5.2. Charakterystyka zasobów dziedzictwa kulturowego (materialnego i niematerialnego) i jego waloryzacja
 - 5.2.1. Zarys historii i rozwoju przestrzennego miasta
 - 5.2.2. Krajobraz kulturowy
 - 5.2.3. Zabytki nieruchome
 - 5.2.4. Zabytki ruchome
 - 5.2.5. Zabytki w zbiorach muzealnych
 - 5.2.6. Dziedzictwo archeologiczne Lublina
 - 5.2.7. Niematerialne dziedzictwo kulturowe gminy Lublin - katalog zadań i rekomendacje
 - 5.2.8. Miejsca upamiętniające wydarzenia historyczne
 - 5.3. Zabytki nieruchome objęte prawnymi formami ochrony
 - 5.4. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków
6. Ocena stanu i ochrony dziedzictwa kulturowego miasta. Analiza SWOT
 - 6.1. Analiza SWOT stanu i ochrony dziedzictwa kulturowego miasta
 - 6.2. Wnioski wynikające z analizy SWOT
7. Założenia programowe - cele, kierunki działań i zadania *GPOnZ*
8. Zarządzanie gminnym programem
 - 8.1. Instrumenty wdrażania gminnego programu
 - 8.2. Wskaźniki oceny realizacji gminnego programu
 - 8.3. Źródła finansowania
 - 8.3.1. Charakterystyka dostępnych źródeł finansowania
 - 8.3.2. Prognozy dotyczące finansowania przez miasto zadań z zakresu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2021-2024

1. WPROWADZENIE

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Miasta Lublin na lata 2021-2024 jest drugim tego typu dokumentem sporządzonym przez samorząd miasta. Obowiązek opracowania i uchwalenia programu nakłada ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. Ustawa stanowi, że program opieki nad zabytkami powinien być opracowany przez jednostki samorządu terytorialnego wszystkich szczebli – gminę, powiat, województwo. W artykule 87 ustawy określono ramy czasowe dla programów opieki, które powinny być sporządzane na okres czterech lat (pkt.1). Następnie w siedmiu punktach określono zasadnicze cele, które każdy program opieki powinien realizować (pkt.2). Cele te określają przedmiot programu opieki, kierunki oraz zakres działań, które samorządy powinny zrealizować. Program opieki powinien być przyjęty uchwałą odpowiednio sejmiku województwa, rady powiatu lub rady gminy (pkt.3). Przyjęcie uchwały powinno poprzedzić zaopiniowanie programu opieki przez wojewódzkiego konserwatora zabytków. Ustawa nakłada też obowiązek sporządzania co dwa lata sprawozdań, które powinny być przedstawiane odpowiednio sejmikowi województwa, radzie powiatu lub gminy (pkt.5).

Dokument stanowi kontynuację dotychczasowych działań na rzecz ochrony i opieki nad zabytkami Lublina wskazanych i realizowanych w ramach *Gminnego programu opieki nad zabytkami miasta Lublin na lata 2015-2019*. Było to pierwsze tego typu opracowanie, w którym w oparciu o przeprowadzoną szczegółową charakterystykę dziedzictwa kulturowego miasta, jego waloryzację oraz diagnozę stanu zachowania zdefiniowano dwa strategiczne cele, których spełnieniu służyć miała realizacja szeregu różnorodnych zadań. Analiza funkcjonowania przedmiotowego programu opieki w minionych czterech latach wykazała, że zaproponowane cele przyjęto prawidłowo. Zrealizowane w tym czasie działania przyniosły wymierne, pozytywne efekty w postaci podjętych wielu inicjatyw na rzecz ratowania i rewaloryzacji zabytków.

Wprowadzone zmiany uwzględniają nowe uwarunkowania prawne, społeczne i gospodarcze, obecny stan zachowania zasobu oraz ocenę efektów wdrażania poprzedniego programu.

W pierwszych rozdziałach 2-4 – które dotyczą zagadnień prawnych oraz tzw. uwarunkowań zewnętrznych ochrony dziedzictwa kulturowego – przedstawiono uwarunkowania formalno-prawne (ze szczególnym uwzględnieniem istotnych zmian w przepisach) oraz dokonano analizy najważniejszych, z punktu widzenia ochrony zabytków, dokumentów, strategii i programów szczebla centralnego i wojewódzkiego.

Rozdział 5, zatytułowany *Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego miasta* składa się z dwóch zasadniczych części. W części pierwszej analizie poddane zostały obowiązujące obecnie dokumenty strategiczne miasta, w kontekście przyjętych założeń dotyczących ochrony i zarządzania dziedzictwem kulturowym. W części drugiej przedstawiono charakterystykę zasobu zabytkowego miasta (wraz z danymi ilościowymi), ze szczególnym uwypukleniem tych elementów i cech dziedzictwa kulturowego, które decydują o jego walorach oraz potencjale społeczno-ekonomicznym. Charakterystyka ta jako nadal aktualna została powtórzona z poprzedniego gminnego programu, natomiast w rozdziale tym dokonano aktualizacji danych ilościowych dotyczących obiektów i obszarów objętych ochroną oraz ujętych w gminnej ewidencji zabytków.

Rozpoznanie uchwalonych dokumentów strategicznych miasta, oględziny zabytków i obszarów zabytkowych, konsultacje przeprowadzone z pracownikami BMKZ i LWKZ oraz ocena działań i zadań zrealizowanych w poprzednim programie (m.in. na podstawie sprawozdania z realizacji programu) stanowiło podstawę do znajdującej się w dalszej części *GPOnZ* analizy SWOT, a następnie do zdefiniowania najważniejszych priorytetów, kierunków działań i zadań. Równocześnie należy podkreślić, że ostateczny wybór konkretnych zadań w czteroletniej perspektywie realizacji programu był wynikiem nie tylko rozpoznania potrzeb, lecz również realnych możliwości samorządu miasta. W dokumencie uwzględniono część zadań zaplanowanych w poprzednim programie dla Lublina (z różnych powodów niezrealizowanych), które nadal są zasadne i istotne dla ochrony i zarządzania dziedzictwem kulturowym miasta.

W rozdziale dotyczącym zarządzania *GPOnZ* zaproponowano wskaźniki realizacji celów, co w zdecydowany sposób pomóc powinno w zobjektywizowaniu ewaluacji programu. Ponadto przedstawiono aktualne źródła finansowania realizacji zadań.

2. PODSTAWA OPRACOWANIA

Opracowanie gminnego programu opieki nad zabytkami należy do obowiązków samorządu miasta, które wynikają z Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (tekst ujednolicony: Dz. U. z 2020 r. poz. 282). Ustawa określa zakres tematyczny, okresy obowiązywania i cele opracowania programu. Realizacja zadań związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego wynika również z ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (t. j. Dz. U. z 2019 r. poz. 506, z późn. zmianami). Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Art. 87 pkt. 1. i 3-5) określa obowiązek gminy dotyczący sporządzania i uchwalania gminnego programu opieki nad zabytkami, który:

- winien być opracowywany na okres 4 lat;
- służy celom określonym w ustawie;
- przyjmuje rada gminy po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków;
- ogłaszany jest w wojewódzkim dzienniku urzędowym.

Ponadto ustawa zobowiązuje prezydenta miasta do sporządzania co 2 lata sprawozdania z realizacji programu i jego przedstawienia radzie gminy.

Niniejszy „Program” został opracowany zgodnie z obowiązującymi przepisami prawa, a w szczególności zgodnie z ustawą z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, z uwzględnieniem wytycznych zawartych w opracowaniu pn. „Gminny Program opieki nad zabytkami – Poradnik metodyczny” wydanym przez Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków w 2008 roku (nadal rekomendowanym przez Narodowy Instytut Dziedzictwa do stosowania, jako poradnik metodyczny dla gminnych programów opieki nad zabytkami).

Zgodnie z wymogiem ustawowym podstawą dla sporządzenia programu jest Gminna Ewidencja Zabytków prowadzona przez samorząd Urzędu Miasta Lublina.

W programie uwzględniono uwarunkowania prawne w skali krajowej i lokalnej.

Dokument składa się z części analitycznej charakteryzującej zasób (w tym zakresie tekst w zdecydowanej mierze stanowi powtórzenie z poprzedniego gminnego programu) i jego stan; uwarunkowania prawne i dokumenty strategiczne oraz syntetycznej, zawierającej założenia programowe w postaci konkretnych zadań, które zostały sformułowane w odniesieniu do:

- ustawowo określonych celów, jakim służyć powinny programy opieki nad zabytkami (ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, art. 87, ust.2);
- wyznaczonych kierunków polityki krajowej oraz regionalnej (przyjętej przez Samorząd Województwa);
- dokumentów uchwalonych przez samorząd miasta;
- wniosków wynikających z analizy SWOT stanu i ochrony dziedzictwa kulturowego miasta;
- konsultacji z pracownikami Biura Miejskiego Konserwatora Zabytków w Lublinie oraz Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, przeprowadzonych w związku z przygotowaniem gminnego programu;
- analiz i ocen zasobu dziedzictwa kulturowego miasta i jego stanu zachowania (dokonanych w trakcie wizji terenowych w okresie wrzesień - listopad 2020 r.)
- analizy literatury przedmiotu.

3. UWARUNKOWANIA FORMALNO-PRAWNE OCHRONY ZABYTEKÓW I OPIEKI NAD ZABYTEKAMI W POLSCE

System ochrony zabytków opiera się przede wszystkim na ustawowo określonym systemie prawnym. Do najważniejszych aktów prawnych regulujących sposób ochrony i zarządzania zabytkami w Polsce należą:

- *Konstytucja RP z dnia 2 kwietnia 2007 r.* (art. 5, 6 i 73 oraz jej preambuła);
- *Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* wraz z rozporządzeniami wydanymi do tej ustawy;
- Przepisy prawne z innych aktów prawnych, mające związek z ochroną zabytków (m.in. *Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym*, *Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym*, *Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane*, *Ustawa z dnia 9 października 2015 r. o rewitalizacji*, *Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. - Prawo ochrony środowiska*,

Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody, Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami, Ustawa z dnia 24 kwietnia 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu, Ustawa z dnia 28 marca 1933 r. o grobach i cmentarzach wojennych, Ustawa z dnia 31 stycznia 1959 r. o cmentarzach i chowaniu zmarłych, Ustawa z dnia 12 stycznia 1991 r. o podatkach i opłatach lokalnych, Ustawa z dnia 20 lipca 2018 r. o zmianie ustawy o rzeczach znalezionych (Dz.U.2018, poz. 1599).

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 2007 r.

Konstytucja RP w rozdziale I RZECZPOSPOLITA zawiera Art. 5., który stanowi, iż: *Rzeczpospolita Polska strzeże niepodległości i nienaruszalności swojego terytorium, zapewnia wolności i prawa człowieka i obywatela oraz bezpieczeństwo obywateli, strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju.* Można zauważyć, że ustawa zasadnicza kreuje w ten sposób zarówno rangę zagadnień ochronnych, jak i podstawy budowania ładu prawnego. Stawianie problematyki ochrony dziedzictwa kulturowego i naturalnego na równi z podstawowymi prawami człowieka oraz suwerennością i niepodzielnością państwa jest wymownym sygnałem wskazującym na powszechne i istotne znaczenie tej problematyki w skali państwa. W ślad za ustawą zasadniczą, kwestie poszanowania dziedzictwa kulturowego i naturalnego znajdują odzwierciedlenie w kolejnych aktach prawnych i dokumentach systemowych.

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami

Ustawa jest najważniejszym aktem prawnym w dziedzinie ochrony zabytków. Definiuje ona m.in.: pojęcie zabytku, reguluje zasady ochrony i opieki nad zabytkami, określa: formy ochrony, kompetencje organów ochrony zabytków (w tym administracji rządowej i samorządowej), obowiązki właściciela lub posiadacza zabytku, formy finansowania opieki nad zabytkami, zasady prowadzenia badań przy zabytkach, ich ewidencjonowania etc.

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami definiuje pojęcia ochrony i opieki nad zabytkami:

Ochrona zabytków polega, w szczególności, na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu:

- zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;
- zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;
- udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;
- przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;
- kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;
- uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega, w szczególności, na zapewnieniu warunków:

- naukowego badania i dokumentowania zabytku;
- prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku;
- zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie;
- korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości;
- popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury (art. 5).

Do kompetencji samorządu miasta należą zarówno działania odnoszące się do ochrony zabytków, jak i dotyczące opieki nad zabytkami – w odniesieniu do obiektów oraz historycznych obszarów, których gmina jest właścicielem.

Ponadto ustawa definiuje m.in. podstawowe pojęcia z zakresu ochrony i opieki nad zabytkami oraz określa przedmiot, zakres, formy i sposób ich ochrony.

Formami ochrony zabytków są:

1. wpis do rejestru zabytków

Do rejestru zabytków wpisuje się zabytek nieruchomy na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków z urzędu bądź na wniosek właściciela zabytku nieruchomego lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy. Do rejestru może być również wpisane otoczenie zabytku wpisanego do rejestru, a także nazwa geograficzna, historyczna lub tradycyjna tego zabytku. Do rejestru wpisuje się zabytek ruchomy na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków na wniosek właściciela tego zabytku. Wojewódzki konserwator zabytków może wydać z urzędu decyzję o wpisie zabytku ruchomego do rejestru w przypadku uzasadnionej obawy zniszczenia, uszkodzenia lub nielegalnego wywiezienia zabytku za granicę.

1a. Wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa.

2. uznanie za pomnik historii zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków lub parku kulturowego o szczególnej wartości dla kultury przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej na wniosek ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa kulturowego (po uzyskaniu opinii Rady Ochrony Zabytków).
3. utworzenie parku kulturowego w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej; park kulturowy może utworzyć na podstawie uchwały rada gminy po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków.
4. ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Dwie ostatnie formy – park kulturowy oraz ustalenia w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego pozostają w gestii samorządów gminnych. Osobna rola przypada gminnej ewidencji zabytków, która choć niewymieniona wśród zasadniczych form ochrony zabytków, przybiera charakter formy ochrony. Jest to kolejna prerogatywa gminy, czyli sprawowania ochrony na samorządowym szczeblu lokalnym. W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

- zabytki nieruchome wpisane do rejestru;
- inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków;
- inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków. (art. 22. p.5).

Ustawa określa również obowiązki oraz kompetencje samorządu terytorialnego w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Do obowiązków gminy należy w szczególności:

- prowadzenie gminnej ewidencji zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy (art. 22. p. 4);
- sporządzanie (na okres 4 lat) gminnego programu opieki nad zabytkami (art. 87);
- uwzględnianie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami przy sporządzaniu i aktualizacji strategii rozwoju gmin, studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego albo decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej (art. 18 i 19);
- sporządzanie gminnego planu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych opracowywanego zgodnie z Rozporządzeniem Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r.

Istotne dla prowadzonych przez gminę zadań są zapisy w art. 19 ustawy:

W studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego uwzględnia się, w szczególności ochronę:

- zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;

- innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków;
- parków kulturowych.

W decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego uwzględnia się w szczególności ochronę:

- zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
- innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków.

W przypadku, gdy gmina posiada gminny program opieki nad zabytkami, ustalenia tego programu uwzględnia się w studium i planie.

Szczegółowo określone obowiązki gminy w stosunku do obiektów zabytkowych objętych ochroną, których gmina jest właścicielem lub posiadaczem zapisane są w ustawie w art.: 5, 25, 26, 28, 30, 31, 36, 71 i 72.

Należy też zwrócić uwagę na niektóre zmiany w przepisach *Ustawy o ochronie zabytków*, które dokonały się w ostatnich kilku latach, a które mają istotny wpływ na sprawowanie opieki i ochrony zabytków przez samorządy lokalne.

Nowelizacja ustawy (*Ustawa z dnia 22 czerwca 2017 roku o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz niektórych innych ustaw*) wprowadziła istotny zapis, który w zamierzeniu swym chronić ma obiekty zabytkowe, co do których zostało wszczęte postępowanie w sprawie wpisu do rejestru zabytków nieruchomych, ale decyzja nie jest jeszcze ostateczna. Otóż od dnia wszczęcia postępowania w sprawie wpisu zabytku do rejestru do dnia, w którym decyzja w tej sprawie stanie się ostateczna, przy zabytku, którego dotyczy postępowanie, zabrania się prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich, robót budowlanych i podejmowania innych działań, które mogłyby prowadzić do naruszenia substancji lub zmiany wyglądu zabytku. Zakaz ten dotyczy także robót budowlanych objętych pozwoleniem na budowę albo zgłoszeniem, a także działań określonych w innej decyzji pozwalającej na ich prowadzenie. (Art. 10 a)

Ta sama nowelizacja ustawy dała też samorządom wszystkich szczebli możliwość udzielania dotacji na prace przy zabytkach nie tylko wpisanych do rejestru zabytków, lecz również ujętych w gminnej ewidencji zabytków.

W trybie określonym odrębnymi przepisami dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków może być udzielona przez organ stanowiący gminy, powiatu lub samorządu województwa, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale. Dotacja, w zakresie określonym w art. 77, może być udzielona w wysokości do 100% nakładów koniecznych na wykonanie przez wnioskodawcę prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków. (Art. 81.1)

Ponadto zgodnie ze znowelizowaną ustawą wprowadzone zostały administracyjne kary pieniężne. Właściciel zabytkowego obiektu wpisanego do rejestru zabytków, który bez pozwolenia WKZ lub niezgodnie z zakresem lub warunkami określonymi w pozwoleniu WKZ podejmuje działania, o których mowa w art. 36 ust. 1 pkt 1–5, podlega karze pieniężnej (w wysokości od 500 do 500 000 zł). Ponadto, kto wbrew obowiązkowi nie wykonuje zaleceń pokontrolnych, o których mowa w art. 40 ust. 1, podlega karze pieniężnej w wysokości od 500 do 50 000 zł (aktualne zasady nakładania administracyjnych kar pieniężnych zawarte są w Rozdziale 10a ustawy).

Należy także zwrócić uwagę, że szereg szczegółowych ustaleń i rozwiązań w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami, określonych jest w aktach wykonawczych do *ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*¹. W kontekście zadań samorządu miasta warto zwrócić uwagę na ogłoszone w 2019 r.

¹ Są to następujące rozporządzenia: Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 02 sierpnia 2018 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich, badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (Dz.U. 2018, poz. 1609); Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz.U. 2011, nr 113, poz. 661); Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 16 sierpnia 2017 r. w sprawie udzielania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy wpisaniu na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz.U. 2017 poz. 1674); Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (Dz.U. 2004 nr 212, poz. 2153); Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 12 maja 2004 r. w sprawie odznaki "Za opiekę nad zabytkami" (Dz.U. 2004 nr 124, poz. 1304); Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku

rozporządzenie w sprawie prowadzenia gminnej ewidencji zabytków², które w znacznym stopniu zmieniło wcześniej obowiązujące zasady prowadzenia gminnej ewidencji zabytków. Zgodnie z obecnie obowiązującym rozporządzeniem, prezydent miasta w przypadku zabytku nieruchomego innego niż zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków oraz znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków, włącza kartę adresową tego zabytku do gminnej ewidencji zabytków po osiągnięciu porozumienia z wojewódzkim konserwatorem zabytków, co do zasadności ujęcia tego zabytku w gminnej ewidencji zabytków oraz najpilniejszych postulatów konserwatorskich. Ponadto prezydent miasta ma obowiązek niezwłocznego zawiadomienia właściciela lub posiadacza zabytku albo nieruchomości, która przestała być zabytkiem o zamiarze włączenia karty adresowej zabytku do gminnej ewidencji zabytków, o włączeniu tej karty, o sporządzeniu nowej karty adresowej zabytku, o zamiarze wyłączenia karty adresowej zabytku z gminnej ewidencji zabytków lub o wyłączeniu tej karty. W odniesieniu do zabytku będącego historycznym układem urbanistycznym lub ruralistycznym, historycznym zespołem budowlanym, terenem, na którym znajduje się znaczna ilość zabytków archeologicznych, lub nieruchomością o nieuregulowanym stanie prawnym, zawiadomienia o zamiarze włączenia karty adresowej do gminnej ewidencji zabytków, o włączeniu tej karty, o sporządzeniu nowej karty adresowej takiego zabytku, o zamiarze wyłączenia karty adresowej takiego zabytku z gminnej ewidencji zabytków lub o wyłączeniu tej karty dokonuje się w drodze obwieszczenia umieszczonego na stronie podmiotowej Biuletynu Informacji Publicznej. Ponadto nowo wykonywane karty adresowe zabytku zawierać muszą nowe elementy, m.in. określenie wartości zabytku.

W kontekście istotnych dla samorządu lokalnego działań w zakresie kształtowania krajobrazu oraz estetyzacji i podniesienia jakości przestrzeni publicznych, w tym historycznych układów przestrzennych należy zwrócić uwagę na **ustawę z dnia 24 kwietnia 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu** (Dz.U. z 2015 r., poz. 774, 1688).

Ustawa ta wprowadziła szereg zmian w obowiązujących ustawach, które są istotne dla poprawy kształtowania krajobrazu kulturowego. Dla samorządu gminy istotne jest wprowadzenie przepisów dotyczących kompleksowego uregulowania kwestii dotyczących reklam. W tym zakresie ustawa krajobrazowa umożliwia gminom m.in. wprowadzenie zasad i warunków sytuowania obiektów małej architektury, tablic i urządzeń reklamowych oraz ogrodzeń; ustalania ich gabarytów, standardów jakościowych i rodzaju materiałów. Na określonych obszarach samorząd gminy może też ustalać zakazy sytuowania ogrodzeń, umieszczania tablic i urządzeń reklamowych (z wyłączeniem szyldów). Zasady te i zakazy samorząd wprowadzać może poprzez Uchwałę Rady Gminy mającą charakter prawa miejscowego – tzw. uchwała reklamowa. Dodatkowo dla obszarów z uchwalonymi zasadami i warunkami gmina może wprowadzić opłatę reklamową od posiadania tablic i urządzeń reklamowych. Zgodnie z tymi przepisami wprowadzenie takich ustaleń nie będzie już możliwe w planach miejscowych, ale wyłącznie w uchwale reklamowej, wydawanej na podstawie art. 37a znowelizowanego brzmienia ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym. Wyjątek dotyczy planów miejscowych, do sporządzania, których przystąpiono do 11 września 2015 r.

Na charakter i zakres wykonywania działań ochronnych i zarządczych w odniesieniu do dziedzictwa kulturowego, znaczący wpływ ma organizacja i sposób działania podmiotu bezpośrednio odpowiedzialnego za dane miejsce. W kontekście realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami Lublina, istotne znaczenie będzie miał zatem akt prawny odnoszący się do zasad funkcjonowania administracji lokalnej.

informacyjnego umieszczanego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków (Dz.U. 2004 nr 30, poz. 259); Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 1 kwietnia 2004 r. w sprawie nagród za odkrycie lub znalezienie zabytków archeologicznych (Dz.U. 2004 nr 71, poz. 650); Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 kwietnia 2004 r. w sprawie organizacji wojewódzkich urzędów ochrony zabytków (Dz.U. 2004 nr 75 poz. 706); Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 10 maja 2004 r. w sprawie rzeczoznawców Ministra Kultury w zakresie opieki nad zabytkami (Dz.U. 2004 nr 120, poz. 1302); Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 18 lutego 2011 r. w sprawie wzorów dokumentów oceny wskazującej czas powstania zabytku, wyceny zabytku oraz potwierdzenia wwozu zabytku na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. 2011 nr 50 poz. 256); Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 18 kwietnia 2011 r. w sprawie wywozu zabytków i przedmiotów o cechach zabytków za granicę (Dz.U. 2011 nr 89, poz. 510); Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 stycznia 2014 r. w sprawie dotacji na badania archeologiczne (Dz.U. 2014 poz. 110); Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 19 sierpnia 2015 r. w sprawie krajowego rejestru utraconych dóbr kultury (Dz.U. 2015 poz. 1275).

² Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 września 2019 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem;

<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20190001886/O/D20191886.pdf>

Zasady te określa **ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym**. Wymienione w Art. 7 ustawy zadania obejmują także zagadnienia odnoszące się wprost bądź pośrednio do ochrony zabytków. Należą do nich w szczególności zadania, które obejmują następujące kwestie:

- ładu przestrzennego, gospodarki nieruchomościami, ochrony środowiska i przyrody;
- gminnych dróg, ulic, mostów, placów oraz organizacji ruchu drogowego;
- kultury, w tym bibliotek gminnych i innych instytucji kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
- turystyki;
- zieleni gminnej i zadrzewień;
- cmentarzy gminnych;
- utrzymania gminnych obiektów i urządzeń użyteczności publicznej oraz obiektów administracyjnych;
- promocji gminy;
- tworzenia warunków do wdrażania programów pobudzania aktywności obywatelskiej;
- współpracy i działalności na rzecz organizacji pozarządowych oraz podmiotów działalności pożytku publicznego i wolontariatu.

Spośród wymienionych powyżej innych aktów prawnych przepisy mające istotne znaczenie dla ochrony zabytków regulują też: *Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane* oraz *Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym*.

Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane (t. j. Dz.U. z 2019 r., poz. 1186 z późn. zmianami)

Ustawa normuje działalność obejmującą sprawy projektowania, budowy, utrzymania i rozbiórki obiektów budowlanych oraz określa zasady działania organów administracji publicznej w tych dziedzinach. Przepisy ustawy nie naruszają przepisów odrębnych, między innymi o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami – w odniesieniu do obiektów i obszarów wpisanych do rejestru zabytków, obiektów i obszarów objętych ochroną konserwatorską na podstawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego oraz w odniesieniu do obiektów w gminnej ewidencji zabytków. W kontekście ochrony zabytków istotnym przepisem prawa budowlanego jest możliwość skorzystania z odstępstw od sprecyzowanych w ustawie przepisów techniczno-budowlanych, dotyczących projektowania, budowania, użytkowania i utrzymywania obiektów budowlanych. Odstępstwo można uzyskać przed wydaniem pozwolenia na budowę lub decyzji o zmianie sposobu użytkowania obiektu. Organ wydający pozwolenie na budowę występuje w tej sprawie do ministra, który ustanowił przepisy techniczno-budowlane (art. 9).

Należy też zwrócić uwagę, że w myśl prawa budowlanego, budowy i roboty budowlane niewymagające pozwolenia na budowę, jeżeli są wykonywane przy obiekcie budowlanym wpisanym do rejestru zabytków wymagają pozwolenia na budowę, a jeżeli są wykonywane na obszarze wpisanym do rejestru zabytków - wymagają zgłoszenia, przy czym do wniosku o pozwolenie na budowę oraz do zgłoszenia należy dołączyć pozwolenie wojewódzkiego konserwatora zabytków wydane na podstawie przepisów o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (art. 29 ust. 4). Natomiast pozwolenie na rozbiórkę obiektu budowlanego wpisanego do rejestru zabytków może być wydane po uzyskaniu decyzji Generalnego Konserwatora Zabytków o skreśleniu tego obiektu z rejestru zabytków (art. 39 ust. 2). W odniesieniu do obiektów budowlanych oraz obszarów niewpisanych do rejestru zabytków, a ujętych w gminnej ewidencji zabytków, pozwolenie na budowę lub rozbiórkę obiektu budowlanego wydaje organ administracji architektoniczno-budowlanej w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków (art. 39 ust. 3). Ponadto umieszczanie tablic i urządzeń reklamowych na obiektach wpisanych do rejestru zabytków wymaga pozwolenia na budowę (art. 29 ust. 2 pkt 6), a instalowanie krat na obiektach wpisanych do rejestru zabytków wymaga zgłoszenia (art. 30 ust. 1 pkt 3a).

Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (t. j. Dz.U. z 2020 poz. 293)

Ustawa określa: zasady kształtowania polityki przestrzennej przez jednostki samorządu terytorialnego i organy administracji rządowej oraz zakres i sposoby postępowania w sprawach przeznaczania terenów na określone cele oraz ustalania zasad ich zagospodarowania i zabudowy. Ustawa mówi, że w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym uwzględnia się wymagania ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej.

Ustawa stanowi, że w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego powinno się uwzględniać stan dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej (art. 10 ust.1 pkt 4) oraz wskazać obszary i zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków, a także dóbr kultury współczesnej (art. 10 ust. 2 pkt 4).

W miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego określa się obowiązkowo, m.in. zasady ochrony i kształtowania ładu przestrzennego, zasady ochrony środowiska, przyrody i krajobrazu, zasady kształtowania krajobrazu, zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków, w tym krajobrazów kulturowych oraz dóbr kultury współczesnej (art. 15 ust. 2 pkt 2, 3, 3a i 4). Ustawa nakłada obowiązek uzgodnienia projektu mpzp z właściwym wojewódzkim konserwatorem zabytków w zakresie kształtowania zabudowy i zagospodarowania terenu (art. 17 ust. 6 pkt b).

W przypadku braku miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego określenie sposobów zagospodarowania i warunków zabudowy terenu następuje w drodze decyzji o warunkach zabudowy i zagospodarowania terenu, przy czym: 1) lokalizację inwestycji celu publicznego ustala się w drodze decyzji o lokalizacji inwestycji celu publicznego; 2) sposób zagospodarowania terenu i warunki zabudowy dla innych inwestycji ustala się w drodze decyzji o warunkach zabudowy (art. 4 ust. 1 pkt 2).

4. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami – relacje gminnego programu z dokumentami stworzonymi na poziomie krajowym

Gminny program opieki nad zabytkami miasta Lublin jest zgodny z założeniami i celami polityki państwa w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami oraz szeroko pojętego zarządzania dziedzictwem kulturowym. Polityka ta określana jest w następujących zasadniczych dokumentach. Są to:

- *Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2019-2022,*
- *Narodowa Strategia Rozwoju Kultury wraz z Uzupełnieniem Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2020, Narodowy Program Kultury „Ochrona i zachowanie dziedzictwa kulturowego na lata 2004-2020” i Program Operacyjny „Dziedzictwo Kulturowe”,*
- *Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030.*

Zakres, w jakim GPOnZ odnosi się do Krajowego Programu Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2019-2022³

Za najistotniejsze cele i kierunki działań w *Krajowym Programie Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2019-2022* uznano:

Cel główny – stworzenie warunków dla zapewnienia efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami oraz budowanie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego. Cel ten realizowany będzie w okresie 4 lat we współpracy z państwowymi instytucjami kultury i organami administracji publicznej poprzez trzy cele szczegółowe, podzielone na kierunki działania, tj.:

Cel szczegółowy 1: „Optymalizacja systemu ochrony dziedzictwa kulturowego”, podzielony na kierunki działania:

1. *Wzmocnienie systemu ochrony na poziomie lokalnym,*
2. *Wzmocnienie systemu ochrony na poziomie centralnym.*

Cel szczegółowy 2: „Wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami”, podzielony na kierunki działania:

1. *Merytoryczne wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami;*
2. *Podnoszenie bezpieczeństwa zasobu zabytkowego;*

Cel szczegółowy 3: „Budowanie świadomości społecznej wartości dziedzictwa”, podzielony na kierunki działania:

1. *Upowszechnianie wiedzy na temat dziedzictwa i jego wartości;*
2. *Tworzenie warunków dla sprawowania społecznej opieki nad zabytkami.*

³ Uchwała nr 82 Rady Ministrów z dnia 13 sierpnia 2019 r. w sprawie "Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2019-2022". M.P. 2019, poz. 808

Zakres, w jakim GPOnZ odnosi się do Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2020 oraz Narodowego Programu Kultury „Ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego” na lata 2004-2020

Ogólne założenia polityki państwa w zakresie ochrony i wykorzystania dziedzictwa kulturowego zawiera *Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004-2013* oraz *Uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2020*⁴, będące rządowymi dokumentami tworzącymi ramy dla nowoczesnego mecenatu państwa w sferze kultury, a przede wszystkim dla nowoczesnie pojmowanej polityki kulturalnej państwa.

Strategia została stworzona centralnie dla obszaru całej Polski. Określa spójne działania realizowane w regionach. Stąd celem strategicznym jest działanie na rzecz zrównoważonego rozwoju kulturalnego regionów w Polsce, a celami cząstkowymi są m.in. zachowanie dziedzictwa kulturowego, aktywna ochrona zabytków oraz wzrost efektywności zarządzania sferą kultury. *Narodowa Strategia Rozwoju Kultury* wskazuje także bardzo ważną przemianę w kształtowaniu podejścia do sposobów ochrony dziedzictwa kulturowego. Współczesna ochrona zabytków powinna skupiać się bowiem na powiązaniu kultury z rozwojem gospodarczym i dochodami regionów ponieważ m.in. *Kultura wraz z przemysłami kultury staje się sektorem generującym dochody, nowe miejsca pracy, a także czynnikiem zwiększającym atrakcyjność lokalizacyjną regionów dla inwestorów i mieszkańców.*

Na podstawie diagnozy w strategii wyodrębniono pięć strategicznych obszarów kultury, dla których sformułowano *Narodowe Programy Kultury*, będące podstawowymi narzędziami wdrażania strategii. W odniesieniu do ochrony zabytków i opieki nad zabytkami określono *Narodowy Program Kultury „Ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego na lata 2004-2020”*, który za cel strategiczny przyjął intensyfikację i upowszechnianie dziedzictwa kulturowego, w tym szczególnie kompleksową poprawę stanu zabytków nieruchomych.

Cele cząstkowe programu to:

- poprawa warunków instytucjonalnych, prawnych i organizacyjnych w sferze dokumentacji i ochrony zabytków,
- kompleksowa rewaloryzacja zabytków i ich adaptacja na cele kulturalne, turystyczne, edukacyjne, rekreacyjne i inne cele społeczne,
- zwiększenie roli zabytków w rozwoju turystyki i przedsiębiorczości poprzez tworzenie zintegrowanych narodowych produktów turystycznych,
- promocja polskiego dziedzictwa kulturowego w Polsce i za granicą, w szczególności za pomocą narzędzi społeczeństwa informacyjnego,
- rozwój zasobów ludzkich oraz podnoszenie świadomości społecznej w sferze ochrony dziedzictwa kulturowego,
- tworzenie warunków dla rozwoju i ochrony dziedzictwa kultury ludowej,
- zabezpieczenie zabytków przed nielegalnym wywozem za granicę.

Założono, że cele programu realizowane będą m.in. w ramach następujących priorytetów i działań:

- Priorytet *Aktywne zarządzanie zasobem stanowiącym materialne dziedzictwo kulturowe*, zakłada działania dotyczące rewaloryzacji oraz adaptacji zabytków (przy założeniu znaczącego wpływu ekonomicznego tych projektów na rozwój regionalny i zwiększenie ilości miejsc pracy) oraz zwiększenie dostępności do nich mieszkańców, turystów i inwestorów. Za inne ważne działania uznano zmiany instytucjonalne, prawne i funkcjonalne w sferze dokumentacji i ochrony zabytków.
- Priorytet *Edukacja i administracja na rzecz ochrony i zachowania dziedzictwa kulturowego*, którego działania mają przede wszystkim na celu podniesienie wykształcenia kadr zatrudnionych w sferze ochrony dziedzictwa kulturowego oraz podniesienie świadomości społecznej w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego.

Uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2020 wprowadziło programy operacyjne służące realizacji strategii. Jednym z nich jest *Program Operacyjny "Dziedzictwo kulturowe"*. Programy operacyjne, skierowane m.in. do samorządów są ogłaszane decyzją Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego wraz z alokacją finansową na dany rok budżetowy. Najważniejszymi – z punktu widzenia celów programu opieki nad zabytkami miasta Lublin – są priorytety: ochrona zabytków, kultura ludowa i tradycyjna

⁴ *Narodowa Strategia Kultury na lata 2004-2013* przyjęta przez Radę Ministrów w dniu 21 września 2004 r. (w 2005 r. Ministerstwo Kultury przygotowało *Uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2020*)

(także w kontekście ratyfikowanej przez Polskę Konwencji UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego), jak również ochrona zabytków archeologicznych.

Zakres w jakim GPOnZ odnosi się do Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030⁵

Koncepcja to najważniejszy rządowy dokument dotyczący ładu przestrzennego Polski. Znaczenie tego dokumentu w kontekście programu opieki nad zabytkami jest istotne, gdyż jednym z ustawowych celów programów opieki nad zabytkami jest *włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju*. Celem strategicznym jest efektywne wykorzystanie przestrzeni kraju i jej zróżnicowanych potencjałów rozwojowych do osiągnięcia: konkurencyjności, zwiększenia zatrudnienia i większej sprawności państwa oraz spójności społecznej, gospodarczej i przestrzennej w długim okresie. *Koncepcja* kładzie szczególny nacisk na budowanie i utrzymywanie ładu przestrzennego, ponieważ decyduje on o warunkach życia obywateli, funkcjonowaniu gospodarki i pozwala wykorzystywać szanse rozwojowe. Dokument formułuje także zasady i działania służące zapobieganiu konfliktom w gospodarowaniu przestrzenią i zapewnieniu bezpieczeństwa. W znacznym zakresie uwzględnia również problematykę ochrony dziedzictwa kulturowego w systemie kształtowania prawidłowej polityki przestrzennej. Jako cele polityki przestrzennej w aspekcie ochrony zabytków wskazano: ograniczenie presji urbanizacyjnej na obszary dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego, poprzez rozwój narzędzi wspierania finansowego ochrony przyrody i krajobrazu; wprowadzenie systemu standardów zabudowy i zagospodarowania terenu na obszarach o niższym reżimie ochronnym; wprowadzenie narzędzi kompensacji utraconych korzyści ekonomicznych na terenach o wysokich restrykcjach konserwatorskich; wspieranie rewitalizacji zdegradowanych przestrzeni.

4.2. Relacje gminnego programu z międzynarodowymi dokumentami doktrynalnymi

Międzynarodowe normy ochrony dziedzictwa wyznaczane są w szeregu dokumentach doktrynalnych, które określają wartość dziedzictwa kulturowego i zasady jego ochrony. Umowy międzynarodowe – ratyfikowane i opublikowane w Dzienniku Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej – należą do źródeł prawa powszechnie obowiązującego (art. 87, ust. 1 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej). Oznacza to, że są one źródłem praw i obowiązków w krajowym porządku prawnym. Obowiązek ich przestrzegania dotyczy organów administracji publicznej oraz obywateli. Międzynarodowe konwencje w zakresie ochrony zabytków i dziedzictwa kulturowego, ratyfikowane przez Polskę i stanowiących źródło prawa oraz międzynarodowe dokumenty doktrynalne wyznaczają standardy i kierunki współczesnej ochrony dziedzictwa kulturowego. Do najważniejszych z nich w kontekście gminnego programu dla miasta Lublin należą:

- Karta Ateńska z 1931 roku – Postanowienia konferencji w Atenach w 1931 roku,
- Karta Wenecka z 1964 roku (II Międzynarodowy Kongres Architektów i Techników Zabytków w Wenecji, 1964 r.)
- Karta Florencka – Międzynarodowa Karta Ogrodów IFLA – ICOMOS (Międzynarodowy Komitet ICOMOS-IFLA ds. Ogrodów Historycznych, Florencja 1981)
- Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturowego i naturalnego (Konferencja Generalna UNESCO, Paryż 1972 r., Dz.U. z 1976 r., Nr 32, poz. 190) ratyfikowana przez Polskę w 1976r.
- Konwencja o ochronie dziedzictwa architektonicznego Europy (Rada Europy, Grenada, 1985 r.)
- Konwencja w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego (UNESCO, 2003 r.; Dz.U. z 2011 r., Nr 172, poz. 1018) przyjęta w 2003 r., ratyfikowana przez Polskę w 2011 r.
- Konwencja w sprawie ochrony i promowania różnorodności form wyrazu kulturowego (UNESCO, Paryż 2005 r.; Dz. U. z 2007 r., Nr 215, poz. 1585) ratyfikowana przez Polskę w 2007 r.
- Europejska Konwencja o ochronie dziedzictwa archeologicznego (Rada Europ, La Valetta, 1992 r.
- Dokument z Nara o autentyzmie (Konferencja na temat autentyzmu, Nara 1994)
- Międzynarodowa Karta Turystyki Kulturowej (Zgromadzenie Generalne ICOMOS, Meksyk 1999)
- Europejska Konwencja Krajobrazowa (Rada Europy, Florencja, 2000 r.)
- Deklaracja w sprawie zachowania GENIUS LOCI (Ducha Miejsca) (Zgromadzenie Generalne ICOMOS, Quebec, 2008)
- Zalecenia UNESCO w sprawie historycznego Krajobrazu Miejskiego (Konferencja Generalna UNESCO, Paryż 2011 r.

⁵ Dokument przyjęty został Uchwałą Nr 239 Rady Ministrów z dnia 13 grudnia 2011 r. w sprawie przyjęcia Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030, M.P. 2012 poz. 252

4.3. Strategiczne cele polityki województwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami – relacje gminnego programu z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa

- *Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami w województwie lubelskim na lata 2019-2022*;
- *Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Lubelskiego*;
- *Strategia Rozwoju Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020 (z perspektywą do 2030 r.)*;
- *Wojewódzki Program Rozwoju i Rewitalizacji Miast dla Województwa Lubelskiego*;

Powiązania GPOnZ z Wojewódzkim Programem Opieki nad Zabytkami w województwie lubelskim na lata 2019-2022⁶

*Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami w województwie lubelskim na lata 2019-2022 jest najważniejszym dokumentem strategicznym określającym politykę samorządu województwa w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego. Powinien zatem stanowić istotny punkt odniesienia dla gminnego programu opieki nad zabytkami miasta Lublin. Ważnym założeniem programu wojewódzkiego jest konstatacja, że działania i zadania w zakresie ochrony zabytków będą realizowane przy zaangażowaniu wszystkich jednostek samorządu terytorialnego, instytucji działających w tej sferze i zainteresowanych środowisk. Wiele działań skierowanych jest wprost do jednostek samorządu terytorialnego, dlatego prezentacja założeń programu wojewódzkiego jest ważna w kontekście formułowania programu gminnego. Przyjęta przez samorząd województwa lubelskiego zasada *odejścia od widocznego jeszcze biernego administrowania zabytkami na rzecz idei aktywnego zarządzania dziedzictwem, myślenia o kulturze, jako czynnika rozwoju, nowej filozofii ochrony dziedzictwa poprzez włączanie go w obieg społeczno-gospodarczy*⁷ jest także założeniem gminnego programu miasta Lublin.*

Cel strategiczny I. Wzmocnienie potencjału dziedzictwa kulturowego województwa lubelskiego, jako elementu rozwoju społeczno-gospodarczego regionu	
Cel operacyjny 1. Ochrona zabytków materialnych i opieka nad zabytkami materialnymi	Cel operacyjny 2. Ochrona niematerialnego dziedzictwa kulturowego
Działanie 1 Działania podnoszące świadomość społeczeństwa o wartościach krajobrazu kulturowego i jego wpływie na budowę wspólnoty społecznej i tożsamości regionu, w szczególności poprzez wprowadzanie nowoczesnej formy ochrony krajobrazu kulturowego w postaci parku kulturowego	Działanie 1 Poszerzanie form współpracy środowiska naukowego z samorządami w procesie ustalania autentycznych regionalnych wartości kulturowych, w tym określanie wyróżnika autentyczności poszczególnych grup etnograficznych Lubelszczyzny
Działanie 2 Działania na rzecz opracowania powiatowych i gminnych programów opieki nad zabytkami w oparciu o aktualne uregulowania prawne w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami	Działanie 2 Podejmowanie starań o umieszczenie wybranych przejawów dziedzictwa niematerialnego na Krajowej Liście Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego
Działanie 3 Prowadzenie gminnych lub powiatowych ewidencji zabytków	Działanie 3 Wspieranie aktywności regionalnej mającej na celu uświadomienie wagi niematerialnego dziedzictwa kultury dla zachowania tożsamości oraz prowadzenie planowych działań wspierających dziedzictwo niematerialne, poprzez tworzenie różnych programów edukacyjnych umożliwiających przekazywania przez twórców ludowych swej wiedzy, umiejętności i doświadczeń zawodowych młodemu pokoleniu

⁶ *Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami w województwie lubelskim na lata 2019-2022* przyjęty Uchwałą nr IX/160/2019 Sejmiku Województwa Lubelskiego z dnia 2 września 2019 r.

⁷ Tamże, s. 7

Działanie 4 Działania zmierzające do poprawy stanu zachowania zabytków na obszarze województwa lubelskiego, w tym stała ochrona wartościowych układów przestrzennych: urbanistycznych i ruralistycznych, ze szczególnym uwzględnieniem budownictwa drewnianego, zabytków i obszarów przemysłowych, powojaskowych oraz obiektów archeologicznych	Działanie 4 Propagowanie działań w zakresie opieki i ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, w szczególności poprzez kultywujące je wydarzenia
Działanie 5 Upowszechnianie mechanizmu udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru przez organy stanowiące jednostki samorządu terytorialnego na zasadach określonych przez te jednostki	Działanie 5 Upowszechnianie niematerialnego dziedzictwa kulturowego, jako niepowtarzalnej atrakcji turystycznej województwa, w szczególności poprzez wspieranie usług turystycznych na terenach wiejskich
Działanie 6 Podejmowanie planowych działań w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami pozostającymi w posiadaniu jednostek samorządu terytorialnego	Działanie 6 Wspieranie publikacji regionalnych oraz wydawnictw popularyzujących dziedzictwo kulturowe Lubelszczyzny, jako elementu przyczyniającego się do wzmocnienia poczucia wspólnoty regionalnej i tożsamości kulturowej
Działanie 7 Promocja instytucji muzeum, jako narzędzia ochrony zabytków i miejsca wypracowywania wzorca opieki nad zabytkami. Wykorzystanie nowoczesnych technologii w działalności statutowej muzeów w celu przyciągnięcia odbiorcy	
Cel strategiczny II. Wykorzystanie dziedzictwa kulturowego Lubelszczyzny w działaniach promocyjnych i edukacyjnych wpływających na rozwój społeczno-ekonomiczny.	
Cel operacyjny 1. Edukacja w zakresie dziedzictwa kulturowego Lubelszczyzny	Cel operacyjny 2. Promocja dziedzictwa kulturowego Lubelszczyzny
Działanie 1 Poszerzanie wiedzy o dziedzictwie kulturowym i opiece nad nim przy użyciu nowoczesnych technologii, mediów oraz różnorodnych form edukacji społecznej	Działanie 1 Rozwijanie nowoczesnych form promocji województwa wykorzystującej bogactwo dziedzictwa materialnego i niematerialnego, jako czynnika rozwoju społeczno-ekonomicznego i budowania poczucia wspólnoty regionalnej i tożsamości kulturowej
Działanie 2 Popularyzacja akcji edukacyjnych na rzecz niematerialnego dziedzictwa kulturowego do wzmocnienia społecznej świadomości (poczucia wspólnoty regionalnej) mieszkańców Lubelszczyzny	Działanie 2 Promocja istniejących szlaków kulturowych oraz propagowanie ich tworzenia, jako istotnych działań dla promocji regionu
Działanie 3 Edukacja właścicieli i użytkowników obiektów zabytkowych w zakresie zasad opieki nad nimi i ich ochrony	Działanie 3 Wzmacnianie współpracy międzyregionalnej - krajowej i zagranicznej, województwa lubelskiego w zakresie wspólnej promocji dziedzictwa kulturowego, w tym promocja turystyki kulturalnej poprzez organizację międzynarodowych wydarzeń i przedsięwzięć kulturalnych
Działanie 4 Realizowanie studiów naukowych, wspieranie programów badawczych i dokumentacyjnych oraz organizowanie praktyk studenckich i staży, zmierzających do stworzenia pełnej inwentaryzacji zasobów dziedzictwa kulturowego niematerialnych i materialnego, zwłaszcza zagrożonego	Działanie 4 Poszerzenie wiedzy społecznej dotyczącej przemysłów kultury, jako istotnego potencjału sektora społeczno-ekonomicznego

Działanie 5 Edukacja na rzecz poznawania istniejących na przestrzeni dziejów relacji kultury polskiej z kulturami innych społeczności na terenie Lubelszczyzny	Działanie 5 Promocja i stwarzanie dogodnych warunków do rozwoju przemysłów kultury, jako czynnika stymulującego wzrost gospodarczy
	Działanie 6 Promocja krajobrazu kulturowego województwa lubelskiego, jako atrakcyjnych miejsc dla aktywności filmowej i przemysłów czasu wolnego
	Działanie 7 Tworzenie mechanizmów włączających materialne dziedzictwo kulturowe w nowoczesny obieg gospodarczy: przemysłów czasu wolnego i przemysłów kultury, w tym promocja walorów niewykorzystywanych obiektów zabytkowych, jako miejsc dogodnych do nadania im istotnych funkcji społeczno-ekonomicznych

Wysoka wartość dziedzictwa kulturowego Lublina została w wojewódzkim programie podkreślona w wielu aspektach. W części prezentującej charakterystykę zasobu województwa zaprezentowane zostały różne kategorie zabytków Lublina. Podkreślono jego znaczenie i uznanie w skali krajowej („Lublin - historyczny zespół architektoniczno-urbanistyczny” uznany za Pomnik Historii Rozporządzeniem Prezydenta RP z dnia 25 kwietnia 2007 r.; Dz. U. Nr 86, poz. 574)) oraz międzynarodowej (Znak Dziedzictwa Europejskiego przyznany Lublinowi w 2014 r., jako miastu, które jest symbolem europejskich idei integracyjnych, ponadnarodowego dziedzictwa demokracji i tolerancji oraz dialogu kultur między Wschodem a Zachodem). Ponadto wskazano najcenniejsze lubelskie zespoły zabytkowe i zabytki. W kontekście ochrony zabytków zwrócono uwagę na działania Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, biura Miejskiego Konserwatora Zabytków oraz muzeów podlegających (lub współprowadzonych) przez samorząd wojewódzki (Muzeum Lubelskie w Lublinie, Muzeum Wsi Lubelskiej w Lublinie, Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej), w tym na realizację przez te ostatnie instytucje kultury dużych projektów w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego, finansowanych z funduszy europejskich oraz samorządu województwa.

Powiązania GPONZ z *Planem Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Lubelskiego*⁸

Politykę przestrzenną województwa najpełniej określa plan zagospodarowania przestrzennego. Plan wskazuje, jakimi działaniami w obszarze kształtowania, użytkowania i przekształcania przestrzeni należy zmierzać do osiągnięcia celów zapisanych w strategii rozwoju województwa. Ochrona dziedzictwa kulturowego zajmuje ważne miejsce w planie wojewódzkim. Planowanie przestrzenne zajmuje się procesami przestrzennymi, sferą analizowania i programowania w tym zakresie oraz decyzjami odnośnie rozmieszczenia funkcji zagospodarowania terenu w przestrzeni.

W planie wskazano, że Lublin należy do Lubelskiego Obszaru Metropolitalnego (LOM), który tworzy w województwie lubelskim największą koncentrację procesów społecznych, gospodarczych i przestrzennych. Przyjęto, że wzrost rangi Lublina w skali europejskiej i krajowej opierać się będzie o rozwijane funkcje metropolitalne, do których należą zwłaszcza: akademicka, naukowo-badawcza, kulturowo-turystyczna, targowo-wystawiennicza, konferencyjno-kongresowa, obsługi biznesu. Wzrośnie jakość funkcjonowania instytucji i usług publicznych wyższego rzędu, wzmocnieniu i eksponowaniu ulegną funkcje symboliczne, a substancja zabytkowa miasta poddana zostanie rewitalizacji głównie na cele kulturalne i turystyczne⁹.

W kierunkach rozwoju przestrzennego zaakcentowano problematykę środowiska kulturowego, wskazując, że działania w tym zakresie służyć mają wykorzystaniu dziedzictwa materialnego i niematerialnego w rozwoju społeczno-gospodarczym, w tym przede wszystkim turystyki oraz utrwalaniu tożsamości regionalnej i kreowaniu wizerunku województwa. W polityce regionalnej w zakresie ochrony i kształtowania krajobrazu kulturowego zwrócono uwagę na eksponowanie w zagospodarowaniu wyróżniających się historycznie przestrzeni kulturowych. Stąd też, jako jeden z kierunków działań przyjęto ochronę dziedzictwa kulturowego o znaczeniu światowym, europejskim i krajowym. Ochrona i opieka nad zabytkami służyć ma m.in.

⁸ *Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Lubelskiego* przyjęty Uchwałą nr XI/162/2015 z dnia 30 października 2015 r. Sejmiku Województwa Lubelskiego

⁹ Tamże, s.37

rewaloryzacji i rewitalizacji układów urbanistycznych, a w odniesieniu do zabytkowego krajobrazu kulturowego wśród działań wymieniono: *ochronę panoram w celu zachowania historycznych sylwet obiektów i zespołów urbanistycznych, zachowanie i konserwację zieleni komponowanej, ochronę i odtwarzanie historycznych przestrzeni publicznych o potencjale kulturowym, a także wspieranie tworzenia parków kulturowych oraz szlaków kulturowych*¹⁰. Określając przestrzenne warunki realizacji regionalnej polityki rozwoju - w odniesieniu do obiektów i przestrzeni publicznych o wybitnych walorach kulturowych - ustalono obowiązek dostosowania użytkowania oraz zagospodarowania otoczenia zapewniających ich zachowanie, eksponowanie i udostępnianie odpowiednio do statusu (światowego, europejskiego, krajowego), wymieniając m.in. Historyczny Zespół Architektoniczno-Urbanistyczny Lublina jako Pomnik Historii, obiekty którym przyznano Znak Dziedzictwa Europejskiego, tj. kościół pw. Św. Stanisława wraz z Klasztorem Dominikanów, kaplicę Trójcy Świętej na Zamku Lubelskim, pomnik Unii Lubelskiej oraz proponowane do wpisania na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO –Kaplicę Trójcy Świętej na Zamku Lubelskim, Szlak Jagielloński („Via Jagiellonica”).

Wśród działań ukierunkowanych na zachowanie wartości obiektów dziedzictwa kulturowego jako priorytetowe uznano:

- rewaloryzację oraz rewitalizację układów i zespołów urbanistycznych, ruralistycznych (m.in. Lublina),
- rewaloryzowanie obiektów techniki, w tym przemysłowych, tj. przede wszystkim: Browar Karola Vettera w Lublinie przy ul. Bernardyńskiej, Fabryka Wódek Rektyfikacji Lubelskiej w Lublinie przy ul. Spółdzielczej 6;
- restaurowanie i zabezpieczanie zespołów zamkowych, zamkowo-dworskich, pałacowo-obronnych (m.in. Lublina)
- ochronę i eksponowanie miejsc pamięci narodowej, w tym miejsc wydarzeń i walk historycznych: m.in. Pomniki Zagłady, m. in.: Pomnik Męczeństwa na Majdanku, miejsca ważniejszych bitew historycznych, m. in. Lublin, Umschlag Plac na ul. Turystycznej w Lublinie (miejsce wywozu Żydów do obozów śmierci),
- uczytelnianie relikwów i zagospodarowanie zabytków archeologicznych, m. in.: średniowieczne założenie miejskie Lublina, cmentarzysko w Lublin – Sławinek.

W celu podkreślenia tradycji i tożsamości regionalnej wskazano m.in. eksponowanie: obiektów w typie renesansu lubelskiego oraz sanktuariów i miejsc pielgrzymkowych.

Warto zauważyć, że wśród rekomendacji dla podmiotów realizujących politykę przestrzenną w regionie wymieniono m.in. kształtowanie panoram miast w sposób zapewniający ochronę sylwet zabytkowych zespołów urbanistycznych oraz obszary o szczególnej wartości kulturowej rekomendowane do utworzenia parku kulturowego wymieniając dwa z terenu Lublina - Lubelski PKult.–Południowy (m. Lublin); PKult.Stare Miasto (m. Lublin).

Plan wskazuje też dobra kultury współczesnej o charakterze regionalnym i zakłada:

- *ciągłość prac obejmujących aktualizację listy dóbr kultury współczesnej o znaczeniu regionalnym,*
- *formułowanie zakresu ochrony oraz identyfikację granic dóbr kultury współczesnej w gminnych dokumentach planistycznych (najbardziej efektywnym sposobem ochrony dóbr kultury są ustalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego).*

Kierunek 1. Ochrona dóbr kultury współczesnej

Działania:

1.1. Ochrona przed deformacją układów urbanistycznych

1.2. Ochrona przed zmianą formy i kompozycji architektonicznej obiektów

*1.3. Ochrona i rewitalizacja przestrzeni publicznych o potencjale kulturowym.*¹¹

Jako zespoły i obiekty rekomendowane (w ramach otwartego katalogu dóbr kultury współczesnej) z terenu Lublina uznano:

- założenia urbanistyczne: Os. Krasińskiego, Os. Piastowskie, Os. Prusa, Os. Konopnickiej, Os. Sienkiewicza, Dzielnica Uniwersytecka w Lublinie,
- budynki: Miejski Ośrodek Sportu i Rekreacji przy Al. Zygmuntońskich nr 4, budynek Wydziału Medycyny Weterynaryjnej Uniwersytetu Przyrodniczego przy ul. Akademickiej 12.

Zagadnienia dotyczące wykorzystania dziedzictwa kulturowego Lublina znalazły też swoje odzwierciedlenie w kierunku rozwoju Turystyka, w którym założono rozwój różnych form turystyki z wykorzystaniem walorów

¹⁰ Tamże, s. 76

¹¹ Tamże, s. 82

przyrodniczych i kulturowych oraz zagospodarowania turystycznego. Do kluczowych działań w tym zakresie zaliczono m.in. rewaloryzację oraz zapewnienie ekspozycyjności zabytkowych obiektów architektonicznych, techniki, militarnych, archeologicznych oraz zespołów urbanistycznych oraz Tworzenie turystycznych szlaków tematycznych wykorzystujących przyrodnicze, kulturowe i historyczne walory województwa. Lublin zaliczono do ośrodków turystyki krajoznawczo-kulturowej, ośrodków etnograficznych (szczególnie w zakresie infrastruktury służącej zachowaniu i ekspozycji kultury ludowej, wspieraniu zanikających rzemiosł – Muzeum Wsi Lubelskiej) oraz turystyki rowerowej, biznesowej i pielgrzymkowej.

Ponadto PZPWL wyodrębnia Lubelski Obszar Metropolitalny, dla którego za jeden z kierunków zagospodarowania przestrzennego uznano rewitalizację centralnych dzielnic Lublina.

Powiązania GPOnZ ze *Strategią Rozwoju Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020 (z perspektywą do 2030 r.)*¹²

Strategia rozwoju w diagnozie prospektywnej podjęła m.in. zagadnienia związane z zagospodarowaniem przestrzennym. W obszarze tym zwrócono uwagę na walory krajobrazowe i dziedzictwo kulturowe regionu, które stanowią turystyczny potencjał. Jako obszary turystyczne w województwie, cenione przede wszystkim w kraju wymieniono Lublin (obok Zamościa, Kazimierza Dolnego i Nałęczowa). W obszarze kultury na podstawie diagnozy prospektywnej m.in. w obszarze kultury wyznaczono cel strategiczny: *Funkcjonalna, przestrzenna, społeczna i kulturowa integracja regionu*. Cel ten miał być realizowany m.in. za pomocą celu operacyjnego *Wzmacnianie społecznej tożsamości regionalnej i rozwijanie więzi i współpracy wewnątrzregionalnej* m.in. przez odwoływanie się do tradycji wielokulturowości i włączaniu jej do regionalnych programów edukacyjnych i selektywnie wspieranych działań kulturotwórczych.

W ramach celu operacyjnego wskazano 6 kierunków działań w perspektywie do 2020 r., w tym 1 do 2030 roku:

- *Opracowanie programów edukacyjnych nt. historii regionu, jego tradycji etnicznych i kulturowych, włączenie ich do nurtu edukacji obywatelskiej w szkołach.*
- *Wspieranie inicjatyw odtwarzania tradycji kulturowych, gospodarczych i etnicznych regionu, wzmacnianie ich edukacyjnej i kulturotwórczej roli (w perspektywie do 2030r.).*
- *Wspieranie organizacji prowadzących działalność promującą tradycje regionu oraz jego szanse rozwojowe.*
- *Stymulowanie podejmowania i wspieranie wspólnych przedsięwzięć gospodarczych, społecznych, edukacyjnych i kulturalnych (np. odtwarzania tradycji) przez społeczności lokalne.*
- *Kompleksowe i systemowe oznakowanie tras turystycznych i dziedzictwa kulturowego regionu.*
- *Powołanie regionalnego forum terytorialnego*¹³.

Ważnym kierunkiem działań z perspektywy zadań gminnego programu jest wspieranie wysiłków władz lokalnych na rzecz kompleksowej rewitalizacji oraz poprawy infrastruktury komunalnej (Cel strategiczny *Wzmacnianie urbanizacji regionu, cel operacyjny Wspieranie ponadlokalnych funkcji miast*)¹⁴.

Powiązania GPOnZ z *Wojewódzkim Programem Rozwoju i Rewitalizacji Miast dla Województwa Lubelskiego*¹⁵

Wojewódzki Program Rozwoju i Rewitalizacji Miast dla Województwa Lubelskiego jest dokumentem, który wskazuje narzędzia służące rozwojowi województwa i poprawie jego atrakcyjności. W swoich założeniach jest spójny z priorytetami i celami polityki regionalnej kraju, nawiązuje do zasad europejskiej środowiskowej polityki miejskiej, opierającej się na kryteriach zrównoważonego rozwoju. Celem nadrzędnym programu rozwoju i rewitalizacji jest *Poprawa atrakcyjności i konkurencyjności miast regionu służąca zrównoważonemu rozwojowi województwa*.

Realizacji celu nadrzędnego służyć mają trzy priorytety:

1. Rewitalizacja zdegradowanych terenów miejskich;
2. Poprawa standardów funkcjonowania i rozwoju miast;
3. Wzrost i efektywne wykorzystanie potencjału miast.

Priorytety te są spójne z założeniami gminnego programu miasta Lublin.

¹² Strategia Rozwoju Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020 (z perspektywą do 2030 r.) przyjęta Uchwałą Nr XXXIV/559/2013 z dnia 24 czerwca 2013 r. Sejmiku Województwa Lubelskiego.

¹³ Tamże, s. 77

¹⁴ Tamże, s. 62

¹⁵ Wojewódzki Program Rozwoju i Rewitalizacji Miast dla Województwa Lubelskiego przyjęty Uchwałą Sejmiku Województwa Lubelskiego Nr XLVI/715/06 z dnia 24 kwietnia 2006r.

5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego miasta

5.1. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie miasta

a) uchwalone dokumenty o charakterze strategicznym:

Powiązania GPOnZ ze Strategią Rozwoju Lublina na lata 2013-2020 wraz z jej integralnymi dokumentami: Strategią Rozwoju Lublina na lata 2013-2020, Diagnozą stanu wyjściowego oraz Prognozą Oddziaływania na Środowisko Strategii Rozwoju Lublina na lata 2013-2020

Najważniejszym dokumentem strategicznym miasta określającym jego kierunki rozwoju w wielu dziedzinach i aspektach jest *Strategia Rozwoju Lublina*. Znaczenie dziedzictwa, potrzeba jego ochrony, ale też traktowanie jako potencjału, który dobrze wykorzystany przynieść może miastu i jego mieszkańcom wymierne korzyści zostały w *Strategii* dostrzeżone i dość mocno zaakcentowane.

GPOnZ jest dokumentem programowym, który służy wdrażaniu *Strategii Rozwoju Miasta Lublina na lata 2013-2020*¹⁶ w zakresie odpowiadającym szeroko pojmowanemu dziedzictwu – jego ochrony, zarządzania i wykorzystania dla rozwoju miasta. W dokumencie tym sformułowano strategiczne konkluzje, które posłużyły do wskazania różnorodnych spostrzeżeń i zaleceń dotyczących kształtowania przestrzeni kulturowej miasta i wykorzystania dziedzictwa jako potencjału w jego rozwoju. Tematom podejmowanym przez GPOnZ odpowiada przede wszystkim jeden z *Obszarów rozwojowych* określony jako Dbłość o kulturę przestrzeni (B.3.) W ramach tego Obszaru rozwojowego sformułowano szereg działań i zadań, z których większość wpisuje się wprost w działania, które są ważne w kontekście formułowania zadań GPOnZ i nadal pozostaje aktualna. Są to przede wszystkim następujące ustalenia:

Działania wraz z głównymi zadaniami i projektami

B.3.1. Realizacja Programu Rewitalizacji dla Lublina

- Wykorzystanie potencjału rozwoju rejonu dworca kolejowego wraz z poprawą jego dostępności i możliwością lokalizacji centrum obsługi biznesu.
- Rewitalizacja Placu Litewskiego wraz z przedłużeniem deptaka na ul. Krakowskie Przedmieście.
- Rewitalizacja obszaru Podzamcza i okolic.
- Zagospodarowanie dolin rzecznych (Bystrzycy, Czerniejówki i Czechówki), suchych i wąwozów w formie systemu terenów zielonych dla wzmocnienia niepowtarzalnych walorów środowiskowych miasta oraz nadanie im nowych funkcji publicznych poprzez tworzenie przestrzeni aktywności plenerowych.

B.3.2. Wzmacnianie wartości kulturowych przestrzeni miasta

- Dokończenie i realizacja programu zintegrowanego zarządzania dziedzictwem kulturowym.
- Prawna ochrona obiektów i miejsc z listy Dóbr Kultury Współczesnej.¹⁷
- Długofalowe starania o wpis zabytkowego centrum Lublina na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO.
- Aktywna ochrona panoram i widoków miasta.

B.3.3. Rozwój przestrzeni publicznych we wszystkich częściach miasta

- Powiększanie stref ruchu pieszego dogodnych dla kontaktów społecznych, z dbałością o ich estetykę i jakość użytkową.
- Program wprowadzania sztuki w przestrzeń miasta.
- Stworzenie i wdrażanie Systemu Informacji Miejskiej służącego orientacji w mieście.
- Poprawa krajobrazu akustycznego miasta bez naruszania walorów widokowych.

B.3.4. Budowanie wrażliwości i odpowiedzialności za jakość przestrzeni i środowiska miejskiego

- Rozwój programów edukacji przestrzennej.
- System małych grantów na rzecz upiększania otoczenia (w ramach partycypacji).
- Program zarządzania reklamami zewnętrznymi w przestrzeni publicznej.

B.3.5. Opracowywanie planów zagospodarowania przestrzennego miasta z dbałością o najwyższą jakość planistyczną oraz dostosowywanie ich do potrzeb i możliwości rozwoju miasta

¹⁶ Uchwała nr 693/XXVIII/2013 Rady Miasta Lublin z dnia 28 lutego 2013 r.

¹⁷ Lista ta została opracowana przez zespół przedstawicieli organizacji zawodowych (Stowarzyszenia Architektów Polskich, Towarzystwa Urbanistów Polskich, Stowarzyszenia Historyków Sztuk, Stowarzyszenia Konserwatorów Zabytków), powołany zarządzeniem przez Prezydenta Miasta Lublin w celu zachowania tożsamości kulturowej miasta z uwzględnieniem historycznego ciągu twórczości architektonicznej i urbanistycznej, łącznie z dniem dzisiejszym.

B.3.6. Rozwój, wzmocnienie i skuteczna ochrona systemu przyrodniczego miasta

- *Inwentaryzacja przyrodnicza miasta w cyklu pięcioletnim wraz z oceną zmian w zasobach, walorach i warunkach funkcjonowania przyrody miasta oraz z wnioskami dotyczącymi kierunków dalszego rozwoju systemu przyrodniczego miasta.*

Ważny jest też wybór Obszarów Inspiracji, w tym przede wszystkim:

6.1. *Tożsamość historyczna*

6.2. *Rozwój zrównoważony*

6.5. *Nowy urbanizm*

6.9. *Dziedzictwo jako szansa*

6.12. *Kultura szeroka - Kultura szeroka tworzy nowe trendy i kapitał społeczny, rozwija wiedzę i uczy przedsiębiorczości.*

6.13. *Partycypacja społeczna - Mieszkańcy, którzy chcą brać czynny udział w kształtowaniu miasta, są jego niezastąpionym i niepodrabialnym kapitałem rozwojowym.*

Zasada partycypacji społecznej jest jedną z najważniejszych zmian w tradycyjnym pojmowaniu funkcjonowania miasta, przy tym stanowi zjawisko na tyle innowacyjne i wielopoziomowe w praktyce samorządowej, że została wymieniona w niniejszej Strategii w dwóch miejscach: tutaj i jako Cel w Obszarze A. Przyjazność. Obejmuje ona monitoring potrzeb mieszkańców, procedury planistyczne, konsultowanie wariantowych decyzji i otwartość na inicjatywę obywateli, ich wiedzę i doświadczenie (...)

Powiązania GPOnZ ze Strategią Rozwoju Kultury Lublina na lata 2013-2020¹⁸

Strategia Rozwoju Kultury uwzględnia zasady różnorodności kulturowej i przewiduje – obok realizacji zadań przez samorząd miasta – szeroki udział różnych podmiotów (prywatnych, publicznych i społecznych) oraz zakłada uwzględnianie potrzeb różnych interesariuszy. Strategia składa się z trzech części: założenia strategiczne (obejmujące wizję, misję, cel główny i priorytety), obszary operacyjne i programy operacyjne. W każdej z tych części znajdują się zapisy i założenia, które wprost lub pośrednio odnoszą się do celów i działań ważnych z punktu widzenia ochrony dziedzictwa.

Cele i priorytety GPOnZ wpisują się zarówno w cel główny *Tworzenie z mieszkańcami Lublina potencjału kultury i możliwości jego wykorzystania do kreatywnego, wielostronnego i zrównoważonego rozwoju w wymiarze osobistym i wspólnotowym* jak i w szereg priorytetów.

Priorytet 1.3. *Wzmocnienie pozycji Lublina w Europie i na świecie* kładzie nacisk na fakt, że obok wyjątkowych wydarzeń kulturalnych i wybitnych osobowości *Lublin posiada również unikatowe dziedzictwo odwołujące się do najważniejszych tematów z historii Europy i włączające miasto w narrację na temat integracji europejskiej i pokojowego współistnienia narodów, którego symbolami są Kaplica Trójcy Świętej na Zamku Lubelskim oraz Pomnik Unii Lubelskiej (...)*¹⁹.

Wskazane w *Strategii Obszary Operacyjne* niejednokrotnie wprost lub pośrednio dotyczą spraw związanych z dziedzictwem i jego wykorzystaniem dla celów społecznych, edukacyjnych, turystycznych. GPOnZ też spójny z *Programami Operacyjnymi Strategii Rozwoju Kultury*, zwłaszcza związanymi z dziedzictwem. Ważne jest zwrócenie uwagi na znaczenie i sposób wykorzystania dziedzictwa oraz rolę autentyczności.

Powiązania GPOnZ ze Strategią Rozwoju Turystyki Miasta Lublin do roku 2025

*Strategia Rozwoju Turystyki*²⁰ składa się z trzech części: Analizy, Części Strategicznej i Części Wdrożeniowej. W części analitycznej jako jeden z elementów atrakcyjności turystycznej miasta prezentacji poddano główne walory kulturowe miasta, za które uznano: uwarunkowania historyczne, najważniejsze obiekty zabytkowe, obiekty muzealne o istotnym potencjale turystycznym, elementy dziedzictwa żydowskiego, instytucje kultury, sztukę w przestrzeni miejskiej oraz wydarzenia o największym potencjale generowania ruchu turystycznego. W ramach analizy zagospodarowania turystycznego zaprezentowano m.in. szlaki turystyczne. Oceniając atrakcyjność turystyczną miasta stwierdzono, że jest ona ponadprzeciętna w zakresie walorów przyrodniczych, a za najważniejszy potencjał turystyczny Lublina uznano walory kulturowe –

¹⁸ *Strategia Rozwoju Kultury Lublina na lata 2013-2020*, przyjęta Uchwałą nr 895/XXXV/Rady Miasta Lublin w dniu 18 listopada 2013 r.

¹⁹ Tamże, s. 21

²⁰ Przyjęta Uchwała nr 897/XXXV/2013 rady Miasta Lublin z dnia 18 listopada 2013 r.

zarówno zabytki materialne, ofertę muzeów, jak również rozbudowaną i ocenioną jako awangardową ofertę różnorodnych wydarzeń kulturalnych.

W części II strategicznej określona została wizja, misja oraz cele strategiczne i operacyjne rozwoju turystyki w Lublinie. W aspekcie powiązań z celami i działaniami *GPOnZ* – zwłaszcza dotyczącymi promocji, edukacji, budowania społecznej świadomości znaczenia dziedzictwa - najważniejsze znaczenie mają następujące cele strategiczne:

Cel 1. Rozwój lubelskich produktów turystycznych – kreacja, wdrożenie i rozwój konkurencyjnych produktów turystycznych, których potencjał wynika wprost z tożsamości i historii miasta Lublina.

Cel 3. Informacja i promocja turystyczna – stworzenie zasad i bieżące prowadzenie działalności, promującej ofertę turystyczną miasta. Kreacja kompleksowego systemu informacji turystycznej.

Cel 4. Turystyka platformą współpracy – stworzenie wydajnego systemu zarządzania, rozwoju, współpracy i monitoringu w turystyce.

Część strategiczna zawiera też program rozwoju produktów turystycznych w podziale na: produkty wiodące, produkty uzupełniające, produkty regionalne oraz programy horyzontalne. Produkty te zaprojektowano w oparciu o zdiagnozowaną w części analitycznej dokumentu atrakcyjność turystyczną. Pierwsza grupa produktów (produkty wiodące) oparta została na obszarach, które – zdaniem autorów – wyróżniają miasto w skali krajowej lub europejskiej i cechują się największym potencjałem generowania ruchu turystycznego w Lublinie²¹.

Większość z zaproponowanych produktów wiodących oparta jest na korzystaniu z szeroko rozumianego dziedzictwa miasta. Są to:

- *Lublin Open Culture*

- *Lublin Jagielloński*, który proponuje turystyce podróż dwiema ścieżkami, w odmienny sposób czerpiącymi z tradycji i kultury okresu Jagiellonów. Pierwsza ma charakter możliwie wiernej prezentacji historii, druga odważnie reinterpretuje tożsamość tego okresu w kulturze i sztuce²², poprzez odniesienie do okresu świetności miasta z okresu Jagiellonów oraz twórcze wykorzystanie utrwalonego już w wydarzeniach kulturalnych miasta Jarmarku Jagiellońskiego

- *Lublin Żydowski*, który zachęca turystę do wędrówki po Lublinie, śladami jego dawnych mieszkańców wyznania mojżeszowego. Wykorzystuje przy tym zarówno nieliczne zachowane, materialne świadectwa kultury żydowskiej w mieście, jak i zgromadzone zasoby audiowizualne w przestrzeni Internetu²³.

- *Lublin Smaków* wykorzystujący elementy dziedzictwa niematerialnego – miejscowe wielokulturowe tradycje kulinarne i bazujący w pewnym zakresie na realizowanych już cyklicznych wydarzeniach (np. Lubelskie Święto Chleba, imprezy organizowane przez Muzeum Wsi Lubelskiej, regionalne produkty kulinarne, działalność stowarzyszeń itp.)

Wśród proponowanych produktów uzupełniających na dziedzictwie kulturowym oparte są przede wszystkim proponowane produkty: *Lublin Historyczny*, *Produkty Regionalne – Legendy Lubelskie*, *Renesans Lubelski*, *Rezydencje Magnackie*, *Wielokulturowa Lubelszczyzna*.

b) uchwalone dokumenty kształtujące politykę przestrzenną miasta:

Powiązania GPOnZ ze Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego miasta Lublin²⁴

W części pierwszej *Studium* dotyczącym uwarunkowań, obok syntetycznej prezentacji dziedzictwa kulturowego oraz dóbr kultury współczesnej podkreślono znaczenie ochrony krajobrazu kulturowego. Uznano, że warunkiem zabezpieczenia ochrony krajobrazu kulturowego w Lublinie jest zawarcie zasad wynikających ze *Studium wartości widokowych miasta*²⁵ i dokumentów związanych z ochroną zabytków w ustaleniach miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego. W przyszłości takim narzędziem powinien stać się projektowany park kulturowy²⁶. W *Studium* dokonano też krótkiej oceny stanu istniejącego oraz wynikających z tego wniosków stwierdzając, że: *Lublin dysponuje autentyczną, historyczną tkanką miejską z nadal*

²¹ Strategia Rozwoju Turystyki, s. 169

²² Tamże, s. 187

²³ Tamże, s. 195

²⁴ Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego miasta Lublin, dokument przyjęty Uchwałą Nr 283/VIII/2019 Rady Miasta Lublin z dnia 1 lipca 2019r.

²⁵ Studium Wartości Widokowych Miasta Lublin, oprac. A. Czyńska, W. Marzęcki, P. Rubinowicz, Szczecin/Lublin 2011

²⁶ *Studium uwarunkowań..., Cz. I. Uwarunkowania*, s. 66

czytelnyymi nawarstwieniami etapów historycznych, a unikalną cechą miasta jest dostosowanie układu urbanistycznego do uwarunkowań fizjograficznych²⁷. Zauważono znaczącą poprawę stanu zabytkowego zasobu miasta, dostrzegając równocześnie, że ochrona dziedzictwa kulturowego miasta jest niewystarczająca. Wśród głównych przyczyn tego stanu wskazano m.in. na: brak planów miejscowych przede wszystkim dla obszarów Starego Miasta i Śródmieścia, brak kompleksowej rewaloryzacji wielu zabytków, zbyt niskie względem potrzeb środka finansowe na prace konserwatorsko-remontowe, brak odpowiedniej dbałości o ekspozycje panoram i widoków (nowa zabudowa, nośniki reklamowe, niewłaściwie kształtowana zieleń wysoka, zacieranie chronionej sylwety miasta przez chaotyczną, często zbyt wysoką zabudowę); zaniedbywanie zabytkowej zieleni np. zatarcie historycznego kształtu w Parku Bronowickim²⁸.

W kierunkach zagospodarowania zawarto szereg zasad, zakazów i nakazów dotyczących dziedzictwa kulturowego oraz dóbr kultury współczesnej odnosząc się do: obszaru Pomnika Historii, dla którego należy zapewnić ochronę autentyczności i integralności; obiektów wpisanych na Listę Dziedzictwa Europejskiego oraz obszarów i obiektów w rejestrze zabytków i gminnej ewidencji zabytków. Do każdej z tych grup sformułowano zasady dotyczące zagospodarowania przestrzennego, które powinny być uwzględniane w miejscowych planach. Ważne są sformułowania dotyczące ochrony i kształtowania sylwety miasta. Dla potrzeb ochrony ekspozycji widokowej Starego Miasta wyznaczono *Strefę ochrony widoków* (SOW), formułując konkretne nakazy i ograniczenia, w tym m.in.: realizacja nowej zabudowy oraz obiektów reklamowych nie może przesłaniać bądź rozdzielać ekspozycji widokowej Starego Miasta ani przewyższać sylwety Starego Miasta; kompozycja przestrzenna nowej zabudowy winna podkreślać różnice wysokościowe ukształtowania terenu; zakaz lokalizacji zabudowy wysokiej i wysokościowej (powyżej 25m) za wyjątkiem lokalnych dominant urbanistycznych (wskazanych w planach miejscowych) np. obiekty sakralne; przekształcanie /likwidację zespołów zabudowy negatywnie wpływających na ekspozycję widokową oraz uzupełnianie obszarów o nieuporządkowanej strukturze przestrzennej o obiekty, które swoją formą wpłyną na poprawę estetyki i kompozycji; zakaz lokalizacji i likwidację istniejących nośników i reklam wielkopowierzchniowych; realizację nasadzeń oraz pielęgnację (w tym wycinkę) zieleni wysokiej i średniej w taki sposób, aby nie przysłaniała ekspozycji Starego Miasta²⁹. Konkretnie zasady wskazano również dla *Strefy ochrony dalekiego tła ekspozycji* oraz *Obszaru przedpola widokowego*.

W Studium zawarto również zasady ochrony oraz delimitację dla planowanego od wielu lat Lubelskiego Parku Kulturowego.

W kontekście ustawowych celów gminnego programu, a zwłaszcza celu określonego jako: *uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej* oraz *celu wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego* istotne jest wskazanie potrzeby ochrony krajobrazów priorytetowych. Będą one wyznaczone na podstawie ich identyfikacji, charakterystyki i oceny wartości, a następnie wskazania zagrożeń uniemożliwiających ich zachowanie. W oparciu o przeprowadzone analizy dokument ten określi rekomendacje i wnioski dotyczące zasad kształtowania i ochrony krajobrazów uznanych za szczególnie cenne dla społeczeństwa ze względu na swoje wartości przyrodnicze, kulturowe, historyczne, architektoniczne, urbanistyczne, ruralistyczne lub estetyczno-widokowe. Wyznaczenie krajobrazów priorytetowych oraz określenie wytycznych dotyczących kształtowania i zachowania krajobrazu nastąpi w drodze uchwały Sejmiku Województwa.

Ważnym, z punktu widzenia celów gminnego programu zagadnieniem są również zawarte w Studium ustalenia dotyczące ochrony oraz kierunków przekształceń obszarów wskazanych do rewitalizacji.

Lp	Typ jednostki funkcjonalno-przestrzennej	Kierunki przekształceń przestrzennych sprzyjających rewitalizacji
1	Wielofunkcyjne obszary centrum miasta	Podniesienie jakości przestrzeni oraz prestiżu centrum, przyciągnięcie działalności o wysokim statusie, zwiększenie atrakcyjności turystycznej. Ograniczanie dostępności indywidualnego transportu samochodowego na rzecz rozwijania sieci transportu publicznego.

²⁷ Tamże, s. 66

²⁸ Także, s. 66-67

²⁹ *Studium uwarunkowań... Cz. II. Kierunki zagospodarowania*, s. 103-104

2.	Stare Miasto, inne zabytkowe zespoły urbanistyczne	Zachowanie i ekspozycja specyficznego, indywidualnego charakteru, ochrona albo wywołanie różnorodności oferty handlowo-usługowej, zwiększenie dostępności dla osób z dysfunkcjami ruchu.
3.	Mieszkaniowa zabudowa pierzejowa	Stworzenie atrakcyjnych warunków zamieszkiwania i utrzymanie walorów historycznych XIX-wiecznej architektury.
4.	Obiekty przemysłowe, kolejowe i powojkowe	Przeznaczenie dla działalności, które odpowiadają celom rewitalizacji oraz potencjałowi miejsca, utrzymanie i wyeksponowaniu obiektów o wartościach kulturowych, w tym: zabytkowych hal, budowli inżynierskich, instalacji itp.
5.	Modernistyczne osiedla mieszkaniowe	Utrzymanie walorów kompozycyjnych i funkcjonalnych, rehabilitacja, polepszenie stanu technicznego, uzupełnienie zieleni, parkingów, infrastruktury społecznej, podniesienie estetyki lub poprawa wizerunku (renomy) poprzez wprowadzenie nowych funkcji o charakterze miastotwórczym, ponadlokalnym
6.	Zespoły rekreacyjno-sportowe, parki i wąwozy	Uzupełnienie oferty, modernizacja, doprowadzenie do funkcjonalnej użyteczności, wydobycie walorów kompozycyjnych i krajobrazowych, wprowadzenie udogodnień komunikacyjnych dla zwiększenia dostępności, poprawienie albo wprowadzenie powiązań z sąsiednimi jednostkami funkcjonalno-przestrzennymi
7.	Doliny rzek	Rewaloryzacja lub renaturalizacja, udostępnienie dla rekreacji, ochrona i ekspozycja krajobrazu, wprowadzenie udogodnień komunikacyjnych dla zwiększenia dostępności (powiązanie z sąsiednimi jednostkami funkcjonalno-przestrzennymi)

c) inne dokumenty i opracowania istotne dla ochrony dziedzictwa kulturowego miasta:

Powiązania GPOnZ z Programem Rewitalizacji dla Lublina na lata 2017-2023³⁰

Program ten stanowi kontynuację programu z 2009 r. i jest wyrazem nowego podejścia do rewitalizacji, którego przygotowanie i wdrażanie powinno odbywać się na zasadzie stałej współpracy z interesariuszami oraz na odmiennej niż dotychczas strukturze finansowania, nie tylko bazujących na źródłach publicznych (głównie środki unijne i pochodzące z budżetu samorządu lokalnego), lecz również w dużym stopniu ze środków prywatnych. W kontekście rewitalizacji należy wspomnieć, że Lublin (obok innych 19 samorządów znalazł się w ministerialnym programie "Modelowa Rewitalizacja Miast". W Lublinie skupiono się w ramach tego programu na rewitalizacji rejonu ul. Lubartowskiej i dawnego Podzamcza, planując ożywienie gospodarcze, społeczne i kulturalne dzięki zintegrowanym działaniom obejmującym m.in. reformę zarządzania zasobem komunalnym, wspieranie przemysłów tradycyjnych i kreatywnych, działania animacyjne, poprawę przestrzeni publicznych i stanu zabudowy zabytkowej.

Z perspektywy gminnego programu opieki nad zabytkami, formułowania celów i zadań istotne są oceny zawarte w obecnym programie rewitalizacji odnoszące się zwłaszcza do kwestii funkcjonalno-przestrzennych oraz dziedzictwa kulturowego. I tak w odniesieniu do podsystemu przestrzenno-funkcjonalnego obszaru rewitalizacji stwierdzono, że

Niska jakość przestrzeni publicznych decyduje o obniżeniu jakości życia i atrakcyjności miasta dla mieszkańców i przyjezdnych. Ze względu na niskie pokrycie planistyczne obszar rewitalizacji charakteryzuje się niską jakością przestrzeni. Obszar rewitalizacji posiada wykształconą, zwartą strukturę przestrzenną opartą o ciągłą zabudowę pierzejową wzdłuż ulic. Jednak wieloletnie zaniedbania i brak planów miejscowych potęguje chaos przestrzenny i funkcjonalny, często uniemożliwiając wykorzystywanie przestrzeni w optymalny sposób. Przestrzeń obszaru rewitalizacji jest nieatrakcyjna – trawią ją typowe problemy przestrzenne polskich miast: zły stan elewacji i ogromna liczba reklam, których formy i rozmiary nie są kontrolowane³¹.

³⁰ Program Rewitalizacji dla Lublina na lata 2017-2023 przyjęty Uchwałą nr 735/XXIX/2017 Rady Miasta Lublin z dnia 27 kwietnia 2017 r. w sprawie Programu Rewitalizacji dla Lublina na lata 2017-2023 oraz Uchwałą nr 868/XXXIII/2017 Rady Miasta Lublin z dnia 12 października 2017 r. zmieniającą uchwałę nr 735/XXIX/2017 Rady Miasta Lublin z dnia 27 kwietnia 2017 r. w sprawie Programu Rewitalizacji dla Lublina na lata 2017-2023

³¹ Program Rewitalizacji..., s. 68

Wśród negatywnych zjawisk podkreślono zły stan techniczny zabudowy. *Jednostki urbanistyczne, których tkanka miejska składa się głównie ze starej zabudowy, tj. przede wszystkim Śródmieście, Stare Miasto, Rejon Dworca PKP, Podzamcze i Czwartek, charakteryzują wysokie potrzeby remontowe*³², zwracając uwagę, że dotyczy to w dużym stopniu budynków komunalnych (w znacznej części zabytkowych).

Obecnie obowiązujący program rewitalizacji bardzo mocno akcentuje i skupia się na wykorzystaniu dziedzictwa kulturowego miasta w procesie rewitalizacji. Program wyznacza następująco określony cel strategiczny: **CENTRALNA CZĘŚĆ LUBLINA KLUCZEM DLA POPRAWY JAKOŚCI ŻYCIA DLA WSZYSTKICH MIESZKAŃCÓW** oraz 3 cele szczegółowe:

Cel 1: KOMPLEKSOWE I TRWAŁE ODWRÓCENIE NEGATYWNYCH ZJAWISK NA OBSZARZE REWITALIZACJI RODZĄCYCH WYKLUCZENIE SPOŁECZNE

- 1.1 KOMPLEKSOWE DZIAŁANIA NA RZECZ OGRANICZENIA UBÓSTWA
- 1.2 WŁĄCZENIE SPOŁECZNE MIESZKAŃCÓW OBSZARU REWITALIZACJI
- 1.3 DZIAŁANIA NA RZECZ RODZIN I OSÓB WYMAGAJĄCYCH WSPARCIA

Cel 2: WYKORZYSTANIE POTENCJAŁU OBSZARU REWITALIZACJI DLA AKTYWIZACJI I INTEGRACJI SPOŁECZNOŚCI MIASTA LUBLINA

- 2.1 INICJATYWY KULTURALNE, EDUKACYJNE, SPORTOWE NA RZECZ INTEGRACJI SPOŁECZNEJ I OŻYWIENIA OBSZARU REWITALIZACJI
- 2.2 AKTYWIZACJA I WSPARCIE RÓŻNYCH GRUP SPOŁECZNYCH
- 2.3 KREOWANIE NOWYCH I POPRAWA JAKOŚCI ISTNIEJĄCYCH PRZESTRZENI PUBLICZNYCH I PÓLPUBLICZNYCH
- 2.4 POPRAWA USŁUG PUBLICZNYCH WSPIERAJĄCYCH AKTYWIZACJĘ I INTEGRACJĘ
- 2.5 ROZWÓJ ZRÓWNOWAŻONEJ MOBILNOŚCI MIEJSKIEJ NA OBSZARZE REWITALIZACJI

Cel 3: KAPITAŁ KULTUROWY OBSZARU REWITALIZACJI WSPARCIEM ROZWOJU GOSPODARCZEGO LUBLINA

- 3.1 DZIAŁANIA NA RZECZ ZWIĘKSZANIA ATRAKCYJNOŚCI DZIAŁALNOŚCI GOSPODARCZEJ NA OBSZARZE REWITALIZACJI I TWORZENIA MIEJSC PRACY
- 3.2 PRZEDSIĘWZIĘCIA MIASTOTWÓRCZE WZMACNIAJĄCE PRESTIŻ, ESTETYKĘ I OFERTĘ OBSZARU REWITALIZACJI ORAZ PRZYCIĄGAJĄCE MIESZKAŃCÓW I GOŚCI
- 3.3 OCHRONA I POPULARYZACJA DZIEDZICTWA KULTUROWEGO OBSZARU REWITALIZACJI W CELU KREOWANIA WIZERUNKU LUBLINA JAKO NIEODKRYTEGO CELU TURYSTYCZNEGO
- 3.4 MODERNIZACJA BUDYNKÓW NA OBSZARZE REWITALIZACJI, W TYM POPRAWA WARUNKÓW ZAMIESZKANIA

W tak skonstruowanych ramach wyznaczono 61 konkretnych projektów, z których duża część, przede wszystkim w zakresie celu nr 3, dotyczy obiektów, obszarów oraz aktywności bezpośrednio (lub pośrednio) powiązanych z planowanymi działaniami i zadaniami gminnego programu.

Podsumowując należy stwierdzić, że aktualny Program Rewitalizacji jest w celach oraz wielu działaniach i konkretnych przedsięwzięciach zbieżny z planowanymi zadaniami gminnego programu. Realizacja gminnego programu oddziaływać będzie w dużym stopniu na osiągnięcie celów wyznaczonych na obszarze rewitalizacji. Konsekwentna realizacja obu programów w wielu wymiarach przynieść powinna pozytywne efekty wynikające ze zbieżności celów. Należy zadbać o to by w strukturze Urzędu Miasta skoordynować działania i realizację zadań planowanych w obu dokumentach strategicznych.

Powiązania GPOnZ ze *Studium Wartości Widokowych Miasta Lublin*³³

GPOnZ wpisuje się w założenia *Studium Wartości Widokowych* i sformułowane w części planistycznej zasady dotyczące ochrony wartości widokowych części staromiejskiej oraz określone wytyczne służące zachowaniu wartości ekspozycji historycznego układu Starego Miasta i Śródmieścia, panoram oraz linii sylwetowych zabudowy zamykającej się w strefie ochrony konserwatorskiej nr A/153.

³² *Program Rewitalizacji...*, s. 38-39

³³ *Studium Wartości Widokowych Miasta Lublin*, oprac. A. Czyńska, W. Marzęcki, P. Rubinowicz, Szczecin/Lublin 2011

Ważnym i cennym dla działań miasta elementem *Studium* jest *dokumentacja oraz waloryzacja widoków strategicznych Lublina, wskazanie odpowiednich powiązań przestrzennych, elementów krystalizujących, barier wizualnych oraz obiektów i innych elementów dyszharmonizujących krajobraz miejski*. Sformułowane w części planistycznej *zasady ochrony wartości widokowych części staromiejskiej, ograniczenia w kształtowaniu nowej zabudowy oraz kierunki poprawy ekspozycji*, jak również dokonana weryfikacja wytycznych wraz z odpowiednimi zapisami „*Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Lublin*” posłużyć powinna jako materiał merytoryczny przy aktualizacji *Studium uwarunkowań*.

5.2. Charakterystyka zasobów dziedzictwa kulturowego (materialnego i niematerialnego) i jego waloryzacja³⁴

Aktualny stan zabytków Lublina jest wynikiem złożonych, tragicznych często losów miasta, jakich Lublin doświadczył przez co najmniej osiem wieków swego istnienia. Największe straty miasto ponosiło w wyniku zniszczeń wojennych, rabunków najeźdźców oraz kontrybucji narzucanych zarówno przez obce jak i własne wojska, a także wielkie pożary miasta, zwykle wywoływane przez samych mieszkańców, w tym pożary z lat 1575 i 1719. Obie wielkie wojny światowe w różnym stopniu dotknęły miasto - o ile pierwsza wojna światowa przetoczyła się nad nim niemal bez zniszczeń, o tyle druga odcisnęła na jego tkance wyraźne, do dziś czytelne ślady w postaci nowszej zabudowy powstałej na miejscu zniszczonych dwóch kwartałów Starego Miasta, przerw w zabudowie po zbombardowanych we wrześniu 1939 r. budynkach przy Krakowskim Przedmieściu, Kapucyńskiej i Bajkowskiego oraz pustych terenów wokół Zamku, powstałych wskutek metodycznego zniszczenia historycznego „miasta żydowskiego” na Podzamczu po fizycznej likwidacji ludności żydowskiej w 1942 r. Złowrogim znakiem bytności w mieście hitlerowskiego okupanta są pozostałości dawnego obozu koncentracyjnego na Majdanku, przekształcone po wojnie w muzeum martyrologii. Niemniej względny bilans strat poniesionych przez miasto był stosunkowo niewielki, przynajmniej w odniesieniu do obiektów o dużym znaczeniu historycznym.

Również kilkudziesięcioletni okres powojennego rozwoju miasta nie był wolny od strat w substancji zabytkowej miasta, obserwowanych szczególnie w okresie ostatnich dwudziestu lat, głównie w obszarze budownictwa przemysłowego (m. in. rozebrane niemal całkowicie zabudowania dawnej fabryki maszyn rolniczych Moritza, garbarni Ajchenbauma, nowsze budynki produkcyjne cukrowni) i wielu pomniejszych zakładów i fabryczek na Majdanie Tatarskim i Kośminku, które z racji atrakcyjności położenia jako grunty pod inwestycje są najbardziej narażone na eliminację.

Mimo strat, zasób obiektów zabytkowych (zabytków nieruchomych) na terenie Lublina pozostaje stosunkowo duży, liczący ogółem 1740 obiektów i zespołów obiektów oraz 239 stanowisk archeologicznych, ujętych w gminnej ewidencji zabytków³⁵. Na zasób ten składają się układy i zespoły urbanistyczne, zespoły architektoniczne i ich składniki, pojedyncze obiekty oraz stanowiska archeologiczne wpisane do rejestru zabytków oraz zabytki tylko ujęte w GEZ.

W opublikowanych materiałach MKZ na stronie internetowej Urzędu Miasta wyodrębniono 3 grupy zabytków:

- A. Układy urbanistyczne i ruralistyczne – 28;
- B. Obiekty zabytkowe w układzie alfabetycznym ulic – 1712 pozycji, obejmujących zespoły zabytkowe oraz pojedyncze zabytki;
- C. Stanowiska archeologiczne AZP – 239.

5.2.1. Zarys historii i rozwoju przestrzennego miasta

Za kolebkę osadnictwa w obrębie obecnego Lublina uważa się Wzgórze Staromiejskie, na którym stwierdzono obecność wczesnośredniowiecznego osadnictwa z VI w., na miejscu którego w VIII w. powstał pierwszy gród plemienny z podgrodziami. Sprzyjał temu rozmiar i szczególne położenie wzgórza, będącego zakończeniem łądowego cypla w widłach dwóch dolin rzecznych Bystrzycy i jej lewego dopływu – Czechówki. Gród przetrwał do poł. XI w., jednak już wcześniej utracił znaczenie na rzecz nowego grodu,

³⁴ W rozdziale tym powtórzono nadal aktualny tekst autorstwa Romana Zwierzchowskiego, Katarzyny Smyk (dziedzictwo niematerialne) i Ewy Prusickiej (dziedzictwo archeologiczne) zawarty w Gminnym programie opieki nad zabytkami miasta Lublin na lata 2015-2019. Zaktualizowano dane liczbowe dotyczące ilości zabytków (stan na październik 2020 r.)

³⁵ W 2015 r., w trakcie opracowywania pierwszego gminnego programu dla Lublina liczba obiektów zabytkowych w gminnej ewidencji zabytków wynosiła 1684.

założonego w pocz. XI w na wzgórzu zwanym ob. Grodziskiem po północnej stronie doliny Czechówki³⁶. Gród ten strzegł ważnego szlaku handlowego, idącego tu wzdłuż dolin rzek Bystrzycy i Czechówki. Funkcjonowało przy nim podgrodzie na Białkowskiej Górze, oraz pobliska osada handlowa na wzgórzu zw. Czwartek, być może z pierwszym kościołem pw. św. Mikołaja. Wobec częstych najazdów Bałtów i Rusinów w XII w. wzniesiono trzeci gród na lepiej bronionym Wzgórzu Zamkowym. Translokacja grodu (później zamku kasztelańskiego) bliżej Wzgórza Staromiejskiego dała impuls do ponownego rozwoju osady na miejscu najstarszego grodu, która przejmując zrazu funkcję podgrodzia, przekształciła się z czasem w osiedle o cechach miejskich. Dodatkowym stymulatorem tych przemian było utworzenie w końcu XII w. lubelskiego archidiakonatu z siedzibą archidiakona i oratorium. Już w połowie XII w. w obrębie osady istniał cmentarz, na terenie którego w pocz. XIV w. wzniesiono murowany kościół farny. Uważa się, iż hipotetyczna lokacja miasta mogła mieć miejsce już w 2. poł. XIII w., a znany przywilej lokacyjny Władysława Łokietka dla Lublina z 1317 r. byłby relokacją miasta na prawie niemieckim z rozszerzeniem jego obszaru i nowym uposażeniem na 100 łanach frankońskich (ok. 2420 ha) okolicznych gruntów. Powiększenie miasta nastąpiło w kierunku południowym i zachodnim – tylko tu istniały warunki topograficzne rozwoju, przez co kształt Starego Miasta przybrał czytelną do dziś wachlarzową formę kwartałów i sieci ulicznej z pozostawieniem supremacji głównego ciągu ulicznego, łączącego dwie bramy miejskie – Grodzką i Krakowską. Ogrody miejskie obejmowały tereny na zachód (późniejsze okolice Krakowskiego Przedmieścia) i na południe od miasta (Żmigród), zaś rozłogi pól miałyby sięgać na zachodzie linii ob. ul. Kraśnickiej aż po Węglin, na południu cały obszar późniejszych Rur aż do Starego Gaju³⁷. Granicą pd.-wsch. była zapewne rzeka Bystrzyca, co oznaczało, iż grunty pobliskich wsi Bronowic i Dziesiątej, leżące po drugiej stronie rzeki nie należały do miasta. Nie można natomiast wykluczyć, że istniejące już w XIV w. wsie prywatne Ponikwoda, Hajdów i Tatary, mogły powstać na terenach nadanych pierwotnie miastu przywilejem lokacyjnym przez władcę, w części odkupione przez Radę Miejską w XV w. i XVI w. (Ponikwoda - 1492 r.).

W 1342 r. miasto padło łupem wojsk tatarsko-ruskich, czego następstwem była konieczność jego odbudowy i otoczenia go murami, co nastąpiło dopiero w l. 70 XIV w. Zasadniczy układ Starego Miasta pozostał niezmienny. Po wschodniej stronie Wzgórza Staromiejskiego powstał Wielki Staw zasilany wodami Czechówki i Bystrzycy.

Istotny wpływ na rozwój miasta miały zakony, które począwszy od l. 50. XIII w. obrały Lublin za swą siedzibę. Pierwszymi byli Dominikanie, którzy w poł. XIII w. wzniesli na wschodnim skraju Staromiejskiego Wzgórza niewielki początkowo klasztor, być może na terenie przejętym od archidiakona. Po powiększeniu miasta klasztor znalazł się w obwodzie murów miejskich. Drugi z klasztorów - Brygidów i Brygidek zbudowano w pocz. XV w. daleko poza murami miasta przy starym trakcie krakowskim, zaś w ostatniej ćwierci XV w. przy tym samym trakcie, lecz znacznie bliżej miasta zlokalizowany został zespół klasztorny oo. Bernardynów, przy którym funkcjonował plac targowy. Ważnym wydarzeniem było osadzenie w Lublinie zakonu Jezuitów i budowa (od 1586 r.) na obrzeżu średniowiecznego miasta dużego kompleksu zabudowań z kościołem (ob. archikatedra) i szkołą i kolegium, tworząc wówczas wyraźny wyłom w średniowiecznym układzie przestrzennym i obronnym miasta. 1 poł. XVII w. zbudowano klasztor karmelitów, na miejscu dawnego szpitala przed Bramą Krakowską.

Znaczny wpływ na rozwój bliskich przedmieść miało ustanowienie Trybunału Koronnego w Lublinie (1578 r.) spowodowało budowę licznych dworów i dworków w otoczeniu ogrodów, lokalizowanych początkowo w bliskości Starego Miasta, głównie na tzw. Korcach, jednakże zasadniczą zmianę w dotychczasowym układzie miasta przyniosła budowa dużego kolegium jezuickiego wraz z kościołem na południowej części staromiejskiej skarpy.

W całym okresie staropolskim terytorialny rozwój miasta limitowany był budową kolejnych linii fortyfikacji, stopniowo odsuwanych od Starego Miasta. Pierwsza, zbudowana ok. poł. XV w. linia wałów była oddalona od murów miejskich zaledwie o ok. 100 m, kolejna, usypana ok. 1560 r. – już o blisko 300 m. Dwie dalsze linie powstały w l. 1620 i 1670. Pierwszą linię wałów oparto od pd.-wsch. o zabudowania klasztoru Bernardynów, natomiast druga linia wałów sięgała do leżącego dalej na pd. klasztoru Brygidek. Jej zach. odcinek wyznaczał zasięg zabudowy ob. „wąskiego” Krakowskiego Przedmieścia, zaś w pn.-zach. bastionie drugiej linii wałów w poł. XVII w. wzniesiono drugi klasztor Karmelitanek Bosych. Większą część terenu zajmowały jednak ogrody, wśród których jeszcze w k. XVI w. wzniesiono kilka dworów i pałaców bogatej i

³⁶ A. Rozwałka, R. Niedźwiadek, M. Stasiak, *Lublin wczesnośredniowieczny. Studium rozwoju przestrzennego*, Warszawa 2006

³⁷ Dz. cyt., s. 113 – 134. Autorem próby odtworzenia obszaru rozłogów miejskich jest M. Stasiak.

wpływowej szlachty (Firlejów, Słupeckich, Sobieskich). Ostatnia linia wałów, odległa od średniowiecznych murów miejskich o blisko 1 km (dzisiejsza ul. Lipowa). Cały ten obszar z przedmieściami Krakowskim i Żmigrodem został intensywnie zabudowany dopiero na pocz. XX w. W okresie staropolskim dominowała tu luźna zabudowa o charakterze rezydencjonalnym z licznymi dworami, dworami, pałacami, z których, choć znacznie przebudowane, zachowały się dawne pałace Lubomirskich-Sanguszków (wcześniej Firlejów), Czartoryskich, Potockich, Sobieskich, Tarłów, Morskich oraz na przedmieściu Żmigród (dwór Suchorabskich, ob. część budynku Seminarium Duchownego). W 2. poł. XVII w. zaczęto zagospodarowywać teren tuż za wałami, w obrębie późniejszego Placu Litewskiego, gdzie wzniesiony został niewielki drewniany klasztor Bonifratrów, zastąpiony w l. 20. XVIII w. murywanymi obiektami. W 2 ćw. XVIII w. w rejonie tym powstały również dwa większe założenia klasztorne Kapucynów i Wizytek, z których pierwsze, zlokalizowane blisko kościoła Bonifratrów, trwale ukształtowało południową pierzeję Placu Litewskiego, natomiast drugie wraz ogrodami określiło kształt znacznej części obecnego Śródmieścia w kwartale ulic Peowiaków, Hempla, Okopowej i Chopina.

Obok z dawna istniejącego Czwartku, w późnym średniowieczu wykształcają się też przyszłe przedmieścia Lublina, w tym Podzamcze, które w okresie od XIV w. do XVI w. przekształci się w „miasto żydowskie” z bożnicami (w tym wielką synagogą Maharszala) i cmentarzem, założonym na Grodzisku. Nieco dalej przy lwowskim trakcie od XVI w. rozwijało się także przedmieście lwowskie zw. od XVIII w. Kalinowszczyzną ze Słomianym Rynkiem (targ bydła), które przejęło dawną rolę Białkowskiej Góry, a nawet Czwartku. W poł. XVII w. zakony Franciszkanów i Augustianów zbudowały tu swe klasztory, wzbogacając urbanistyczną tkankę tego przedmieścia. W części zachodniej, za ostatnią linią okopów przy starej drodze na Kraków (ob. ul. Radziszewskiego) w 1 poł. XV w. zbudowano drewniany kościół św. Krzyża, zastąpiony w pocz. XVII w. murywanym, a w pocz. XVIII w. uzupełniony klasztorem Dominikanów Obserwantów. Pomimo zniszczeń wojennych ok. poł. XVII w. i pożarów (1 ćw. XVIII w.) odradzało się „miasto żydowskie” na Podzamczu z główną ulicą zw. Szeroką.

Tuż za zach. granicą terenów należących miasta w k. XVI w. nad rzeką Czechówką Gorajscy założyli prywatne miasteczko Wieniawa, zasiedlone niemal wyłącznie przez ludność żydowską. Mimo bliskości dopiero w 1916 r. zostało no włączone administracyjne granice miasta, zachowując swój małomiasteczkowy klimat aż do zagłady wraz z jego mieszkańcami w latach ostatniej wojny. Zbliżony charakter miało też przedmieście Piaski, powstałe po pd. stronie rzeki Bystrzyca, którego gwałtowny rozwój datuje się dopiero od budowy linii Kolei Nadwiślańskiej i stacji w 1877.

Jeszcze w l. 60. XIX w. zabudowa miasta praktycznie nie przekroczyła miejskich granic średniowiecznego miasta. Mimo likwidacji instytucji Trybunału miasto zachowało rangę miasta wojewódzkiego, jednakże jego rozwój przestrzenny uległ zahamowaniu. Podjęto natomiast próby uporządkowania i unowocześnienia struktury urbanistycznej miasta. Likwidacja pozostałości wałów oraz rozbiórka klasztoru bonifratrów pozwoliła na utworzenie głównego placu miejskiego zw. Litewskim z nowym pomnikiem Unii, placem musztry i budynkiem oraz przekształconym pałacem Lubomirskich w siedzibę władz wojewódzkich (później pałac gubernatora). Po częściowej rozbiórce gmachów pojezuickich w 1826 r. wybudowano również krótszą drogę na Zamość przecinającą Żmigród i rzekę Bystrycę, wytyczono też ulicę Nową, prowadzącą od Nowego Ratusza (d. klasztor karmelitów bosych) w kierunku rogatek lubartowskich. W końcu XVIII w. za ostatnią linią wałów założony został nowy cmentarz grzebalny wraz nową ulicą (Lipowa), a w 1837 r. położony bardziej na pn. utworzono park miejski nazwany Saskim.

Wybudowana w r. 1877 linia kolejowa z Warszawy do Kowla stała się istotnym czynnikiem rozwoju zarówno samego miasta, jak też przemysłu, reprezentowanego do 1 poł. XIX w. przez niewielkie browary (Goerlitz i Wagnera), młyny (braci Krausse), fabrykę tabaki i pierwszą wytwórnię maszyn rolniczych (od 1835 r. przy Krakowskim Przedmieściu), wchłaniana po części przez rozrastającą się tkankę miejską, jednakże bliskość linii kolejowej skierował uwagę inwestorów na tereny w jej sąsiedztwie, pozostające poza ówczesnymi granicami miasta: Piasków, Bronowic i Kośminka, gdzie powstały liczne wytwórnie i fabryki (dwie duże garbarnie, dwie fabryki maszyn rolniczych (Moritza i Wolskiego), fabryka wag (Hessa), kilka młynów parowych, cukrownia, krochmalnia i fabryka wódek, zaś na pocz. XX w. fabryka kotłów (Plagego) i eternitu (braci Rylskich). Wokół tych zakładów powstawały skromne dzielnice robotnicze. Towarzyszył temu okres intensywnej urbanizacji śródmieścia i bliskich przedmieść, który rozpoczął się ok. 1880 r. i objął m.in. dalszy odcinek Krakowskiego Przedmieścia, ulice Namiestnikowską (Narutowicza), Zamojską i Lubartowską z przyległościami, a także ulice prowadzące do dworca kolejowego - Foksal (1-Maja i Dworcowa). W obrębie śródmieścia wytrasowano jednak kilka nowych ulic: Okopową, Chopina i Kościuszki.

Na rozwój przyszłych terenów miejskich wpłynęła pośrednio stała obecność wojska, początkowo austriackiego, datująca się na pocz. XIX, zaś po 1815 r. - pułku wojsk rosyjskich. Na koszarach przebudowany został klasztor Dominikanów Obserwantów (koszary Świętokrzyskie) i zaadaptowano kilka innych obiektów (m. in. d. klasztor Wizytek), jednak w l. 90 XIX wybudowano wielki kompleks koszarowy przy rogatkach warszawskich (tzw. obóz zachodni). Podobny kompleks powstał po południowej stronie linii kolejowej (obóz południowy) obejmujący rejon ob. ulic Nowy Świat i Wrotkowskiej. W 1916 r. decyzją okupacyjnych władz austriackich powiększono obszar miasta, włączając doń tereny kilku sąsiednich wsi i folwarków: Wieniawy, Czechówki, Rur Brygidzkowskich, Tatar, Bronowic, Dziesiątej i zachodnią część Piasków zw. „Za Cukrownią”.

Już w odrodzonej Polsce urbanizacją objęto natomiast tereny powojenne po obu stronach Alei Raławickich (Dzielnica Zachodnia), w części przeznaczoną również na przyszłe Miasteczko Uniwersyteckie w związku z utworzeniem w 1918 r. Uniwersytetu Lubelskiego (KUL), a na południu dzielnicę domków urzędników i pracowników PKP na terenach d. wsi Dziesiąta, tworząc zaczątki dzielnicy o tej nazwie w oparciu o koncepcję „miasta ogrodu”. Podobny zamysł posłużył do utworzenia dzielnicy Ponikwoda w pn. części miasta oraz osiedla domków oficerskich z planowaną szkołą i placem publicznym na obrzeżach wojskowego poligonu (ob. ulica Wójtowicza), znacznie przekraczając na pn. linię rzeki Czechówki..

W l. 30. XX w. dopełniono zabudową zurbanizowane częściowo trzy dekady wcześniej tereny zarówno wewnątrz dawnych obwarowań z ulicami Okopową, Chopina, Wieniawską, Cichą i Ogrodowa, jak i poza nimi (ul. Lipowa, M. Skłodowskiej -Curie, Narutowicza). W celu usprawnienia komunikacji wybudowano trasę południową, łączącą ul. Lipową z Fabryczną i (Al. Piłsudskiego i Zygmuntofskie).

Podupadające po wojnie zakłady przemysłowe wzmocniła budowa elektrowni na Kośminku (ul. Długa), rzeźni na Tatarach (ul. Turystyczna), oraz nowych wodociągów, wybudowanych przez Ulen and Company. Istniejąca od pocz. XX w. na terenie Bronowic fabryka kotłów Plagego i Laśkiewicza przekształcona została w 1921 r. w dużą wytwórnię samolotów (po upaństwowieniu - LWS) wraz z lotniskiem, zaś w 1938 r. na Tatarach rozpoczęto budowę montowni samochodów Chevrolet.

W okresie II wojny na polach przy drodze na Zamość Niemcy utworzyli wielki obóz koncentracyjny (KL Majdanek). W ramach likwidacji żydowskiego getta okupant dokonał planowego zniszczenia dzielnicy żydowskiej na Podzamczu i pożydowskiej zabudowy Wieniawy wraz z kirkutami. W okresie tym podjęto próbę regulacji Bystrzycy z urządzeniem w dolinie rzeki na pd. przedpolu Starego Miasta terenów sportowych,

W okresie powojennym nastąpił gwałtowny rozwój terytorialny i przestrzenny Lublina. W 1954 r. do miasta przyłączono wieś Wrotków i Dziesiątą Wieś z Majdankiem, natomiast w 1959 r. wsie Abramowice, Zadębie, Hajdów, Czuby, Majdan Wrotkowski ze Starym Gajem, Węglin, Konstantynów, Sławin, Sławinek i Czechów, w 1974 r. wieś Zemborzyce, a w l. 1988-1989 – Wólkę Abramowicką, Abramowice Kościelne, Głusk, Węglinek, Wołę Sławińską, Trześniów i Biskupie. W pocz. l. 50 XX w. na terenie nieukończony montowni Chevroleta powstała duża fabryka ciężarówek (FSC), dająca początek całej dzielnicy przemysłowej, rozrastającej się w kierunku Zadębia. Towarzyszyła temu budowa nowych osiedli robotniczych (tzw. ZOR-y) na Tatarach i Bronowicach, natomiast utworzenie kilku państwowych uczelni wyższych z nowym uniwersytetem (UMCS) zaowocowało budową całego „miasteczka uniwersyteckiego” w miejscu wybranym jeszcze przed wojną. W końcu l. 50. w jego sąsiedztwie z powstało pierwsze ze spółdzielczych osiedli mieszkaniowych (LSM), które zajęły południową część terenów pierwotnych łąnów miejskich i późniejszych jurydyk klasztornych zw. Rurami. W końcu l. 60. w pn-wsch. części miasta wzniesiono duży zespół osiedli na wzgórzach Kalinowszczyzny i Ponikwody, zaś z początkiem l. 70. ruszyła zabudowa miasta w kierunku pn. (zespół osiedli dzielnicy Czechów) i trwa z przerwami do dziś (zabudowa terenów d. poligonu). Obecnie Lublin ma 27 dzielnic. W poł. l. 70 na Bystrzycy przy d. wsi Zemborzyce utworzony został duży zbiornik retencyjny zw. Zalewem Zemborzyckim.

Wraz z rozwojem budownictwa rozrastał się układ dróg śródmiejskich, którego główną osią stała trasa średnicowa W-Z (Al. Solidarności, Tysiąclecia), biegnąca doliną rzeki Czechówki. Jej uzupełnieniem stała się prostopadle biegnąca Aleja Unii Lubelskiej oddzielająca wąski pas błoni pod Wzgórzem Staromiejskim od terenów po d. Stawie Królewskim, zamienionym w ogródki działkowe. Wraz z trasą W-Z, Aleją Piłsudskiego i Alejami Zygmuntofskimi tworzy ona niemal pełny pierścień, wyznaczający strefę widokową panoram zespołu Starego Miasta i Śródmieścia, stanowiącego historyczny rdzeń układu urbanistycznego współczesnego Lublina.

5.2.2. Krajobraz kulturowy

a) Topografia

Unikatowy krajobraz kulturowy Lublina, leżącego w północnej części Wyżyny Lubelskiej, jest wynikiem historycznego procesu nakładania się wielowiekowych nawarstwień osadniczych i nowszych faz rozwoju urbanistycznego miasta na stosunkowo bogate urzeźbienie i złożoną topografię terenu. Jego historyczne centrum na Wzgórzu Staromiejskim w granicach średniowiecznych murów miejskich liczyło zaledwie ok. 7 ha terenu (0,07 km²). Stało się ono zaczątkiem dzisiejszego miasta, obejmującego obecnie swymi granicami obszar 147,5 km², pozostając jednakże jego urbanistycznym i przestrzennym rdzeniem, wyraźnie oddzielonym od reszty rozrastającego się z czasem układu miejskiego. Sprzyjały temu warunki fizjograficzne – wydłużony cypel wzgórza miejskiego jest otoczony z trzech stron dolinami rzecznyymi - od północnego ciągu wzgórz: Czwartku, Probostwa i Czechowa oddziela go podmokła dolina Czechówki, przechodząca na wschód od Wzgórza Zamkowego w mokradła, przekształcone w późnym okresie średniowiecza w Wielki Staw Królewski. Na jego północnym brzegu znajdują się kolejne wzniesienia – Wzgórze Grodzisko (z kirkutem), Białkowska Góra i d. przedmieście Kalinowszczyzna, zaś po południowej stronie szerokiej doliny rozciąga się płaski brzeg z prawym dopływem Bystrzycy – rzeką Czerniejówką. Wzgórza te wraz z obecną na nich zabudową pozostają podstawowymi komponentami krajobrazu kulturowego centrum Lublina i miejscami odniesienia w kształtowaniu zarówno dawnej, jak również obecnej urbanistyki tego obszaru.

b) Zmiany w układzie urbanistycznym

Przestrzenny rozwój miasta chronionego murami i zamkiem na pobliskim wzgórzu postępował powoli, wychodząc poza mury w kierunku południowo-zachodnim (przedmieście krakowskie – XV w.), północnym (osada służebna pod zamkiem, przekształcona w XVI w. w „miasto żydowskie” i drogą na Ruś) i zachodnim (zabudowa Krakowskiego Przedmieście - pocz. XVI w.). Te trzy drogi wylotowe z przedmieściami wyznaczyły kierunki ekspansji miejskiej zabudowy w XVII i XVIII w. wraz z przesuwaniem się linii miejskich fortyfikacji, osiągając maksimum intensywności w 2. poł. XIX w. i w 1 dekadzie XX w. W 1 ćw. XIX w. wytrasowano dwie nowe ulice, wyznaczające kolejne kierunki rozwoju miasta – ul. Nową (Lubartowską) i Zamojską (ob. Wyszyńskiego i Zamojska) z jej późniejszym przedłużeniem w kierunku dworca kolejowego (Foksal – ob. 1-Maja) wraz z przyległymi do nich nowymi dzielnicami przemysłowymi. Powstała na tej podstawie sieć uliczna (od ok. 1880 r.) charakteryzowała się ciągłością przy zróżnicowanej skali zabudowy, rosnącej wraz z odległością od średniowiecznego jądra miasta oraz z czasem powstania. Osiedla wznoszone w okresie międzywojennym na terenie tzw. Obozu Zachodniego, Ponikwody, a szczególnie w dzielnicy Dziesiąta mają luźniejszą strukturę zabudowy z domkami, będącą po części pochodną peryferyjnego - „przedmieściowego” charakteru tych dzielnic, po części – oparcia ich koncepcji na teoretycznych założeniach „miast-ogrodów” (Dziesiąta, Ponikwoda, Czechów „oficerski”). Pochodną teoretycznych założeń „Karty Ateńskiej” separacji funkcji, zaadaptowanych do praktyki „socjalistycznego” egalitarnego budownictwa dla „masy pracującej” są nowe powojenne osiedla z zabudową wielorodzinną, które realizowały model osiedli – sypialni o nieciągłej strukturze blokowej zabudowy o stypizowanej, wręcz powtarzalnej architekturze i wysokości od 5 do 11 kondygnacji. Częściowym wyjątkiem jest osiedle im. Słowackiego (2 poł. l. 60. XX w. - proj. O. Hansen z zespołem), wznoszone wg autorskiej koncepcji zabudowy pasmowej, opasującej wzniesienie, na którym stoi. W przypadku większości nowych osiedli przyjęto ponadto respektowania rzeźby terenu poprzez rezygnację z kosztownej jego niwelacji, lokując zabudowę głównie na wzniesieniach z pozostawieniem niezabudowanych naturalnych dolin.

Powojenny dynamiczny rozwój miasta wymusił budowę nowych ulic, z których komunikacyjnie najważniejszą i najbardziej brzemioną w skutkach dla krajobrazu kulturowego miasta była zbudowana w pocz. l. 70. XX. trasa średnicowa W-Z (ob. Al. Solidarności i Tysiąclecia) poprowadzona dolinami Czechówki i Bystrzycy oraz uzupełniająca ten układ Al. Unii Lubelskiej, biegnąca po linii zachodniego brzegu d. Stawu Wielkiego. Drogi te stanowią rewolucyjną zmianę krajobrazu tej części miasta, dając pretekst do zabudowy terenów w dolinie trzech rzek. W konsekwencji następuje powolna, lecz stała ekspansja zabudowy handlowej u podnóża wzgórz Grodzisko i Białkowskiej Góry oraz znacznie groźniejsze w skutkach dla korelacji walorów przestrzenno-widokowych historycznych partii miasta lokowanie się wielkich galerii handlowych w ciągu Al. Unii Lubelskiej (galerie „Gala” i „Tarasy Zamkowe”).

c) Panoramy

Historycznie ukształtowany zespół Śródmieścia z urbanistycznym jądrem Starego Miasta jako całość zaliczyć należy do jednego z najcenniejszych obiektów zabytkowych w skali kraju, którego piękno doceniano

już od co najmniej czterech stuleci³⁸. Decydują o tym zarówno walory widokowe jego panoram, jak również malownicze weduty w ramach historycznego układu urbanistycznego z jego osiami widokowymi w ciągach ulicznych oraz powiązania widokowe z punktów widokowych Starego Miasta na otwarcia dolin rzecznych i przeciwległe obrzeżne wzgórze³⁹. Zasadniczy obraz zespołu Starego Miasta tworzą trzy główne panoramiczne wystawy widokowe, widoczne z miejskiej trasy średnicowej (Aleja Witosa i Tysiąclecia) oraz sprzężonych z nią głównych dróg otaczających Śródmieście: Alei Unii Lubelskiej i Alei Zygmuntowskich, jakkolwiek istnieje znaczna ilość bliższych i dalszych widoków na Stare Miasto m.in. ze Wzgórza Grodzisko (Stary Kirkut), pobliskich ulic Białkowska Góra i Sienna, a nawet z bardziej odległego ronda gen. Kamińskiego na skrzyżowaniu ulic gen. Smorawińskiego i Szelińskiego⁴⁰.

Za najważniejszy z widoków uznać należy panoramę od strony wschodniej, poprzedzoną płaskim przedpołem widokowym terenu po dawnym Wielkim Stawie Królewskim, w większości wykorzystywanym obecnie jako ogródki działkowe. Panoramę południową Śródmieścia z pierwszoplanowymi zespołami pobrygidzkowskim i poklasztornym bernardynów poprzedzają otwarte błonia przy zakolu Bystrzycy, pracownicze ogródki działkowe i kompleks sportowy ze stadionem żużlowym przy Al. Zygmuntowskich. Trzecim z istotnych otwarc widokowym jest północna wystawa zespołów zamkowego i staromiejskiego od strony Czwartku z kilku punktów widokowych: na wzgórzu przy kościele św. Mikołaja i z Podzamcza – w tym z powstałego po ostatniej wojnie Placu Zamkowego. Widok ten jest nową jakością w stosunku historycznego stanu, będącą swoistą, choć tylko częściową rekompensatą po rozebranej w okresie wojny zabudowie ulic Szerokiej, Zamkowej i przyległych uliczek - Krawieckiej i Jatecznej.

O ile dwie panoramy charakteryzują się szczególnie szerokimi planami, to trzecia z nich – północna ujętą przestrzenną ramą Wzgórza Zamkowego z gmachem d. więzienia-Zamku od wschodu i wygiętą w łuk stylizowaną pierzeją zabudową Placu Zamkowego od zachodu tworzy stosunkowo niewielki lecz malowniczy obraz piętrzącego się na wzgórzu Starego Miasta. Innym cennym, niewątpliwie wartym trwałego zachowania motywem widokowym o walorze ciągłości historycznej, jest widziany w szerokiej perspektywie z dołu ulicy Świątoduskiej poprzez otwarty teren skweru (d. ogrodów karmelickich) fragment pierzei górnego odcinka ul. Lubartowskiej po Bramę Krakowską wraz z tyłami zabudowy Krakowskiego Przedmieścia z Nowym Ratuszem i kościołem pw. św. Ducha. Zagrożeniem dlań jest planowana, częściowo podziemna galeria z szerokim wjazdem do podziemnego parkingu zlokalizowanego pod powierzchnią skweru oraz planowany pawilon w górnej części placu na linii widokowej Bramy Krakowskiej.

Obok problemu ekspansji nowej zabudowy na niezabudowane historycznie place i miejsca do kluczowych zadań ochrony panoram zaliczyć należy kompleksowe rozwiązanie kwestii wysokiej zieleni, tworzącej w wielu miejscach szczelny parawan przesłaniający najcenniejsze fragmenty panoram. Występuje tu bowiem ewidentne zachwianie równowagi między koniecznością ochrony takiej zieleni a koniecznością ochrony walorów krajobrazowo-widokowych i przestrzennych zabytkowych zespołów urbanistycznych.

d) Charakterystyczne widoki

We wszystkich panoramach wyraźne dominanty tworzą zabytkowe budowle sakralne, których liczba w stosunku do zajmowanego przez nie obszaru Śródmieścia jest wyjątkowo duża – w k. XVIII w. było ich 20. Panoramę wschodnią flankują stosunkowo skromna bryła kaplicy zamkowej ujęta skrzydłami ob. Muzeum Lubelskiego i monumentalny dwuwieżowy kościół pojezuicki – archikatedra, z dużym kompleksem klasztoru Dominikanów w części środkowej, w panoramie pd.-zach. - kościoły pobernardyński i pobrygidkowski i ponownie archikatedralny. Obok kościołów o tożsamości historycznego miasta do dziś decydują charakterystyczne elementy wysokościowe wież. Jakkolwiek pod względem ilości i wysokości przeważają wieże kościołów i dzwonnice, to w wymiarze urbanistycznym i historycznym i symbolicznym dorównują im wieża Bramy Krakowskiej i donżon zamku.

³⁸ Pomijając niezbyt pewny, fragmentarycznie zachowany w kamienicy Rynek 8 „portret” miasta z 1 poł. XVI w. za pierwszy znany panoramiczny widok Lublina uznać należy miedzioryt Abrahama Hogenberga z pocz. XVII w.

³⁹ *Studium wartości widokowych miasta Lublin*, praca zb. na zlecenie UM Lublin, autorzy: dr inż. arch. Klara Czyńska, prof. dr hab. inż. arch. Waldemar Marzęcki, dr inż. arch. Paweł Rubiniowicz, Lublin/Szczecin 2011. Dostępne na stronie <http://bip.lublin.eu/um/index.php?t=200&id=155553>

⁴⁰ W ramach promocji Lublina opracowany został projekt „Szlaku panoram Lublina” autorstwa prof. dr. hab. inż. Waldemara Marzęckiego w oparciu o „Studium wartości widokowych”. Strona http://www.pif.zut.edu.pl/pif-16_pdf/D-01_Marzecki.pdf

Choć ok. poł. XIX w. z centrum panoramy miasta zniknęła strzelista wieża fary św. Michała, to zastąpiła ją poniekąd niemal równa jej wysokością Wieża Trynitarzka, znacznie przewyższająca dwuwieżową bryłę pobliskiej archikatedry. Jest ona silnym akcentem w krajobrazie Śródmieścia, widoczna zarówno z dalekich dystansów tras dojazdowych do Śródmieścia (Al. Witosa, Al. Tysiąclecia, Kunickiego), jak również w perspektywach pobliskich ulic: Gruella, Rynku, Jezuickiej, Wyszyńskiego, Żmigród, podkreślając również oś starszej części ul. Krakowskie Przedmieście. Silnymi akcentami widocznymi w panoramie od strony zach. są natomiast wieże Bramy Krakowskiej, Nowego Ratusza, wieża pałacu Sobieskich oraz dzwonnice przy kościołach pobernardyńskim, pobrygidzkowskim, zaś nad zespołem zamkowym góruje masywna wieża średniowiecznego donżonu. Wieża dzwonnicy kościoła pobernardyńskiego widoczna jest ponadto (wraz z fragmentem kościoła i kopułowej kaplicy) w perspektywie pn. odcinka ul. Bernardyńskiej, zaś w świetle ulicy Krakowskie Przedmieście - eklektyczna wieża dzwonnicy i późnobarokowy szczyt fasady kościoła św. Ducha.

Nie mniej ważnymi komponentami w krajobrazie historycznego Lublina są również bryły kościołów bezwieżowych: pomisjonarskiego, wieńczącego wzgórze Żmigród z kompleksem zespołu pomisjonarskiego z d. dworem Lubienieckich i nowszymi budynkami seminarium duchownego, św. Mikołaja na wzgórzu Czwartek i kościół pw. św. Agnieszki na dawnym przedmieściu Kalinowszczyzna, wyniesiony na lewym brzegu szerokiej doliny Bystrzycy, a także kilku kościołów ściślej zintegrowanych ze zwartą uliczną zabudową historycznego Śródmieścia – kościoła św. Ducha i kościoła kapucynów z klasztorem przy Krakowskim Przedmieściu (część pierzei Placu Litewskiego), dwóch kościołów karmelitanek bosych (św. Józefa - ul. Świętoduska i Niepokalanego Poczęcia NMP - ul. Staszica), oraz ob. kościoła jezuitów (ul. Królewska). Czytelne kształty dawnych kościołów są obecne w zabudowaniach browaru Vetterów (ul. Bernardyńska) i przywrócone częściowo w rebarokizowanym gmachu Centrum Kultury – d. klasztoru wizytek (ul. Peowiaków), który w iście barokowy sposób zamyka perspektywę ulicy Kościuszki. Podobnie, choć w wyniku wtórnych zmian z 2 poł. XIX w. w urbanistyce Śródmieścia, usytuowane są fasady kościołów: kapucyńskiego (w osi wschodniej uliczki obwodowej Placu Litewskiego), pobrygidzkowskiego (oś ul. Kapucyńskiej) oraz archikatedry, zamykającej wschodnią stronę Placu Katedralnego. Masywny południowy bok katedry z wieżami na osi ulicy stanowi jednocześnie monumentalne zamknięcie perspektywy ul. Wyszyńskiego, powstałej w l. 20 XIX w. Podobnie zakomponowano perspektywę ul. Nowej (Lubartowskiej) z wieżą Nowego Ratusza na osi ulicy.

Naturalny efekt zamknięcia ulicy prezentują dwie najstarsze bramy miejskie Krakowska i Grodzka, z których Brama Krakowska widoczna jest w perspektywie ulic – Bramowej i początkowej części Krakowskiego Przedmieścia, Grodzka – ul. Grodzkiej. Zbliżony efekt częściowego zamknięcia perspektywy ulic prezentują Nowy Ratusz (w świetle ul. Królewskiej) i fasada d. Szkoły Lubelskiej (ob. Collegium Iuridicum KUL) stanowiąca widokowe zamknięcie ulicy Ewangelickiej.

e) Place

Największym placem Lublina jest *Plac Litewski*, utworzony w l. 20. XIX w., a ostatecznie ukształtowany przez otaczającą go zabudowę na pocz. XX w. Od początku pełni on funkcję centralnego placu-agory miasta o mieszanej funkcji węzła komunikacyjnego, miejsca rekreacji i uroczystości patriotycznych. O jego randze i znaczeniu w przestrzeni miejskiej zdecydowało zlokalizowanie tu głównych budynków administracji państwowej o architekturze pałacowej (ob. należące do UMCS), tworzących północną oprawę placu, oprawę wschodnią stanowi neorenesansowy budynek hotelu Europa (2 poł. l. 60. XIX w.), zaś południową – zespół klasztorny kapucynów i budynki Poczty Polskiej oddzielone od płyty placu jezdnią ulicy. Treści o wydzwiku historyczno-patriotycznym dostarczają trzy pomniki, ustawione we frontowej części placu: obelisk Unii Lubelskiej (1826 r.), pomnik ku czci Konstytucji 3. Maja (z 1916 r.) i Marszałka J. Piłsudskiego (z 2 poł. l. 90. XX w.). Część rekreacyjną stanowią dwa zadrzewione skwery w partiach bocznych powiązane z budynkami i sadzawka z fontanną w części środkowej placu oraz niewielki plac zabaw dla dzieci. Charakterystycznym miejscem placu jest tzw. baobab – stara czarna topola, rosnąca w partii frontowej placu. Plac stanowi przestrzenne poszerzenie między dwiema częściami Krakowskiego Przedmieścia: wschodniej – starszej i węższej oraz zachodniej – szerszej, z nowszą i wyższą zabudową.

Najstarszym natomiast placem Lublina jest *Rynek* staromiejski (po 1317 r.) o charakterystycznym kształcie wygiętego wachlarzowo trapezu. Jego stosunkowo niewielką przestrzeń w znacznej mierze wypełnia dominująca, monumentalna bryła klasycystycznego ratusza-Trybunału Koronnego, zajmującego ok. 1/6 powierzchni placu. Otaczają go zespół najstarszych i najcenniejszych kamienic zespołu staromiejskiego. Rynek powiązany jest widokowo z pobliską Bramą Krakowską i znacznie oddaloną i niżej posadowioną przeciwległą

Bramą Grodzką, a także z kościołem dominikanów, stojącym na zamknięciu ul. Złotej oraz z Wieżą Trynitarzką, widoczną ponad dachami kamienic pierzei pd.

Plac Rybny, drugi z placów Starego Miasta tworzy końcowy, trapezoidalny odcinek ul. Rybnej (do XVI w. zw. Łazienną). Powstanie obecnego placu umożliwiła niwelacja wylotu naturalnego jaru, wcinającego się we Wzgórze Staromiejskie, który w okresie staropolskim wykorzystywano jako miejski „kanał ulgi”, osłonięty murem obronnym z przepustem kloacznym. Do dzisiaj plac zachował półotwarty charakter z dalekim widokiem w kierunku Probostwa, ponad zabudową ul. Kowalskiej. Plac ten z ulicą Grodzką łączy wąski pasaż- uliczka „Ku farze”. Wschodnią stronę placu tworzą duża kamienica Rybna 11 (k. XIX w. - poza GEZ) i tyły oficyn zabudowy ul. Grodzkiej (nr 18-20), zaś zachodnią – tzw. pałac Pawęczkowskiego, przebudowany w 1. poł. XIX w. nieukończony kościół trynitarzy (Rybna 10) i budynek poklasztorny, przekształcony na kamienicę czynszową (Rybna 12). Prowadzące ku ul. Kowalskiej schody terenowe (Zaułek Hartwigów), powstały w 1955 r. na miejscu brukowanego zjazdu, urządzanego w 1874. Obecna aranżacja placu pochodzi z poł. l. 90. XX w.

Plac Po Farze, leżący między środkowym odcinkiem ul. Grodzka a wschodnią skarpą Wzgórze Staromiejskiego jest tworem wtórnym, powstałym dwuetapowo po rozbiórce kościoła farnego w poł. XIX w. Do l. 30. XX w. istniał tu ogrodzony skwer, po którego południowej stronie na skrajnej części d. cmentarza kościelnego wzniesiono pod k. XIX i w pocz. XX w. rząd kamienic, tworzących obecną pierzeję placu. W wyniku prac wykopaliskowych z l. 1936-38 podjęto próbę uczynienia fundamentów fary, jednakże w l. 50. XX w. przywrócono placowi charakter publicznego skweru. W 2002 r. powrócono do koncepcji uczynienia rzutu kościoła wraz z nową aranżacją płyty placu. Pełni obecnie funkcję punktu widokowego, przystanku szlaku dydaktycznego i miejsca plenerowych imprez kulturalnych.

Plac Łokietka stanowi przekształconą część dawnego przedpoła murów obronnych od strony zach. leżącą bezpośrednio przed Bramą Krakowską – na którym po 1611 r. (po zasypaniu fos) utworzono przed murem miejskim wydłużony, zwężający się ku pd.-wsch. plac targowy zw. Korce. Obecny Plac Łokietka stanowi najszerszą - pn. część tego placu ten osłaniał średniowieczny budynek szpitala świętoduskiego, zastąpiony w pocz. XVII w. dużym kościołem karmelitów bosych, przebudowanego w pocz. XIX na Nowy Ratusz. Kształt placu wraz z zabudową, znany z planu Bekiewicza z ok. poł. XVII w., jest niemal identyczny z obecnym układem przestrzenno-komunikacyjnym z dwiema ulicami wychodzącymi w kierunku zach. - szerszym Krakowskim Przedmieściem i wąską uliczką Kozią. Rząd kramów, stojących od strony murów zastąpiły w XIX w. kamienice dostawione do częściowo zachowanego muru obronnego.

Plac Wolności (d. Bernardyński), leżący po pn. stronie kościoła pobernardyńskiego przy dawnym trakcie krakowskim, pełnił w okresie XV-XIX w. rolę placu targowego. Obecny jego kształt jest wynikiem szeregu zmian – po stronie pd. przy kościele z czasem wydzielony został niewielki, otoczony murkiem cmentarz, a przed pałacem Tarłów wzniesiono gmach szkoły (l. 60. XX w.). Po stronie pn. jednej z dwóch ulic, łączących plac z ul. Krakowskie Przedmieście (ul. Wróblewskiego), nadano nowy przebieg, (k. l. 50. XX w.), przesunięty równolegle względem zlikwidowanej wówczas ulicy Pijarskiej, zaś północną pierzeję placu zastąpił jeden blok mieszkalny, przesunięty na pd. o całą swą szerokość względem dawnej linii zabudowy. Jednocześnie rozebrano stojącą na jego środku neogotycką wieżę ciśnień,

Obecny *plac przed gmachem d. klasztoru Wizytek* przy ul. Peowiaków (ob. siedziba miejskiego Centrum Kultury) powstał w miejscu pierwotnego dziedzińca klasztorowego, przekształconego w teren miejski w 2. poł. XX w. po rozbiórce klasztorowego muru, wytrasowaniu ul. Hempla i zbudowaniu tu na nasypie pętli autobusowej wokół kapliczki Chrystusa Frasobliwego (poł. XVIII w.). Ukończona w 2013 r. kompleksowa przebudowa zespołu poklasztorowego wraz z otoczeniem przywróciła częściowo pierwotny poziom placu przed frontem gmachu, powodując ponowną integrację historycznych elementów zespołu z murowaną kapliczką Chrystusa Frasobliwego, oddzieloną wcześniej przez jezdnię pętli. Różnice rzędnych terenu pokonano wprowadzając łamane schody na obrzeżu placu, które wyznaczyły jego funkcjonalno-przestrzenną granicę, oddzielającą go od ciągu ulicznego.

Niemal prostokątny, stosunkowo obszerny plac zw. *Słomianym Rynkiem* na dawnym przedmieściu Kalinowszczyzna w okresie staropolskim funkcjonował jako miejsce targu bydłem. Dawna, w części zwarta, pierzejowa zabudowa mieszkalna na wąskich działkach sprawiała wrażenie małomiasteczkowego rynku, pomimo braku formalnego miejskiego statusu Kalinowszczyzny. Zanik funkcji handlowej i późniejsza (2. poł. XIX w.) lokalizacja w sąsiedztwie placu zakładów przemysłowych (trzy garbarnie) przy ul. Towarowej spowodowała zmiany w zabudowie wokół placu, zaś po jego dłuższych bokach wykształciły się dwie równoległe ulice: Kalinowszczyzna i Towarowa. Późniejsza (l. 70. XX w.) zasadnicza przebudowa układu komunikacyjnego (budowa Al. Andersa) spowodowała rozbiórkę d. garbarni Brikmana, otwierając wschodni

bok placu, przekształconego obecnie w rodzaj trawiastego skweru ze szpalerami drzew wzdłuż obu ulic. Zmiany objęły również zabudowę obu ulic przy placu – niewielkie domki zastąpione zostały współczesnymi budynkami wielorodzinnymi - w większości niskimi blokami. Obecny niezdefiniowany charakter przestrzeni placu wyraźnie odbiega od pierwotnego charakteru quasi-rynku.

Plac Katedralny utworzony został ok. 1815 r. w wyniku rozbiórki gmachów po d. kolegium jezuickim, zasłaniających większą część fasady kościoła, przebudowywanego w tym czasie na kościół katedralny. Całkowicie odsłonięta i wyeksponowana barokowa fasada otrzymała wówczas monumentalny klasycystyczny portyk kolumnowy, zaś znacznie podwyższona d. furta jezuicka otrzymała kostium neogotycki, stając się charakterystycznym elementem architektonicznej oprawy placu. Brukowaną płytę placu wsparł wysoki mur oporowy z balustradą od strony nowego odcinka ulicy Królewskiej. Mimo późniejszych przekształceń fasady katedry zasadniczy wygląd placu pozostał niezmienny.

Plac Dworcowy był całkowicie nowym elementem w urbanistyce miasta, powstałym w związku z budową dworca Kolei Nadwiślańskiej, zbudowanej w l. 1877 r. Zlokalizowany na dziewiczym terenie na obrzeżach odległego od centrum przedmieścia Piaski, charakteryzuje się założeniem na planie poprzecznego prostokąta z rozłożystym budynkiem dworca na krótszej osi, jednakże główna ulica dojazdowa (1. Maja, dawniej Foksal) dochodzi ukośnie do pn. wsch. narożnika placu. Wychodząca osiowo z placu w kierunku pn. ul. Dworcowa pełniła pierwotnie drugorzędną rolę komunikacyjną. Architektonicznie plac pozostaje nadal „niedomknięty” - zabudowę jego pn. pierzei tworzą tylko dwie kamienice, które nie sięgają nawet połowy długości północnego boku. Plac pełni głównie funkcję węzła komunikacyjnego i parkingu.

Plac Zamkowy, ukończony w 1955 r. jako „Plac Zebrań Ludowych”, zajął znaczą część zniszczonego po 1942 r. „miasta żydowskiego” na Podzamczu z dużym fragmentem nieistniejącej ulicy Szerokiej. Był to świadomy akt zerwania z przeszłością poprzez wprowadzenie całkowicie odmiennej koncepcji urbanistycznej w oparciu o założenia socrealizmu, chętnie adaptującego wieloprzestrzenne osiowe rozwiązania barokowe. Na osi neogotyckiej fasady zamku zaprojektowano monumentalne schody terenowe i obszerny plac w kształcie poprzecznej elipsy, zamknięty od zachodu budynkiem stylizowanym na wklęsłe wygiętą pierzeję barokowych kamieniczek. Po stronie wschodniej prócz schodów zostawiono odsłoniętą skarpe Wzgórza Zamkowego i nasyp z mostkami prowadzący od zamku do Bramy Grodzkiej. Mimo skrajnej ahistoryczności rozwiązanie to pozwoliło na pełną ekspozycję zabudowy Wzgórza Staromiejskiego od strony pn.

Plac Czechowicza i placyk przed frontem Pedetu powstały równocześnie w pocz. l. 60. XX w. w wyniku rozbiórki zniszczonych w czasie ostatniej wojny dwóch narożnych kamienic, stojących niegdyś przy ul. Krakowskie Przedmieście u wylotów dwóch ulic Kapucyńskiej (d. Hotel Victoria) i Kościuszki. Ich powstanie było konsekwencją świadomej decyzji urbanistycznej o rezygnacji z odbudowy kamienic, podyktowanej chęcią lepszej ekspozycji zabytkowego zespołu klasztornej kapucynów od strony Krakowskiego Przedmieścia i Placu Litewskiego.

f) Zabudowa mieszkaniowa

Pierwotny modus staromiejskiej zabudowy z typowym dla średniowiecza szczytowym układem domów z bocznym przejazdem na stosunkowo wąskich a dość długich parcelach miejskich nie utrwał się. Po wielkich pożarach w XVI w. fronty kamienic zajęły pełną szerokość działek, a ich wysokość wzrosła do 3 kondygnacji z attyką w zwieńczeniu, tworząc typ zabudowy dla całego okresie staropolskim. Domy i kamieniczki wznoszone za murami miejskimi na Korcach i przy „wąskim” Krakowskim Przedmieściu początkowo osiągały wysokość dwóch kondygnacji, zwiększoną w 2 poł. XIX w. o drugie piętro, nakryte dachem dwuspadowym w układzie kalenicowym. Również dwory, pałace, klasztory, a nawet budynki użyteczności publicznej wznoszone w całym XIX w. nie przekraczały wysokości trzech kondygnacji, podobnie jak kamienice budowane po 1880 r., powstające na większych parcelach wydzielonych z dawnych terenów jurydyk, ogrodów zakonnych i ogrodów po podmiejskich dworach. Natomiast wysokość kamienic czynszowych z l. 1900-1914 stawianych przy nowszych ciągach ulicznych (dalsze Krakowskie Przedmieście, Czechowska – 3.Maja, Chopina, Wieniawska) sięgnęła 5 kondygnacji, nadając ulicy charakter wielkomiejski. Pierzejowa zabudowa modernistycznych kamienic z l. 30. XX w. (ul. Chopina, Okopowa, Marii Skłodowskiej) jest głównie czterokondygnacyjna (najczęściej z pominięciem funkcji usługowo-handlowej na parterze), podczas gdy na peryferiach miasta powstawały osiedla parterowych lub piętrowych domków, będące echem koncepcji miast-ogrodów (Dziesiąta). Stosunkowo nieliczne w centrum budownictwo powojenne ma głównie charakter uzupełniających plomb lub osiedli budynków wielorodzinnych nawiązujących do tradycyjnych kwartałów w wersji socrealistycznej (ZOR Zachód, ZOR Tatary, ZOR Bronowice), nie przekraczających przedwojennych norm wysokości (4-5 kondygnacji). Normatyw ten został zakwestionowany w pocz. l. 60. XX w.,

gdy zbudowano pierwsze wysokie budynki (11 kondygnacji) przy ul. Głębokiej i na nowych osiedlach LSM. W l. 1968 -1980, mimo objęcia całego niemal zespołu zabudowy Śródmieścia (od 1967 r.) wpisem do rejestru zabytków, dokonano istotnego wyłomu w dotychczasowej zasadzie poszanowania historycznych gabarytów zabudowy na obszarze historycznego Śródmieścia przez wprowadzenie tu kilku 11-piętrowych budynków biurowych i mieszkalnych (ul. Karłowicza 4, Środkowa 13, Wieniawska 14, Lubomelska 1-3, Narutowicza 31), zaś w tle zabudowy starej Kalinowszczyzny pojawiła się wysoka zabudowa nowego osiedla mieszkaniowego. Późniejsza praktyka konserwatorska oparła się dalszej ekspansji wysokiej zabudowy w zabytkowej części Śródmieścia, jakkolwiek w ostatnim okresie podejmowane były próby wprowadzania wyższych budynków w jego obręb (7. kondygnacji - Niecała 15, Spokojna 17).

g) Budownictwo przemysłowe i zabudowa dzielnic przemysłowych

Kształtujące się w ostatniej ćw. XIX w. lubelskie dzielnice przemysłowe mają zróżnicowany charakter. Wśród starszych obiektów, mających znaczny wpływ na krajobraz kulturowy miasta wyróżniają się trzy zakłady przemysłowe, znajdujące się w obrębie historycznego Śródmieścia: stary browar Vetterów, ulokowany w przebudowanym zespole d. klasztoru reformatów przy ul. Bernardyńskiej, zintegrowane z kamieniczną zabudową ul. Lubartowskiej budynki d. Fabryki Wag Wilhelma Hessa, oraz zbudowana od podstaw na terenie przedmieścia Piaski fabryka maszyn rolniczych Wolskiego (ul. 1. Maja) z halą odlewni o secesyjnej architekturze elewacji. Szczególnie ważne miejsce w kulturowym krajobrazie miasta zajmuje zróżnicowany pod względem bryły browar Vetterów, współtworzący pierwszy plan zachodniej panoramy Śródmieścia. Uzupełnieniem zespołu browaru jest stojący poniżej ul. Misjonarskiej wielki budynek słodowni Vetterów, widoczny na tle zespołu Seminarium Duchowego i panoramy Śródmieścia od strony biegnącej w poprzek doliny Bystrzycy Al. Unii Lubelskiej.

Z racji wielkości oraz jakości architektury zachowanych obiektów przemysłowych ważne miejsce zajmuje również duży zespół zlikwidowanej niedawno cukrowni Lublin przy ul. Krochmalnej. W dobrym, niemal kompletnym stanie zachowały się zabudowania ciągle jeszcze czynnego młyna braci Krausse wraz domem właścicieli, stanowiące architektoniczną wyspę w płaskim, pozbawionym zabudowy krajobrazie doliny Bystrzycy, a także pobliski, dość dobrze zachowany zespół budynków d. garbarni Sylbersztajna (ul. Towarowa), dobrze widoczny od strony ulicy Mełgiewskiej na tle zabudowy Kalinowszczyzny. Jednakże większość niegdyś stosunkowo licznych lecz drobnych zakładów produkcyjnych z racji skali, rozproszenia i lokalizacji na peryferiach miasta wtapiała się w otaczającą ją tkankę miasta o przewadze funkcji mieszkaniowej. Wraz z przemianami gospodarczymi uległa lub ulega likwidacji bądź zasadniczym przebudowom, zacierającym pierwotny charakter ich skromnej architektury.

Większy udział w krajobrazie kulturowym miasta zachowały jeszcze stare dzielnice robotnicze, związane u swego zarania z lokalnym przemysłem. Klimat dawnej zabudowy ulicznej takich dzielnic zachował się częściowo na terenie Kośminka (ul. Długa, Garbarska, Żelazna) mimo ekspansji współczesnej zabudowy mieszkalnej oraz starych Bronowic (ul. Bronowicka, Skibińska, Biłgorajska, Składowa, Hrubieszowska, Drewniana, Firlejowska) z wąskimi uliczkami w układzie rusztowym i regularnym (pierwotnie) podziale niewielkich działek z niską (do 3. kondygnacji) murowaną zabudową pierzejową. Ich architekturę charakteryzuje niewielka skala i skromny uproszczony wystrój.

Należy podkreślić, że szczególnie wysoka wartość krajobrazowa panoram Lublina wymaga ich szczególnej ochrony w możliwie największym zakresie. Wprowadzanie wielkich kubatur w strefę przedpola zespołu Starego Miasta i zabytkowego Śródmieścia, które można zaobserwować w ostatnim okresie (galeria Tarasy Zamkowe), powinno zostać zahamowane poprzez odpowiednie ustalenia w mpzp, określające strefy widokowe wolne od zabudowy lub limitujące jej wysokość, ujęcie w gminnej ewidencji zabytków lub – optymalnie – poprzez wpis do rejestru zabytków. Dotyczy to również zieleni wysokiej, której nieprzemysłana lokalizacja lub nielimitowany rozrost zakłóca lub eliminuje najważniejsze dukty i powiązania widokowe komponentów kulturowego krajobrazu miasta.

5.2.3 Zabytki nieruchome

Zespoły urbanistyczno-architektoniczne

Głównym zabytkowym zespołem urbanistycznym Lublina jest zespół Starego Miasta i Śródmieścia obejmujący historyczny obszar miasta w granicach nowożytnych obwarowań powiększony o trzy strefy ochrony widokowej wyznaczone przez drogi obwodowe otaczające centrum - od północy Aleję Solidarności i Tysiąclecia, od wschodu – Aleję Unii Lubelskiej, od południa i zachodu – Aleje Zygmuntofskie, ul. Piłsudskiego. Strefę widokową stanowi pas ekstensywnie zurbanizowanych dolin rzecznych Bystrzycy

i Czechówki. W pierwotnym kształcie zespół ten wpisany został do rejestru zabytków w r. 1967 pod nr. A/153, w rozszerzonym o strefy widokowe - w 1985, a w 2013 r. uzupełniony o omyłkowo pominięty we wcześniejszych wpisach teren przy ul. Rusałka (dec. LWKZ z dn. 18-11-2013).

Zespół ten należy do najcenniejszych pod względem historycznym i urbanistyczno-architektonicznych obiektów zabytkowych w skali kraju ze względu na wybitne walory widokowe historycznej kompozycji Wzgórza Staromiejskiego powiązanej z przekształconym w więzienie zespołem d. zamku królewskiego na Wzgórzu Zamkowym i założeniem klasztornym oo. Misjonarzy na wzgórzu Żmigród po stronie pd. w otoczeniu dawnych przedmieść z zabudową (dalekie i bliskie panoramy), a także na unikatowy - dostosowany do kształtu wzgórza - wachlarzowy układ średniowiecznych ulic z dobrze zachowaną historyczną substancją kamienicznej zabudowy (XVI-XVIII w.) wzbogaconą licznymi obiektami sakralnymi.

Ze względu na rangę historyczną zespołu jego najstarsza część ze Wzgórzem Zamkowym, Staromiejskim i fragmentem Śródmieścia sięgającym Placu Litewskiego (bez placu) została uznana rozporządzeniem Prezydenta RP za Pomnik Historii w 2007 r. Drugim cennym pod względem historycznym i zabytkowym obszarem na terenie miasta jest zespół urbanistyczny wzgórza „Grodzisko” z cmentarzem żydowskim i sąsiadującej z nim Białkowskiej Góry – zespołu osadniczego na dawnym podgrodziu. Dwa pozostałe zespoły to: zespół wzgórza Czwartek – po zmianie numeru rejestru na C/6 traktowany obecnie głównie jako teren cenny pod względem archeologicznym, oraz Plac Litewski wraz z otaczającymi go budynkami jako centralny plac miasta zarówno pod względem przestrzenno-urbanistycznym, jak też historyczno-symbolicznym. Ponadto w ewidencji gminnej miasta znajdują się 23 pomniejszej rangi układy urbanistyczne i ruralistyczne obejmujące enklawy dawnych miasteczek (Głusk, Kazimierz-Piaski) dzielnic (Stare Bronowice, Dziesiąta) i osiedli robotniczych z l. 50. XX w. (ZOR-Tatary, ZOR Bronowice, osiedle Zachód), Dzielnic Uniwersyteckiej nowszych osiedli mieszkaniowych (LSM) oraz układów wsi, które włączone zostały w obszar miejski w okresie powojennym, zachowując w znacznej mierze swój charakterystyczny układ komunikacyjny i charakter zabudowy.

Architektura sakralna

Najcenniejszym zabytkiem sakralnych Lublina jest niewątpliwie gotycka kaplica zamkowa p.w. Trójcy Świętej fundacji Kazimierza Wielkiego, zbudowana w 2 poł. XIV w., pokryta wewnątrz freskami w stylu bizantyjsko-ruskim z 1418 r., stanowiąca istotną część d. założenia zamkowego. Ten niewielki ceglany dwukondygnacyjny kościół z nawą o jednym filarze reprezentuje późniejszą fazę gotyku kazimierzowskiego w niemal oryginalnej wersji, którego, mimo różnic stylowych, doskonałym uzupełnieniem są późniejsze o ok. pół wieku wspomniane freski fundacji króla Władysława Jagiełły.

Najbardziej okazałą świątynią Lublina jest archikatedra p.w. św. Jana Chrzciciela i św. Jana Ewangelisty – wczesnobarokowy jezuicki kościół z l. 1586-1617, odbudowany po pożarze w poł. XVIII w. jako późnobarokowy z kompletną dekoracją malarską wnętrza i wyposażeniem, będący przykładem barokowego połączenia faz stylowych i rodzajów sztuk w jednorodny organizm. Kościół stanowi monumentalną pd. flankę dla zabudowy Starego Miasta. Z czteroskrzydłowego kolegium Jezuitów, wznoszonego od k. XVI w. do k. XVII w., do dziś zachowało się skrzydło pn. (ob. dom parafialny), natomiast w d. budynku szkoły jezuickiej (1 ćw. XVII w.), odbudowanym po zniszczeniach wojennych, mieści się Archiwum Państwowe. Ważnym, dominującym w skali miasta elementem wysokościowym zespołu stała dawna furta jezuicka, przebudowana na pocz. XIX w. w neogotycką dzwonnice zw. Wieżą Trynitarską.

Najstarszą lubelską świątynią klasztorną jest pierwotnie gotycki, a po przebudowach renesansowo-barokowy kościół dominikanów p.w. św. Stanisława Biskupa Męczennika, wzniesiony z fundacji Kazimierza Wielkiego w 1342 r., być może z wykorzystaniem wcześniejsze budowli sakralnej. Do czasu budowy kościoła Bernardynów w ostatniej ćw. XV w. był największym z lubelskich kościołów, w którym przechowywano relikwię Drzewa Krzyża Świętego. Cennymi w skali kraju zabytkami architektury są dwie jego kaplice: Firlejów (późnorenesansowa) i Tyszkiewiczów (barokowa), służące kolejno jako miejsce depozytu relikwii. Wraz ze wznoszonym w kilku etapach (okres l. 1342 – 1670) klasztorem zajmuje narożny pd.-wsch. kwartał staromiejskiej zabudowy. Ważnym ze względów historycznych i artystycznych jest gotycki kościół p.w. Wniebowzięcia NMP Zwycięskiej w d. zespole klasztornym Brygidek (ob. rektoralny), powstały w l. 1412-1420 (d. klasztor z l. 1432 – 1 poł. XVII w.), wraz z wieżą wodną (XVI w.) i murem obronnym z 2 poł. XVII w.

Najbardziej charakterystycznym elementem krajobrazu kulturowego Lublina jest grupa kościołów w typie lubelskim (tzw. renesans lubelski), do której należą m.in.:

- kościół pobernardyński p.w. Nawrócenia św. Pawła (ob. parafialny w zespole klasztornym), największy (pięcioprzęsłowy) i zarazem jeden z najstarszych kościołów miasta, wzniesiony na „starym” przedmieściu krakowskim, wzniesiony jako późnogotycki w l. 1473-1497, przekształcony po pożarze w renesansowy w l. 1602–1608;
- kościół szpitalny, ob. rektoralny p.w. Ducha Św; pierwotnie gotycki (bud. 1419 r.), przekształcony w renesansową świątynię w l. 1602-1608, po pożarze w l. 1733 odbudowany i poddany częściowej barokizacji.
- kościół szpitalny (ob. rektoralny) p.w. św. Wojciecha 1610-1635, towarzyszący mu szpital św. Łazarza (ob. Dom Rekolekcyjny) wzniesiono w l. 1608 – 1650;
- kościół rektoralny (d. zespół Karmelitanek Bosych, ob. Karmelitów Bosych), p.w. św. Józefa Oblubieńca NMP, 1636-44. Klasztor powstał w l. 1630-35, z wykorzystaniem obronnego dworu Rafała Leszczyńskiego z l. 1619-22;
- kościół paraf. p.w. Św. Mikołaja z 2 poł. XVI w., przebudowany na renesansowy w l. 1603-1615;
- kościół p.w. św. Agnieszki na Kalinowszczyźnie przy d. klasztorze Augustianów – schyłkowy przykład „renesansu lubelskiego”. (l. 1646-1667)

Do grupy tej należy również lubelska cerkiew pw. Przemienienia Pańskiego z l. 1607–1633, częściowo przebudowana w l. 30. XIX w. w duchu klasycystycznym i po części kościół bernardynek (ob. Jezuitów), któremu nadano późnobarokowy wyraz stylowy po pożarze w 1768 r.

Późnobarokową, dobrej klasy architekturę reprezentują dwa kościoły na rzucie centralno-podłużnym: d. kościół klasztorny Misjonarzy p.w. Przemienienia Pańskiego z l. 1715-30 na planie krzyża i ośmioboczny kościół p.w. Eliasza Proroka w zespole poklasztornym Karmelitów Trzewiczkowych z k. l. 30 XVIII w., ukończony w 1742 r. (późniejszy szpital Bonifratrów im. Jana Bożego, ob. szpital), dzieło Pawła A. Fontany. Zbudowany w l. 1726-1733 klasztorny kościół Kapucynów (Krakowskie Przedmieście 42-44) otrzymał formy „klasycystycznej” fazy baroku, o utrwalonym schemacie świątyni „kapucyńskiej” ze skromną bezwieżową fasadą o palladiańskim rodowodzie (arch. Jan Bay).

Do barokowych zabytków sakralnych, mimo kilkakrotnych przekształceń należy również imponujący gmach d. klasztoru Wizytek o planie ściśle zintegrowanym z kościołem, usytuowanym w osi obszerne czworoboku klasztoru o trzech dziedzińcach – po przebudowach na cerkiew i salę widowiskową poddany próbie przywrócenia układu wnętrza w ramach adaptacji na miejskie Centrum Kultury. Architekturę późnej fazy stylu stanisławowskiego o powściągliwych formach klasycystycznych reprezentuje natomiast salowy, jednowieżowy kościół ewangelicko-augsburski zbudowany w l. 1785-1788.

Cmentarze:

Najcenniejszą, wpisaną do rejestru zabytków lubelską nekropolią jest zespół cmentarzy przy ul. Lipowej, założony tuż za ostatnią linią wałów jako katolicki w 1794 r. Z czasem powiększono go o części: ewangelicką (1825), z której w poł. XIX w. wyodrębniono cmentarz prawosławny. W okresie I wojny światowej od strony zach. dodano cmentarz wojskowy (1915), zaś w l. 20. XX w. powiększony został cmentarz katolicki.

Z trzech istniejących na cmentarzu kaplic wyróżnia się prawosławna p.w. Niewiast Niosących Wonności do Grobu Chrystusa, utrzymana w oficjalnym stylu moskiewskim (1902 -proj. G. G. Artymow). Na cmentarzu znajdują się groby znanych postaci m.in. powstańców styczniowych księdza Piotra Ściegiennego, pisarza Kazimierza Junoszy Szaniawskiego i poety Józefa Czechowicza. Wśród nagrobków nie zabrakło dzieł znanych rzeźbiarzy m.in.: Antoniego Kurzawy, Konstantego Laszczki i Bolesława Syrewicza. Dwie nowsze lubelskie nekropolie są znacznie skromniejsze - cmentarz na Kalinowszczyźnie (ul. Kleeberga) powstał w 1868 r., rzymskokatolicki cmentarz przy ul. Unickiej (właściwie na Bazylianówce) - dopiero w 1932r. Jest on ujęty w ewidencji gminnej m. Lublina, podobnie jak teren historycznego cmentarza unickiego na rogu ulic Unickiej i Walecznych, założonego w k. XVIII w., obecnie użytkowanego w części jako skwer.

Ponadto istnieją w Lublinie dwa częściowo zachowane cmentarze żydowskie, z których starszy na „Grodzisku”, założony został w 1 poł. XVI w., na którym zachował się m.in. najstarszy żydowski nagrobek w Polsce, pochodzący z 1541 r. Nowy, większy kirkut powstał nieopodal w 1829 r. przy ob. ul. Walecznych – przedmiotem ochrony (wpisany do rejestru zabytków) pozostaje tylko jego teren, gdyż wszystkie stelle nagrobne zostały usunięte przez okupanta, być może częściowo użyte do budowy drogi w obozie na Majdanku.

Architektura obronna i wojskowa:

Średniowieczny system obrony Lublina współtworzyły dwa dzieła – królewski zamek na Wzgórzu Zamkowym i mury wokół miasta na Wzgórzu Staromiejskim połączone ze sobą drewnianym pomostem. Głównym i najwcześniejszym z zachowanych obiektów dawnego zamku jest istniejący kamienny donżon z 1 poł. XIII w. (podwyższony na przełomie XIII i XIV w., zwieńczony neogotyckim krenelażem w l. 20. XIX w.) W 2 poł. XIV w. uzupełniony został o obwód murów z basztami i gotycką kaplicę. Drugie dzieło obronne – mury miejskie również powstały w l. 1342-1370. Z nich najlepiej zachowały się dwie bramy - Krakowska (przebudowana w XVI i XVII w.) z fragmentami zrekonstruowanych murów po bokach i (znacznie przebudowana w k. XVIII w.) brama Grodzka, Baszta Półokrągła (rekonstrukcja dachu) oraz częściowo zrekonstruowana Baszta Okrągła. Pozostałości baszty i murów zawiera budynek d. mansjonarii przy Placu Po Farze, podziemia klasztoru dominikanów oraz kamienica nr 20 przy ul. Jezuickiej. Z fortyfikacji nowożytnych szczerkowo zachowały się tylko fragmenty trzech nowożytnych bastionów (2 poł. XVII w.) ostatniej linii wałów na wysokości ul. Lipowej i narożny powyżej ul. Lubomelskiej. Zachowanych jest ponadto (ujęte w GEZ) kilkanaście d. rosyjskich murowanych budynków koszarowych tzw. Obozu Zachodniego i Południowego o różnym stopniu przekształceń, stanowiących względnie kompletny zespół zabudowy charakterystyczny dla przełomu wieków XIX/XX.

Obiektami wojskowymi są również dwa zespoły betonowych ponemieckich schronów wartowniczych z okresu II wojny światowej: pięć schronów przy cukrowni (ul. Krochmalna – w Rej. Zab.) i 8 schronów przy dworcu kolejowym (w GEZ), a także zespół murowanych budynków koszar rosyjskich tzw. Obozu Zachodniego przy Alei Kraśnickiej (w GEZ).

Najstarszymi lubelskimi koszarami zw. „świętokrzyskimi”, powstałymi z rozbudowy dawnego zespołu klasztornego dominikanów-obserwantów przy kościele św. Krzyża na przełomie XVIII/XIX w., są zabudowania KUL przy Al. Raławickich (GEZ). Przy tych koszarach jako prochownia funkcjonował w pocz. XIX w. murowany budynek d. szubienicy miejskiej zw. „Domkiem Kata” (ul. Długosza – wpisany do rejestru zabytków).

Godne odnotowania jest również dzieło nowożytnego budownictwa obronnego tzw. „Reduta Gen. Kościuszki” - położone na terenie Ogrodu Botanicznego UMCS przy Al. Tysiąclecia (wpisane w 2020 r. do rejestru zabytków).

Budynki użyteczności publicznej:

Do grupy budynków użyteczności publicznej, liczącej ponad 20 obiektów wpisanych do rejestru zabytków należą dwa budynki ratuszów - Starego, pełniącego również funkcję Trybunału Koronnego, oraz Nowego – powstałego na pocz. XIX w. z przebudowy kościoła karmelitów bosych. Gmach Trybunału Koronnego - Starego Ratusza, jest czołowym obiektem w tej grupie zabytków – jego najstarsza część powstała w k. XIV w. Obecny, klasycystyczny wygląd nadała mu przebudowa Merliniego z l. 80. XVIII w. Zabytkową i artystyczną wartość budynku podnoszą dekoracje malarskie wnętrza. W l. ćw. XIX w. na ruinach królewskiego zamku wzniesiono dwa skrzydła nowego więzienia w neogotyckiej szacie architektonicznej, pełniącego tę funkcję do 1954 r. (po rozbudowie siedziba Muzeum Lubelskiego). Okazałymi gmachami administracji gubernialnej był przebudowany w l. 30. na siedzibę Rządu Gubernialnego Lubelskiego d. budynek Komisji Województwa Lubelskiego (wcześniej pałac Lubomirskich-Sanguszków) i nowy pałac Rządu Gubernialnego z l. 1859-1862 i eklektyczny budynek Sądu Okręgowego z l. 1892-95). Nowszym obiektem tej grupy jest gmach d. Izby Skarbowej (ob. Urząd Wojewódzki) z l. 20. XX w. Do grupy obiektów bankowych należą późnoklasycystyczny gmach Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego z l. 1873-1876 (ob. frontowy budynek Sądu Wojewódzkiego), neobarokowej Kasy Przemysłowców (1899-1900 - ob. Grand Hotel), rosyjski Bank Państwa (1914 r.) i dwa modernistyczne banki z l. 30. XX w. - Bank Gospodarstwa Krajowego (Krakowskie Przedmieście 64) i przy ul. Szopena 6. Budowlą w istotny sposób określającą charakter przestrzeni Śródmieścia jest usytuowany na rogu Krakowskiego Przedmieścia i Placu Litewskiego duży neorenesansowy Hotel Europa (niegdyś Europejski) (1865-1867). Dawnym budynkiem hotelowym (Hotel Polski) jest także narożna kamienica przy ul. Kapucyńskiej 6 (wpisany do rejestru zabytków) o zachowanym korytarzowym układem wnętrza, nadbudowana w okresie międzywojennym i zaadaptowana na szkołę im. Unii Lubelskiej. Jednakże najstarszym (l. 30. XIX w.) i dość dobrze zachowanym obiektem tego typu jest klasycystyczny zajazd ze stanem zw. Czerwoną Karczmą przy trakcie na Łęczną (ul. Turystyczna 2). Do zabytkowych obiektów (GEZ) zalicza się dwukrotnie przebudowywany budynek dworca Kolei Nadwiślańskiej, powstały w l. 1875-7 (w 1893, przekształcony w „stylu narodowym” w 1924 r. i zmodernizowany w r. 2004.

Ważną kategorię gmachów publicznych uzupełniają szkoły – Szkoła Wojewódzka Lubelska (gimnazjum gubernialne - 1859), ufundowana przez Vetterów Szkoła Handlowa (1907), Szkoła Lubelska im. Stefana Batorego (1910-1911), Jeszywas Chachmej – szkoła rabinacka (1930) a także gmachy Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego – utworzonego w 1918 r. w murach przebudowanych w l. 20. XX w. d. koszar (GEZ) i monumentalny budynek Instytutu Misyjnego „Bobolanum” (1922-1923 - ob. szpital wojskowy) (GEZ). Z dwóch zabytkowych (wpisanych do rejestru zabytków) gmachów teatrów Starego i Miejskiego (im. Osterwy) niewielki Teatr Stary, włączony w tkankę Starego Miasta, reprezentuje styl skromnej, lokalnej wersji klasycyzmu (l. 20 XIX w.), natomiast znacznie większy, godny stolicy guberni Teatr Wielki (z 1886 r. - ob. im. J. Osterwy) utrzymany jest w nawiązującym do baroku stylu eklektycznym, obecnym również w zachowanym wystroju wnętrza (w tym widowni). Zabytkowym gmachem (wpisanym do rejestru zabytków) jest również monumentalny Dom Żołnierza, zbudowany w l. 1924-1927 dla weteranów wojskowych. Jego zewnętrzna architektura nawiązuje do form klasycystycznych, wnętrze zaś - z salą główną do ćwiczeń gimnastycznych, wtórnie przebudowaną na widowiskową - zapowiada formy modernistyczne.

Najstarszym zachowanym budynkiem szpitalnym jest zbudowany na wzór klasztoru z wirydarzem i dwoma alkierzowymi ryzalitami d. przytułek św. Łazarza przy kościele św. Wojciecha na Podwalu (l. 30. XVII w.) przekazany w 2 poł. XVIII w. Siostrze Miłosierdzia (Szarytkom). Historycznymi szpitalami, działającymi od 1 ćw. pocz. XIX w. są również dwa dawne klasztory: Karmelitanek Bosych (ul. Staszica 16), do którego przeniesione zostały Szarytki i budynek d. klasztoru Karmelitów Trzewickowych w którym osadzony został szpitalny zakon bonifratrów. Fundacją Vetterów z 1906 r. jest neobarokowy budynek szpitala dla dzieci przy ul. Staszica 11 (wpisany do rejestru zabytków). Istnieje też budynek szpitala społeczności żydowskiej zbudowany w 1886 r. przy ul. Lubartowskiej 83 (GEZ).

Parki i ogrody:

Miasto dzięki swemu położeniu na wzniesieniach, pociętych dolinami rzecznyymi, miało dogodne warunki do tworzenia zielonych enklaw. Początkowo znajdowały się one przy królewskim zamku, klasztorach, szlacheckich pałacach i dworach oraz okolicznych folwarkach. Pomijając nieudaną próbę utworzenia publicznego parku nad Czechówką z l. 20 XIX w. pierwszym lubelskim i jednym z pierwszych parków publicznych w Polsce był zaprojektowany w 1837 r. w stylu ogrodów krajobrazowych przez miejscowego architekta Feliksa Bieczyńskiego „Ogród Saski”, zlokalizowany tuż za linią ostatniego wału. Skromniejszym założeniem był park na Bronowicach (1875), przeznaczony dla ludności przedmieścia Bronowice (oba parki wpisane do rejestru zabytków). Założony w l. 50. XX w. w dolinie Bystrzycy Park Ludowy oparto na nawiązującym do barokowych francuskich założeń „surrealistycznym” osiowym schemacie, zniszczonym w l. 90. XX w. przez przekształcenie części parku w teren Targów Lubelskich.

Architektura rezydencjonalna:

Lublin jako miasto królewskie było siedzibą kasztelana, a od utworzenia województwa lubelskiego również wojewody, rezydujących na zamku, lecz także wznoszących prywatne siedziby w bliskości miasta (dwory Marka Sobieskiego i Rafała Leszczyńskiego), zaś następstwem utworzenia w Lublinie Trybunału Koronnego była budowa stosunkowo licznych siedzib magnackich i szlacheckich: Firlejów (Lubomirskich), Słupeckich (Tarłów), Suchorabskich (Lubienieckich) na bliskich przedmieściach miasta, które, mimo późniejszych przekształceń i zmian funkcji, w znacznej mierze utrzymały swój charakter m.in: pałac Lubomirskich zw. Radziwiłłowskim, później Sanguszków, siedziba Komisji Wojewódzkiej i Gubernatora), pałac Czartoryskich (później fabryka tabaki, ob. siedziba Lubelskiego Towarzystwa Naukowego) oraz pałac Potockich (zw. Starym Kryminałem), Dzięki swemu eksponowanemu położeniu współtworzą one urbanistyczny krajobraz historycznego centrum Lublina – w tym ob. Placu Litewskiego. Odnotowania godny jest również zespół rezydencjonalny lubelskiego arcybiskupa (2 ćw. XIX w.), powstały na Podwalu z przebudowy dwóch starszych dworów, pochodzących z 1 poł. XVII w. i 2 poł. XVIII w. Wszystkie dawne obiekty rezydencjonalne w większości utraciły swą pierwotną funkcję. Zostały przekształcone, niekiedy wielokrotnie i większości pozbawione dawnego wystroju, w znacznej mierze zachowały układy wnętrza, z których na kamienice przebudowano kilka pomniejszych dworów, wzniesionych na tzw. Korcach, zaś duży dwór Lubienieckich na Żmigrodzie został wchłonięty przez późniejszy klasztor misjonarzy (ob. Seminarium Duchowne), a nieukończony dwór Rafała Leszczyńskiego z l. ćw. XVII w. przebudowano na pierwszy z klasztorów Karmelitanek Bosych. Dalej położone dwory - na Bielszczyźnie (2 ćw. XVII w.), na Sławinie (obecny z pocz. XX w.), Sławinku (Kościuszków z k. XVIII w). Pozostałe dwory powstały w dalszej okolicy

miasta (ob. w granicach administracyjnych) - w Abramowicach (2 ćw. XIX w.), Felinie (ok. 1860), zamek w Jakubowicach Murowanych, XVII w. - znacznym stopniu zrekonstruowany). Ponadto na terenie miasta znajdują się dwa translokowane dworki drewniane: w Muzeum Wsi Lubelskiej barokowy dwór z Żyrzyna (2 poł. XVIII w.) i skromny dworek Polów, przeniesiony na ul. Kalinowszczyzna z pobliskiej Firlejowszczyzny.

Budynki mieszkalne (kamienice i domy)

Głównym zbiorem najcenniejszej zabudowy mieszkalnej jest Stare Miasto liczące 66 najstarszych kamienic wpisanych do rej. zabytków. Wraz z kamienicami ujętymi w ewidencji gminnej tworzą one zwarty zespół zabudowy, datującej się w większości od 1 poł. XVI w., przekształcanej wielokrotnie w trakcie przebudów w 1 ćw. XVII w, pocz. XIX w., w ostatniej ćw. XIX w., w 1954 r. (elewacje) i w ostatnich dekadach XX w. i współcześnie (głównie adaptacje). Znaczna część z nich w kwartale ulic Grodzka, Archidiakońska, Złota, Rynek po kompleksowych remontach w latach w l. 70. i 80. XX w. „zyskała” na wartości, dzięki odkryciom historycznego wystroju malarskiego i jego konserwacji. W obrębie Śródmieścia najbardziej wartościowy zespół kamienic znajduje się przy ul. Krakowskie Przedmieście ze starszymi, mniejszymi kamienicami przy „wąskim” odcinku ulicy i większymi z przełomu XIX/XX w. przy dalszym jej odcinku. Pozostała część zabytkowych kamienic, pochodzących głównie z ostatniej ćw. XIX i pierwszej dekady XX w. znajduje się przy ulicach Królewskiej, Narutowicza, Lubartowskiej, Zamojskiej, 3. Maja, Okopowej, Chopina i Sądowej. Uzupełnia je nieco mniej artystycznie wartościowa, lecz cenna jako element zespołu urbanistycznego zabudowa kamieniczna ulic Staszica, Zielonej, Peowiaków, Kościuszki, Kołłątaja, Niecałej i Wieniawskiej. Pojedyncze domy i nieliczne wille stoją głównie przy ulicy 3. Maja (willa z 1880 r. dr. Biernackiego), Niecałej (nr 5 – XIX/XX w.) Ogrodowej (z okresu międzywojennego - nr 4, 6, 15a) i Spokojnej (nr 7 -1925 r., nr 13 – 1926 r.).

Do nowszej, charakterystycznej dla l. 30. XX w modernistycznej architektury mieszkaniowej należą ciągi zwartej zabudowy kamienicznej przy ulicach Chopina, Marii Curie-Skłodowskiej i Obrońców Pokoju (w GEZ). Przeważało symetryczne, lustrzane rozplanowanie mieszkań z osiowo umieszczonym wejściem i klatką schodową od frontu. Do nietuzinkowych architektonicznie budynków modernistycznych okresu należy narożny dom spółdzielni Jedność przy ul Chopina 22 z tradycyjnie usytuowanym wejściem w narożniku i okrągłą klatką schodową na osi diagonalnej. Reprezentantem modnego w l. 30. XX w. „stylu okrętowego” z podkreślonymi horyzontalnymi podziałami elewacji i zaokrąglonymi i galeriami na narożnikach jest dom przy ul. Krótkiej 4. Najnowszym zespołem zabudowy objętym ograniczoną formą ochrony (GEZ) jest wzniesione na wzniesieniu w poł. l. 60. XX w. osiedle im. J. Słowackiego o obrzeżnym pasmowym układzie zabudowy wielorodzinnej.

Zabytki przemysłu i techniki:

Położony w centrum rolniczego regionu Lublin miał dobre warunki do rozwoju przemysłu rolniczego, dlatego pierwszymi zakładami o charakterze przemysłowym były młyny, browary, fabryki maszyn rolniczych, wytwórnie tabaki oraz garbarnie. Po dość licznej grupie dawnych zakładów i przetwórci pozostała niewielka ich część, z której zaledwie kilka obiektów i zespołów zostało uznanych za zabytki, a nieco większa ich liczba znalazła się w gminnej ewidencji. Do zabytków wpisanych do rejestru zalicza się browar Vetterów, urządzony w poł. XIX w., w murach d. kościoła i klasztoru Reformatów (z l. 1673-1674), oraz zespół budynków d. cukrowni „Lublin”, powstałej w 1895 r., zlikwidowanej w l. 90 XX w. Z całego kompleksu zabudowy ocalono przed rozbiórką 9 obiektów objętych rejestrem zabytków, w tym budynek produkcyjny (rafineria) i dwa magazynowe) oraz kilka budynków towarzyszących (budynek zarządu, willa zarządcy z ogrodem, dwa domy pracownicze, szkoła). W całości (11 obiektów) wpisany do rejestru został zespół fabryki maszyn rolniczych M Wolski i Ska składający się z jedenastu budynków przy ul. 1-Maja i Wolskiej, w tym secesyjna hala odlewni, zaadaptowana obecnie na supermarket. Do zabytków wpisanych do rejestru należy również wieża ciśnień d. fabryki „Eternit” przy ul. Firlejowskiej, bez towarzyszących jej przekształconych budynków poprodukcyjnych i magazynowych, będących w GEZ. Dominujący w zabudowie ul. Misjonarskiej duży budynek d. słodowni Vetterów (budowany ok., r. 1846, rozbud. w 1899 r.) jest obecnie opuszczony (GEZ). Zbudowany na miejscu XVI-wiecznego młyna przy pn. jazie na Stawie Wielkim młyn braci Krausse swój obecny kształt uzyskał w l. 1880-1908 (GEZ). Należy ob. do przedsiębiorstwa Lubella SA, użytkującego również duży zespół budynków przedwojennych wojskowych zakładów zbożowych przy ul. Wrotkowskiej (GEZ). Niewielką pozostałością dużego niegdyś kompleksu fabryki wag Wilhelma Hessa, funkcjonującej od 1879 r. przy ul. Lubartowskiej jest 6 obiektów (w GEZ). Z wytwórni samolotów Plagego i Laśkiewicza (później LWS) na Majdanie Tatarskim,

pierwszego w okresie międzywojennym producenta samolotów wojskowych, zachował się tylko jeden hangar lotniczy przy ul. Wrońskiej (wpisany do rejestru zabytków). Niezwykle ważnym dla miasta zabytkiem techniki jest uznawany jako pierwszy⁴¹ żelbetowy most na Bystrzycy z 1909 r. (w ciągu ul. Zamojskiej – wpisany do rejestru zabytków) proj. inż. M. Lutosławskiego. Mimo pionierskiej konstrukcji most ten trzymał neogotycką szatę architektoniczną z motywami odlewanych z betonu maswerków w balustradzie i pinakli (arch. Jan Heurich).

5.2.4. Zabytki ruchome

Wg danych WUOZ w 2013 r. na terenie Lublina w 15 kościołach katolickich, dwóch cerkwiach prawosławnych znajdowało się 2 348 zabytków ruchomych wpisanych do rejestru zabytków⁴². Wśród nich zdecydowanie przeważają obiekty stanowiące wyposażenie kościołów: ołtarze z elementami wystroju snycerskiego, ambony, konfesjonały, stalle, rzeźby, obrazy, polichromie, naczynia i sprzęty liturgiczne, sztukaterie, szaty liturgiczne, instrumenty itp. Należy jednak podkreślić, że w zasadzie wszystkie świątynie mają w pełni zinwentaryzowane wyposażenie, można zatem założyć, iż z czasem zasób ten w niewielkim tylko stopniu ulegnie jeszcze powiększeniu. Są to stosunkowo nieliczne zabytki z okresu późnego renesansu, manieryzmu, głównie ołtarze (k. XVI, 1 poł. XVII w. - zespół ołtarzy z kaplicy zamkowej, ob. w kościele św. Wojciecha, ikonostas w cerkwi katedralnej) baroku (ołtarz główny w kościele pojezuickim z 1. poł. XVII w.), przeważa jednak wyposażenie z okresu późnego baroku (l. 20. do 60. XVIII w.) w postaci architektonicznych zespołów ołtarzowych z rokokową rzeźbą (w kościołach misjonarzy, bernardynów, dominikanów, Św. Ducha – pochodzących głównie z warsztatu puławskiego) i wyjątkowym na tym terenie zespołem ołtarzy murowanych (stiukowych) z 2 poł. wieku w kościele jezuitów (archikatedrze). Najstarszym jednak obiektem wyposażenia jest gotycka brązowa chrzcielnica z pocz. XV w., pochodząca z nieistniejącej fary. Prócz figur ołtarzowych rzeźbę figuralną reprezentuje podwójny renesansowy nagrobek w kaplicy Firlejów kościele dominikanów (2. poł. XVI w.), płyta z figurą nieznanego mężczyzny w samym kościele (1 ćw. XVII w.), i podobna płyta (2. poł. XVI w.) w kościele pobernardyńskim. Poza znanymi freskami z kaplicy zamkowej do wartościowych zabytków malarstwa ściennego należą: fragmentarycznie zachowana dekoracja malarska w kościele pobrygidzkowskim (2 poł. XV w.), relikty figuralnej gotycko-renesansowej polichromii w parterze kamienicy Lubomelskich (Rynek 8) z 2. ćw. XVI w. i o pół wieku późniejsza, renesansowa polichromia w tzw. winiarni w suterenie tejże kamienicy. Wczesny barok reprezentuje monumentalny fresk z Sądem Ostatecznym w czaszy kopuły kaplicy Tyszkiewiczów przy kościele dominikanów i zachowane we fragmencie malowidło na sklepieniu prezbiterium. Późnobarokowym, znakomicie zachowanym dziełem z 1758 r. jest iluzjonistyczna polichromia Józefa Meyera, pokrywająca całe wnętrze kościoła pojezuickiego, współtworząca wraz architekturą świątyni i jej wyposażeniem zintegrowane pod względem stylistycznym i treściowym dzieło sztuki - rodzaj sakralnego „Gesamtkunstwerku”.

Znacznie skromniej reprezentowany jest wystrój i wyposażenie lubelskich pałaców i budynków publicznych, w większości zrabowane, gruntownie przekształcone w wyniku przebudów lub bezmyślnie usunięte w trakcie remontów. Nieco lepiej prezentuje się zbiór wyposażenia kilkunastu staromiejskich kamienic, w których odkryto i zakonserwowano m.in. renesansowe stropy i fragmenty wystroju malarskiego (kamienice Rynek 6, 8, 12, Grodzka 3-5, 11, Złota 2 (2 poł. XVIII w.), a także kamienic czynszowych w obrębie Śródmieścia i budynków użyteczności publicznej - Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego i d. Kasy Przemysłowców (plafon klaki schodowej).

Niemal w całości ochroną w formie rejestru zabytków ruchomych objęte są cenne nagrobki znajdujące się na terenie lubelskich cmentarzy. Zabytki ruchome w rękach prywatnych to przede wszystkim zabytki techniki: samochody, motocykle i maszyny. Informacje dotyczące zbiorów malarstwa lub numizmatyki i przedmiotów kolekcjonerskich z rzadka ujawniane są przez właścicieli organom ochrony zabytków - dochodzi do tego najczęściej w ramach starań o ich wywóz z kraju. Jednym z większych zbiorów malarstwa była kolekcja prof. Krwawicza wywieziona pod k. XX w. z Lublina przez spadkobierców. Osobną ochroną wynikającą z zapisów ustawowych objęte są zasoby muzealne, biblioteczne i archiwalne, dla których prowadzone są odpowiednie inwentarze, jednakże oficjalne statystyki dot. stanu posiadania nie są publikowane.

⁴¹ W rzeczywistości nieco wcześniejszym (z 1908 r.) żelbetowym mostem systemu Hennebique'a jest drugi, mniej znany lubelski most Lutosławskiego na Bystrzycy w ciągu ulicy Kalinowszczyzna.

⁴² Wg szczegółowego zestawienia z 1999 r. z rozbiciem na poszczególne kościoły w lubelskich katolickich kościołach i klasztorach znajdowało się 2512 zabytkowych obiektów ruchomych, 130 w kościele ewangelickim, 239 w cerkwi katedralnej, 39 w cerkwi cmentarnej i 31 w kościele mariawitów (starokatolickim). Źródło: M. Stasiak. dz. cyt.

5.2.5. Zabytki w zbiorach muzealnych

Pośród licznych placówek muzealnych na terenie Lublina wyróżnia się Muzeum Lubelskie, działające od 1957 r. w murach Zamku wybudowanego w l. 1824-26 z przeznaczeniem na więzienie. Głównym „eksponatem” muzeum o wyjątkowej wartości są unikatowe freski w kaplicy zamkowej (ukończ. w 1418 r.) W zbiorach muzealnych szczególnie wysoki poziom reprezentuje galeria malarstwa polskiego z końca XIX i pocz. XX w., z dziełami m.in. Matejki (Unia Lubelska – depozyt Muz. Narodowego), Malczewskiego, Boznańskiej i Wyczółkowskiego. Ponadto zawiera zbiory archeologiczne, numizmatyczne, militariów, rzemiosła artystycznego (meblarstwo, ceramika, konwisarstwo) i etnograficzne. Osobna ekspozycja w podległym ML Muzeum Historii Miasta Lublina (w Bramie Krakowskiej) obejmuje artefakty związane z materialną przeszłością miasta, jego ikonografią i ważnymi postaciami z jego przeszłości.

Muzeum Archidiecezjalne Sztuki Religijnej, mieszczące się w Wieży Trynitarzkiej eksponuje zbiory muzealne tworzą sakralne rzeźba i malarstwo przeniesione z kościołów diecezji lubelskiej, zaś w samej katedrze eksponowane są naczynia i szaty liturgiczne, a także zbiór ubiorów wydobytych z krypt. Niewielką wystawę wyposażenia liturgicznego prezentuje lokalne muzeum klasztorne u dominikanów.

Muzeum Wsi Lubelskiej usytuowane nieco na uboczu z racji rozległych terenów jakie zajmuje, to przede wszystkim skupisko translokowanego zabytkowego drewnianego budownictwa ludowego, ale także budowli typowych dla regionu np. dworu, kościoła i plebanii. Osobne miejsce wygospodarowano dla Miasteczka Prowincjonalnego, które dzięki przeniesionym i odtworzonym budynkom odzwierciedla charakter niewielkiego miasta Lubelszczyzny.

Tragiczną kartę w dziejach Lublina ukazuje Państwowe Muzeum na Majdanku powstałe na terenie niemieckiego obozu koncentracyjnego, miejsce mordu 80 tysięcy więźniów różnej narodowości, oraz Muzeum Martyrologii „Dom pod Zegarem” przy ul. Radziszewskiego.

5.2.6. Dziedzictwo archeologiczne Lublina

Teren Lublina i najbliższych jego okolic zasiedlony był już w pradziejach. Najstarsze fazy osadnicze uchwytne są w materiale zabytkowym rejestrowanym w wyniku przypadkowych lub amatorskich poszukiwań, a przede wszystkim badań archeologicznych: powierzchniowych, wykopaliskowych i nadzorów.

Pierwsze ślady ludzkiej penetracji na interesującym nas terenie, należy łączyć z *Homo sapien sapiens* i odnieść do paleolitu górnego, tj. ok. 40-35 tys. lat temu. Prawdopodobnie efektem posługiwania się w tym czasie nietrwałym orężem jakimi były drewniane groty oszczepów, są znaleziska megafauny, odkryte na terenie miasta: szczątki mamuta i zęby nosorożca arktycznego na terenie Starego Miasta w pobliżu kościoła Dominikanów, siekacze mamuta lub słonia na terenie dzielnicy Rury i na Wiktorynie, uzębienie oraz fragmenty czaszki, żeber i ciosów mamuta w obrębie wyrobiska cegielni na Lemszczyźnie oraz przy budowie Zalewu Zemborzyckiego. Najstarsze, potwierdzone archeologicznie, osadnictwo na terenie Lublina należy wiązać ze schyłkowym plejstoceniem, tj. 12-10,3 tys. lat temu, kiedy obszary Niżu środkowoeuropejskiego przeżywały wręcz „inwazję” łowców reniferów. Stanowiska z tego okresu tworzą wyraźne zgrupowania w trzech rejonach strefy nadzalewowej Bystrzycy i jej dopływów: Nędznicy, Czerniejówki i Ciemięgi. Największe z nich położone jest w południowej części Lublina (Zemborzyce, Dąbrowa) oraz w sąsiednich Nowinach i Prawiednikach. Kolejne skupisko, w postaci obozowiska i pojedynczych śladów osadnictwa, lokalizuje się przy ujściu Czerniejówki do Bystrzycy, na terenie dzielnicy Piaski (rejon Placu Bychawskiego). Trzecie ze skupisk położone jest na południowych stokach dolnej Ciemięgi, tuż za północną granicą miasta. Najliczniejsze ślady osadnictwa z tego okresu, wyłącznie w postaci zabytków krzemiennych, zebrano na wydmach w Lublinie-Piaskach, Lublinie-Zemborzycach, pomiędzy Nowinami i Zemborzycami oraz Zemborzycami i Prawiednikami. Łączone są z kulturą świderską.

W okresie mezolitu (ok. 8300 do 3000 lat p.n.e.) osadnictwo na terenie Lublina i w najbliższych okolicach zajmuje identyczne tereny jak w okresie paleolitu schyłkowego. Najlepiej rozpoznana archeologicznie ekumena z tego okresu to rejon ujścia Nędznicy do doliny Bystrzycy, obejmujący stanowiska w rejonie, Zemborzyc i Nowin. W pozyskanych zabytkach krzemiennych, przeważnie w postaci mikrolitycznych ostrzy o kształtach geometrycznych, które były formami przewodnimi tego okresu) wyróżniają się zbiory mające swoje odpowiedniki w zespołach kultury komornickiej fazy borealnej, zebrane z wydm na trasie Zemborzyce-Prawiedniki oraz na stan. 28 w Kośminku. Wśród innych materiałów stwierdzono również pozostałości osadnictwa kultury janisławickiej (Nowiny-Zemborzyce, Lublin-Zemborzyce).

U schyłku 6 tys. p.n.e, co wiąże się z początkami neolitu na ziemiach polskich, dotarła na teren dzisiejszej Lubelszczyzny z południa lub południowego zachodu, pierwsza fala ludności, utożsamiana z kulturą ceramiki wstęgowej rytej, która przyniosła umiejętności uprawy ziemi i hodowli zwierząt. Na terenie Lublina nie odkryto dotąd śladów z tego okresu. Czytelna jest natomiast obecność kolejnej fali społeczności pochodzenia południowego – kultury malickiej (dzielnica Sławinek, teren Ogrodu Botanicznego, Dąbrowa). Z kolejnymi osadnikami z południa, określonymi jako kultura lubelsko-wołyńska, łączyć należy relikty dwóch grobów odkrytych na Wzgórzu Zamkowym pod północnym skrzydłem zamku, z których wyróżniał się obiekt zawierający 13 naczyń. Najliczniej na terenie Lublina ze społeczności neolitycznych reprezentowana jest kultura pucharów lejkowatych. Stanowiska tej kultury ciągle rejestrowane są na terenie miasta i jego okolic, ale tylko nieliczne były badane wykopaliskowo. Do grupy pierwszoplanowych stanowisk należą: kompleks osadniczy (osada i cmentarzysko) na Sławinku oraz osady na Wzgórzu Staromiejskim, wydmach w dolinie Bystrzycy w Dąbrowie. Kilka innych ważnych stanowisk z tego okresu to: osady na Wzgórzu Zamkowym, Czwartku, Borze – ob. Lublin Zemborzyce Bór. Niewątpliwie wyjątkowym stanowiskiem jest kompleks osadniczy na Sławinku (stan. 47 i 48), zlokalizowany przy ul. Willowej i Północnej. Badania archeologiczne prowadzone tam przez 11 sezonów ujawniły zespół grobowców megalitycznych - tzw. megadendronów (ok. 3 tys. lat p. n. e.), założonych na planie wydłużonego trapezu wyznaczonego przez drewniane palisady, które posiadały długość od 14 do 37 m i do ok. 9 m szerokości u podstawy. W ich wnętrzach odkryto nieliczne pochówki szkieletowe. W najbardziej okazałym grobowcu nr I pochowany był mężczyzna w wieku 20-40 lat, któremu towarzyszyły dwie kobiety w wieku 30 i 70-80 lat. Wyposażenie stanowiły naczynia gliniane oraz, w jednym przypadku retuszowany wiór krzemienisty. Na Sławinku znajduje się również rozległa osada związana z kulturą pucharów lejkowatych, na której odkryto kilka obiektów ziemnych, w tym jeden o charakterze mieszkalnym (półziemianka z paleniskiem), a także ziemiankę z pochówkiem ludzkim. Podobną osadę, z grobem szkieletowym założonym w jej obrębie, zidentyfikowano na Wzgórzu Staromiejskim. Z innych osad tej kultury znamy rzadkie przedmioty sztuki figuralnej wykonane z gliny w postaci: uch w kształcie główki barana, miniaturowych toporków, figurki antropomorficznej (kobiety?) ze, Wzgórza Staromiejskiego i z Dąbrowy. Do ciekawych znalezisk należy zespół pięciu naczyń glinianych uważanych za skarb wotywny, znalezione w Jakubowicach Murowanych. Osadnictwo kolejnej grupy osadników, zwanej kulturą amfor kulistych, przeważnie pokrywało się z osadnictwem kultury pucharów lejkowatych, jest jednak mniej intensywne. Znany je przeważnie z pojedynczych znalezisk, głównie fragmentów ceramiki (m.in. Sławinek), rzadko osadowych (Dąbrowa, Jakubowice Konińskie, Sadurki) i dwóch pochówków (Wzgórze Czwartek i Podzamcze). Schyłek neolitu związany jest z kulturą ceramiki sznurowej. Groby płaskie z tego okresu (tzw. grupy sandomierskiej) zarazem jedyne na wschód od Wisły, znaleziono na wymienianym już stanowisku na Sławinku, natomiast pojedynczy pochówek na terenie dzielnicy Rury Jezuickie (ul. Głęboka – rejon dawnej cegielni). Prawdopodobnie odmienny w konstrukcji grób (podkurhanowy) odkryty został w miejscu nowożytnego mogiły na terenie Ogrodu Saskiego. Stanowiska „sznurowe” o charakterze osadowym spotykamy natomiast głównie w okolicach źródeł Czechówki. Relikty osadnictwa z tego okresu o bliżej nieokreślonym charakterze, zarejestrowano również na ulicy Krochmalnej i na terenie Abramowic Prywatnych.

Z wczesnej epoki brązu na terenie Lublina zidentyfikowano kilkadziesiąt punktów osadniczych, które najpewniej w całości należy łączyć z kulturą mierzanowicką. Są to przeważnie znaleziska luźne wyrobów krzemienistych, ale także ułamki naczyń pochodzące ze Wzgórza Staromiejskiego oraz część jamy z fragmentami naczynia odkrytej na Wzgórzu „Czwartek”. Z kolejnej fazy epoki brązu pochodzą znaleziska kultury trzcinieckiej, wyłącznie w postaci fragmentów ceramiki (Sławinek, Stare Miasto) i badanego wykopaliskowo w 1962 i 1974 r. cmentarzyska kurhanowego w Lesie Dąbrowa (3 kopce, przy czym badaniami objęto jeden kurhan, w którym zarejestrowano ciałopalny pochówek warstwowy podkurhanowy). Kultura łużycka reprezentowana jest przez liczne punkty osadnicze skupione u źródeł Ciemięgi, w dolnym jej biegu i przy ujściu do Bystrzycy. Skupiska osadnicze zauważono także w rejonie źródeł Czechówki, na stokach doliny Nędzniczy oraz w dolinie Bystrzycy. Są to przeważnie pojedyncze znaleziska (Kalinowszczyzna, Sławinek, Zemborzyce Kościelne), rzadziej relikty osad stałych (Jakubowice Konińskie). Na uwagę natomiast zasługuje jedyne w tym rejonie cmentarzysko birytualne w Jakubowicach Murowanych, datowane na okres halszacki tej kultury, na którym odkryto 10 ciałopalnych grobów płaskich typu jamowego o drewniano-glinianej konstrukcji, w których pochowanych było od jednego do kilku zmarłych.

W epoce żelaza miejsce kultury łużyckiej zajęli osadnicy kultury pomorskiej, którzy przybyli na Lubelszczyznę z Mazowsza. Odnotowano jedynie pojedyncze ślady ich obecności na terenie dzisiejszego Lublina (w dolinie i w okolicach źródeł rzeki Czechówki, na jednym z cypli na zachód od Wzgórza Czwartek).

Z dziedzina Gimnazjum im. Zamoyskich pochodzi brązowa moneta wyemitowana w nadczarnomorskiej kolonii greckiej Pantikapaion, która jest jednocześnie najstarszym znaleziskiem numizmatycznym z Lublina, datowana na IV w. p.n.e. Słabo reprezentowana w materiale archeologicznym jest również kultura przeworska, znana z pojedynczych znalezisk fragmentów naczyń glinianych (Czechów, Stare Miasto, Dąbrowa), fibul (Dąbrowa) i monet: tetradrachmy partyjskiej Mitrydatesa z II-I w. p. n. e. - znalezionej na terenie Zemborzyc; pochodzących z naszej ery denarów: Trajana – znalezisko z Jakubowic Konińskich oraz Antoniusa Piusa – wyłowionego z dna Bystrzycy; sestera Faustyny Młodszej – znalezionej w Zemborzycach. Inne znaleziska monet pochodzą m.in. z terenu Ogrodu Saskiego, ul. Narutowicza i Radziszewskiego.

W okresie od początków naszej ery do ok. poł. II w. następuje załamanie osadnictwa kultury przeworskiej, spowodowanej ekspansją z północy ludności kultury wielbarskiej. Jej ślady znamy z wielkich cmentarzyk, zlokalizowanych niestety poza interesującym nas terenem. W Lublinie natomiast, odkryto przy ul. Lipowej na pocz. XX w., grób tej kultury z wyposażeniem w postaci dwóch naczyń oraz żelaznych elementów pasa (okucie i zdobiona klamerka).

Z okresu wędrówek ludów (2 poł. V w.) pochodzi jedynie brązowe okucie pasa wykonane w stylu późnoawarskim, które znaleziono w trakcie prac wykopaliskowych na osadzie wielokulturowej w Dąbrowie.

W okresie od VI do poł. X w. nastąpiła intensyfikacja osadnictwa co ma już związek z napływem ludności słowiańskiej, która widząc dogodne warunki naturalne, chętnie osiedlała się na terenie dzisiejszego Lublina. Początkowo osadnictwo objęło tereny dolinne cieków wodnych tworząc osady, najpierw jednodworcze, a następnie wielodworcze, złożone z trzech i więcej zagrod. Były one użytkowane przez grupy ludzkie liczące 20-40 osób. Osady te z czasem przybrały formy jednorzędówek nadrzecznych, stosownie do panujących warunków naturalnych. W obrębie gospodarstwa notowano najczęściej naziemne budynki mieszkalne, o konstrukcji zrębowej lub słupowo – plecionkowej, rzadziej ziemianki lub półziemianki. Budynkom mieszkalnym towarzyszyły obiekty gospodarcze i jamy zasobowe. Dalsze przemiany osadnictwa doprowadziły z czasem do większej jego intensyfikacji, a z okresem od VIII do X w. możemy już wiązać na Lubelszczyźnie początki grodów. W Lublinie potwierdzonymi badaniami archeologicznymi miejscem lokalizacji najstarszego grodu jest Wzgórze Staromiejskie. Gród lokalizowany jest w północnej części wzgórza, natomiast od południa przylegała do niego podgrodzie. Zajmował on ok. 1,8 ha powierzchni, podgrodzie ok. 3 ha. Otoczony był wałem ziemnym o szerokości podstawy ok. 12 m i wysokości 4-5 m (prawdopodobnie wzmocnionym tylko palisadą) i fosą o szerokości ok. 12 m i głębokości ok. 5 m. Podgrodzie bronił wał ziemny o wysokości do 2 m oraz fosa o głębokości do 2 m i szerokości ponad 10 m. W okresie istnienia grodu przedpiastowskiego na Wzgórzu Staromiejskim, po drugiej stronie Czechówki, usytuowane były osady otwarte. Jedną z najstarszych jest osada w wzgórzu „Czwartek”, która istniała już w VI w., tj. przed budową grodu, chroniona obecnie wpisem do rejestru zabytków. Badania wykopaliskowe na stanowisku z l. 1959-62 oraz l. 1967-69 wskazały, że była to otwarta osada handlowo-produkcyjna. Zarejestrowano w jej obrębie gęstą, nakładającą się na siebie zabudowę mieszkalną. Wydzielono 4 fazy osadnictwa: I faza (VI-VIII w.), II faza (VIII-poł. IX w.), III faza (poł. IX-poł. XI w.), IV faza (poł. IX- do lokacji miasta w 1317 roku). W najstarszych dwóch fazach zdecydowanie przeważały domostwa półziemiankowe, w młodszych – naziemne, oba z dość dużą różnorodnością urządzeń grzewczych (piece kopułkowe na planie owalu lub prostokąta, piece drażone w ścianie itp.). Odkryto też piec kopułkowy wolnostojący z XII-XIII w., który służył do przetapiania żelaza. Zebrano liczne zabytki ruchome, głównie w postaci fr. ceramiki naczyniowej, a także przedmioty wykonane z żelaza, jak m.in. fragmenty noży i sierpa, część wagi szalkowej. Dopelnieniem osadnictwa wczesnośredniowiecznego na omawianym terenie, są cmentarzyska kurhanowe: przy ujściu Czechówki do Bystrzycy – na Ponikwodzie, w okolicy Wrotkowa oraz w Lesie Dąbrowa I i II. Szczególnie cenne, wpisane do rejestru zabytków są cmentarzyska w Lesie Dąbrowa, stan. 20, 21 i 22, położone na piaszczystym stoku w dolinie rzeki Bystrzycy, na terenie lasu mieszanego, w pobliżu Zalewu Zemborzycy przy ul. Osmolickiej. Pierwsze z wymienionych liczy 24 kopców ziemnych (kurhanów) o zróżnicowanym stanie zachowania, przy czym w 1991 r., kiedy odkryto cmentarzysko, liczyło ono 28 mogił. Kurhany mają przeważnie wys. 37-100 cm i średnice u podstawy ok. 7-13 m. Przebadano na stanowisku 2 kurhany, przy czym pod nasypami nie stwierdzono śladów konstrukcji wewnętrznych czy śladów ognia, nie natrafiono też na ślady kości ludzkich. Wskazuje to na pochówek najprawdopodobniej ciałopalny, nakurhanowy i bezpopielnicowy. Na podstawie badań określono, że cmentarzysko funkcjonowało w VIII-IX w. Stanowisko 21 liczy 11 kopców. Największy kurhan, przebadany w 1994 roku i analogiczny do kopców badanych na stan. 20, posiadał średnicę 10 m i wysokość 1,60 m. Pozostałych 10 zachowanych mogił ma nasypy o wysokości ok. 60-120 cm, średnicę u podstawy ok. 4-6 m. Cmentarzysko datowane jest na IX w. Trzecie z wymienionych stanowisk - nr 22, nie

badane wykopaliskowo, obejmuje 3 kurhany o wysokości ok. 80-120 cm i średnicy u podstawy ok. 5-8 m. Jego chronologia została ogólnie określona na wczesne średniowiecze.

Po zniszczeniu grodu na Wzgórzu Staromiejskim pod koniec IX lub na pocz. X w., centrum osadnicze przeniosło się za rzekę Czechówkę, na wzgórze Grodzisko, zwane obecnie Kirkut. Badania archeologiczne prowadzone na Grodzisku w 1968 w l. 1974 i 1976 ujawniły, obok relikwów cmentarza żydowskiego z XVI-XIX w., prawdopodobnie pozostałości umocnień obronnych zachowanych w północnej części grodziska w postaci wału ziemnego o niejednolitej budowie, z drewnianą konstrukcją i palisadą obiegającą wał i wzgórze na linii stromych skarp; obiekty mieszkalne typu półziemiankowego i relikty pieców w ich obrębie oraz liczne zabytki ruchome, które datują założenie obronne na XI-XIII w. W tym czasie intensywnie funkcjonowała osada na Czwartku, Białkowskiej Górze i w Hajdowie, postępowało także zasiedlanie cypla staromiejskiego. Translokacja grodu lubelskiego z obszaru Grodziska na Wzgórze Zamkowe miała miejsce w XII w., na co wskazują wieloletnie badania archeologiczne, prowadzone od l. 50. XX w.. Gród na Wzgórzu Zamkowym - siedziba przedstawicieli ówczesnej władzy państwowej – kasztelanów, powstał na terenie, gdzie okresowo istniało osadnictwo w starszych fazach wczesnego średniowiecza: w VI, VII i IX w. Jego średnica wynosiła ok. 75-80 m. Wśród archeologów istnieją rozbieżności jeśli chodzi o samą formę grodu. Założenie obronne obejmowało całe wzgórze i było jednoczłonowe lub, jak twierdzą niektórzy, zajmowało tylko część wzgórza i było zespołem dwuczłonowym, składającym się z otoczonego wałem grodu właściwego i przylegającego do niego równie warownego podgrodzia. Wyniki niedawno przeprowadzonych badań (z lat 2006-2008) na dają podstawy do odejścia od tej drugiej koncepcji, odkryte bowiem na dziedzińcu konstrukcje drewniane zostały uznane za pozostałości domów zrębowych a nie wału, który dzieliłby gród na dwie części. Wał, którego relikty odsłonięto na obrzeżach wzgórza, był drewniano-ziemny o konstrukcji przekładkowej i ścianach wylepionych gliną. Aż do ok. poł. XIII wieku, tj. budowy donżonu, zabudowa wnętrza grodu była wyłącznie drewniana, składająca się z naziemnych budynków mieszkalnych i gospodarczych, wykonanych w konstrukcji zrębowej, oraz towarzyszących im różnego rodzaju jam-piwniczek i wolnostojących pieców-palenisk. W jego zachodniej części znajdował się w XII wieku i zapewne jeszcze w następnym stuleciu, cmentarz, na którym odkryto groby szkieletowe. Mógł on mieć związek z pierwszą, zapewne drewnianą świątynią i funkcjonował jako cmentarz przykościelny. Doskonałe położenie i sposób zaadaptowania form terenowych stały się z czasem podstawą wznoszenia w tym miejscu kolejnych budowli i stworzenia warownego zespołu zamkowego.

Powyższe zestawienie daje obraz bogatego i zróżnicowanego osadnictwa na terenie Lublina w ciągu całych pradziejów i wczesnego średniowiecza. Badania powierzchniowe przeprowadzone w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski wykazały istnienie kilkudziesięciu punktów osadniczych w granicach miasta, przeważnie w postaci śladów osadnictwa, ale także osad i cmentarzysk. Tylko nieliczne stanowiska badane były wykopaliskowo, natomiast 8 z nich objętych jest prawną ochroną konserwatorską (jedno ze stanowisk – Kirkut, nie ma samodzielnego wpisu archeologicznego, ujęte jest w zespole urbanistycznym składającym się z d. cmentarza żydowskiego – tzw. „Grodziska” oraz Białkowskiej Góry wraz z terenami przyległymi). Pozytywnym zjawiskiem obserwowanym od kilku lat w polityce konserwatorskiej jest konsekwentne dążenie do objęcia ochroną wszystkich wyjątkowo cennych obiektów archeologicznych z terenu miasta – stąd z 8 wymienionych wpisów do rejestru zabytków, aż 6 zostało sporządzonych w ostatnich latach (dla cmentarzysk kurhanowych w Zemborzycach Kościelnych III stan. 23 i stan. 24 – w 2011 r.; dla cmentarzysk kurhanowych w Lesie Dąbrowa I i II stan. 20, 21 i 22 – w 2012 r.) Wyczerpują one listę stanowisk o największej wartości kulturowej i jednocześnie potencjalnie najbardziej zagrożonych. W najbliższych latach WKZ nie przewiduje dalszych wpisów do rej. zabytków na terenie Lublina. Ważna jest natomiast stała obecność archeologów podczas prac budowlanych i renowacyjnych na obiektach historycznych (kościół, klasztory, kamienice itp.) i ulicach miasta w granicach ochrony konserwatorskiej, głównie w postaci nadzorów, ale także badań przedinwestycyjnych. Prace tego typu ukazują bowiem ogromny potencjał poznawczy badań archeologicznych przy tego rodzaju obiektach, stanowią bazę do opracowań studialnych i prac konserwatorskich.

W zestawieniu zasobów archeologicznych warto również wspomnieć o najnowszych odkryciach dokonanych podczas badań archeologicznych na terenie dzielnic:

– Zygmuntów – przy ul. Dereniowej, Szarotkowej, stan AZP 77-82/5 - osada z okresu neolitu i wczesnej epoki żelaza;

– Kalinowszczyzna, Wrotków – szczególnie cenne, z uwagi na zachowane formy krajobrazowe stanowiska archeologiczne (ujęte w gminnej ewidencji zabytków), tj. kopiec na terenie cmentarza parafialnego przy ul. Kleeberga (AZP 77-81/116-32), zachowane szczątkowo kopce przy ul. Janowskiej (AZP 78-81/47-10) i cmentarzysko kurhanowe przy ul. Parczewskiej (AZP 78-81/48-11)

– kolejne stanowiska na terenie Lasu Zemborzyckiego, które uznane zostały za domniemane kurhany: stan 24 (AZP 79-81/24-24, Lublin - Zemborzyce Kościelne II). Stanowisko wpisane jest do rejestru zabytków oraz kolejne rezultaty poszukiwań archeologicznych na terenie o kompleksu leśnego przy Zalewie Zemborzyckim, gdzie odnotowano obecność kilku (odkrytych z wykorzystaniem nowoczesnych metod teledetekcyjnych) stanowisk kurhanowych. Zabytki te włączone zostały do wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków – AZP 79-81/115-1, 79-81/113-2,

– Śródmieście: Plac Władysława Łokietka - odkrycie relikwii barbakanu stanowiącego fragment sytemu obronnego średniowiecznego miasta; cmentarzyska szkieletowego z przełomu XI_XII w.

– Plac Litewski – odkryte podczas rewitalizacji ślady osadnictwa z okresu późnego średniowiecza i odsłonięcie fragmentu (fosy) II linii fortyfikacji miasta oraz nowożytnego cmentarzyska.

– przy ul. Przechodniej oraz na terenie zabudowań KUL przy Al. Raławickich - późnośredniowieczne i nowożytne cmentarzyska.

Istotnym elementem zasobów archeologicznych są ruchome zabytki archeologiczne. Większość zabytków ruchomych pozyskanych z terenu miasta przechowywanych jest w Muzeum Narodowym na Zamku Lubelskim, znaczna ich część zdeponowana jest w archiwum UMCS w Lublinie. Na terenie Lublinie funkcjonują ekspozycje poświęcone pozyskanym zabytkom archeologicznym. Ekspozycje takie znajdują się w Muzeum w Bramie Krakowskiej oraz mniejsze wystawy np. w budynku Poczty Polskiej przy Placu Litewskim czy w kryptach kościoła NMP w Lublinie przy ul. Narutowicza.

Mimo wielu prac badawczych przeprowadzonych na terenie miasta i niejednokrotnie imponujących wyników, efekty badań archeologicznych zamieszczane są jedynie w standardowych dokumentacjach wymaganych przez WKZ i zdeponowanych w archiwum WUOZ, czasami publikowane w krótkich sprawozdaniach ukazujących się w periodykach naukowych. Wyraźnie brakuje syntez archeologicznych. Chlubnym wyjątkiem są następujące publikacje: praca zbiorowa „*Lublin wczesnośredniowieczny. Studium rozwoju przestrzennego*” z 2006 roku, autorstwa A. Rozwałki, R. Niedźwiadka i M. Stasiaka, która prezentuje dotychczas rozproszone wyniki prac archeologów, historyków i konserwatorów architektury, badający od wielu lat kształtowanie się ośrodka lubelskiego we wczesnym średniowieczu (od VI do XIV w.); „*Krakowskie Przedmieście w 450-lecie Unii Lubelskiej*” red. R. Niedźwiadek z 2019, podsumowująca dotychczasowy stan wiedzy archeologicznej o obszarze rejonu ul. Krakowskie Przedmieście, Placu Litewskiego i Placu Władysława Łokietka oraz nieco starsza, oparta na dawnych wynikach badań archeologicznych praca I. Kutylowskiej z 1990 roku - *Rozwój Lublina w VI-XIV wieku na tle urbanizacji międzyrzecza środkowej Wisły i Bugu*, Lublin. Warto jeszcze wspomnieć o dwóch, niezbyt obszernych, popularnonaukowych syntezach wydanych przez LWKZ: „*Lublin i okolice w badaniach archeologicznych*”, Lublin 1999 oraz „*Kościół i klasztor Lublina w świetle badań archeologicznych*”, Lublin 2012. Istnieje natomiast potrzeba, zgłaszana przez archeologów w postulatach konserwatorskich, wykonania syntetycznego opracowania efektów wieloletnich badań archeologicznych na Wzgórzu Zamkowym.

5.2.7. Niematerialne dziedzictwo kulturowe gminy Lublin – katalog zadań i rekomendacje

Stan zachowania niematerialnego dziedzictwa kulturowego w gminie Lublin

Niematerialne dziedzictwo kulturowe, rozumiane zgodnie z zapisami Konwencji UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego z 2003 roku⁴³, na terenie gminy Lublin pozostaje jeszcze

⁴³ Pojęcie niematerialnego dziedzictwa kulturowego wedle Konwencji UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego z 2003 roku (art. 2 ust. 1 i 2) rozumie się w następujący sposób:

- składają się nań praktyki, wyobrażenia, przekazy, wiedza i umiejętności, jak również związane z nimi materialne korelaty, czyli instrumenty, przedmioty, artefakty i przestrzeń kulturowa;

- członkowie danej wspólnoty – w naszym przypadku mieszkańcy gminy Lublin – uważają je za część swojego dziedzictwa, czują się z nim związani i doceniają je jako istotny element swojej tożsamości i poczucia ciągłości oraz zakorzenienia;

- jest ono żywe, czyli istnieje współcześnie w żywym obiegu jako stale odtwarzane, przekazywane w transmisji bezpośredniej z pokolenia na pokolenie (m.in. przez edukację sformalizowaną i nieformalizowaną);

- istnieje w postaci żywej społecznej cyrkulacji treści kulturowych, to jest wiedzy potocznej i praktyk mieszkańców Lublina; funkcjonuje w obiegu kulturowym bądź jako przekazy ustne (np. opowieści, podania, legendy, wspomnienia, pieśni, piosenki, przysłówki, zagadki, anegdota o Lublinie, ale także – wszystkie będące w repertuarze mieszkańców Lublina), bądź jako praktykowane przez nich działania (np. sposoby obchodzenia świąt, działalność rzemieślników, wszelkiego typu kulturowe zachowania w przestrzeni publicznej itd.);

- jest zgodne z prawami człowieka, przyczynia się do wzrostu poszanowania dla różnorodności kulturowej oraz ludzkiej kreatywności i służy budowaniu wzajemnego szacunku między wspólnotami, grupami i jednostkami oraz zasadom zrównoważonego rozwoju.

nierozpoznane. W celu zniwelowania tego braku, należy skupić się w najbliższych 2-3 latach na dwu kwestiach:

1) **i d e n t y f i k a c j a** niematerialnego dziedzictwa kulturowego to równoległe do edukacji działanie, na którym należy się skupić. Przez identyfikację rozumie się, po pierwsze, katalog zjawisk niematerialnego dziedzictwa kulturowego Lublina. Będzie ona po części wynikiem kontaktów ekspertów w zakresie dziedzictwa niematerialnego z depozytariuszami tegoż dziedzictwa. Po części jednakże będą konieczne specjalistyczne badania kulturoznawcze, dzięki którym zostanie zrekonstruowany system wartości oraz elementy tożsamości kulturowej mieszkańców Lublina. W tym celu należy przymierzać się do budowania grupy specjalistów z różnych dziedzin (kulturoznawstwo, socjologia, etnomuzykologia, folklorystyka itd.), którzy będą w stanie zaplanować takie badania (z konstrukcją narzędzia, wyborem próby i zakresu merytorycznego), przeprowadzić je oraz zinterpretować uzyskane wyniki. Wsparciem dla tego przedsięwzięcia byłoby także tworzenie odpowiedniej infrastruktury technologicznej, służącej publicznej prezentacji zidentyfikowanych zjawisk dziedzictwa niematerialnego (publikacja w Internecie). Identyfikacja tyczyć powinna jednocześnie rozpoznania zjawisk zagrażających istnieniu danego elementu dziedzictwa niematerialnego. Kolejnym zakresem identyfikacji byłoby stworzenie listy stowarzyszeń i grup społecznych, zaangażowanych i angażujących się czynnie w ochronę swego dziedzictwa niematerialnego.

2) **e d u k a c j a** mieszkańców Lublina, czyli depozytariuszy dziedzictwa niematerialnego, poprzez uświadamianie im istnienia dziedzictwa niematerialnego i jego istoty, możliwości i zasad aplikowania o wpis danego elementu kultury na krajową listę dziedzictwa niematerialnego, sposobów ochrony tego elementu itd. Występować bowiem z wnioskami o pomoc w ochronie danego elementu mogą wyłącznie grupy społeczne bądź jednostki, które uważają ten element za istotny dla swego poczucia tożsamości.

Przykładowe pola przejawiania się niematerialnego dziedzictwa kulturowego Lublina

Z Lublinem należy w pierwszej kolejności łączyć następujące typy zjawisk niematerialnego dziedzictwa kulturowego i – w miarę zgłaszania się depozytariuszy utożsamiających się z konkretnymi zjawiskami oraz w bezpośredniej współpracy z tymi depozytariuszami – podjąć ochronę poprzez identyfikację, wzmocnienie praktyki społecznej i przekazu wiedzy i umiejętności:

1. Przestrzeń kulturowa i potoczna wiedza mieszkańców Lublina związana z daną przestrzenią (wiedza i wyobrażenia np. o ludziach, wydarzeniach, dziejach, specyfice/wyjątkowości itp.) oraz żywe współcześnie tradycyjne praktyki społeczne (działania w danej przestrzeni, jej wystrój itp. oraz poczucie tożsamości danej przestrzeni i miejsca). Wybrane typy przestrzeni kulturowej, ważne dla lublinian, to m.in.:

- ulice, place, skwery i parki miasta (i inna roślinność rozpoznawana jako wyjątkowa, np. tzw. *baobab*), włącznie np. z dawnym i współczesnym nazewnictwem przestrzeni miejskiej i jej motywacjami;

- miejsca pamięci historycznej i kulturowej (np. wiedza potoczna i praktyki społeczne związane z pomnikami czy szlakami kulturowymi; np. podania o czarnej łapie czy o Lubelskim Lipcu 1980; pamiętanie i upamiętnianie lubelskich tradycji niepodległościowych, np. związane z pomnikami na Placu Litewskim);

- instytucje użyteczności publicznej (dworce, szpitale, poczta, wojsko, komunikacja, sport, usługi i handel czyli np. targowiska, sklepy) i dziedzictwo niematerialne z nimi związane;

- przestrzeń akademicka i związane z życiem studenckim (np. rola przestrzeni miasteczka akademickiego oraz tradycyjne praktyki i przekonania z nimi związane, np. z pomnikiem Marii Curie-Skłodowskiej czy pomnikiem na dziedzińcu KUL);

- przestrzeń związane z tradycjami oświatowymi Lublina;

- specyfika kulturowa dzielnic miasta (np. robotniczych, jak Tatary, Dziesiąta, z ich folklorem i zwyczajami);

- tożsamość tradycyjnych przestrzeni i instytucji artystycznych Lublina (np. Teatru im. Osterwy);

2. Kult religijny i tradycje z nim związane:

- sanktuaria, cmentarze, krzyże i kapliczki, kościoły (np. ich wystrój, jak groby wielkanocne i szopki bożonarodzeniowe), pamięć o ważnych bądź cudownych zdarzeniach (np. związane z Drzewem Krzyża Świętego, Obrazem Matki Bożej Płaczącej w archikatedrze), postaciach świętych czy duchownych (św. Jana Pawła II czy abp. Życińskiego) – ich funkcje kultowe oraz kulturowe (motywacja zaistnienia, fundatorzy, związane z nimi wydarzenia i postaci), ale przede wszystkim związane z nimi żywe praktyki współczesnej potocznej religijności;

3. Świętowanie w mieście:

- kultura świętowania w mieście: święta doroczne (w tym i odpusty), rodzinne (np. lubelskie śluby, wesela, zwyczaje pierwszokomunijne itd.); religijne, patriotyczne itd. – związane z nimi działania (np. rytuały, zwyczaje, biesiadowanie, oprawa), typy uczestników i ich role, rekwizyty, słowa, wierzenia, wyobrażenia, warstwa dźwiękowa i słowna;

- świętowanie domowe oraz w przestrzeni osiedla, parafii, instytucji (np. rocznice szkół, instytucji kultury itp.), kultywowane przez dane środowisko lub pokolenie (np. studentów, kombatanów, nauczycieli, twórców, lekarzy, duchownych, wojskowych), ale i przez całą społeczność miasta;

4. Muzyka, dźwięk i taniec w przestrzeni miasta:

- muzyka na ulicach i placach miasta (grajkowie uliczni, występny orkiestr i zespołów, hejnał, krzykacz, potańcówki miejskie np. przy muzyce Czarnych Lwów z Przedmieścia czy na *pograjkach*) – obecność tych zjawisk w świadomości i systemie wartości mieszkańców Lublina oraz żywe, ciągłe ich praktykowanie;

- enklawy ciszy i dźwięków naturalnych jako przestrzenie ważne dla tożsamości miejsca (np. Ogród Saski i tradycje niematerialne z nim związane);

5. Widowiska w przestrzeni miasta:

- np. pochody, procesje, przemarsze, manifestacje patriotyczne, widowiska artystyczne, muzyczne i ludyczne typu festiwal sztukmistrzów; np. związane ze świętami religijnymi (np. na Boże Ciało), miejskimi, narodowymi (np. 3 Maja), oraz z upamiętnianiem zdarzeń i postaci ważnych dla mieszkańców Lublina (np. pokazy plenerowe w rocznicę pożaru Lublina z 1719 r.);

6. Kultury lubelskich mniejszości:

- kultura, tradycja i współczesność mniejszości narodowych, etnicznych i wyznaniowych w Lublinie, wrosłych w tożsamość miasta oraz pochodzących z nowych fal migracji i studentów z Ukrainy i Białorusi – wiedza i przekaz praktyk wewnątrz grupy, ale też poza grupą wśród mieszkańców Lublina; np. tradycje doroczne, rodzinne, zwyczaje i wierzenia lubelskich Romów; wesele żydowskie organizowane dorocznie przez restaurację Mandragora;

7. Rzemiosło tradycyjne w Lublinie:

- żywe rzemiosło tradycyjne: umiejętności wyrobu danych artefaktów i przekaz tych umiejętności następnym pokoleniom; wiedza o rzemiosłach i rzemieślnikach jako element tożsamości lublinian;

- tradycje cechów rzemieślniczych i ich rola kulturowa, pamięć o nich oraz ich żywa obecność w przestrzeni miasta i świadomości mieszkańców;

- lubelskie firmy rodzinne zakorzenione w tradycji (np. cukiernicze, modniarskie, fotograficzne, browary itp.);

- kulinaria (np. pieczywo, jak *cebularze*; sposób przyrządzania potraw i napojów *po lubelsku* itd.);

8. Tradycje związane z przemysłem lubelskim:

- obecność w potocznej świadomości lublinian wiedzy i wyobrażeń o tradycjach przemysłowych miasta jako elemencie tożsamości kulturowej (np. browarnictwo, lotnictwo, drukarstwo, gorzelnictwo, przemysł motoryzacyjny; fabryka wag, maszyn rolniczych, cukierków; krochmalnie, cukrownie itd.).

UWAGA: Zaprezentowane wyliczenie z założenia nie jest wyczerpujące i nie wskazuje zbyt wielu konkretnych zjawisk (przytoczono kilka sporadycznie i jako rodzaj przybliżenia kwestii). Taka postawa wynika z braku identyfikacji zjawisk niematerialnego dziedzictwa kulturowego oraz grup społecznych potencjalnie zainteresowanych programowym jego zabezpieczeniem.

Rekomendacje

1. Główne, najpilniejsze działania władz miasta w zakresie ochrony dziedzictwa niematerialnego Lublina, powinny być nakierowane na społeczność mieszkańców Lublina. Ochrona dziedzictwa niematerialnego służyłaby wzmocnieniu poczucia tożsamości lublinian poprzez: 1) rozpoznanie, z jakimi zjawiskami tego dziedzictwa identyfikują się mieszkańcy, jak waloryzują dany element tożsamości kulturowej, społecznej, religijnej, historycznej itd.; 2) wzmocnienie ich związku z niematerialnym wymiarem dziedzictwa miasta poprzez działania dokumentacyjne, edukacyjne i promocyjne.

Trudno dziś zarazem jednoznacznie wskazać, które grupy mogłyby zostać zainteresowane problemem w pierwszej kolejności, dlatego należy przeprowadzić jak najszerszą kampanię społeczną, by nikogo nie dyskryminować w dostępie do wiedzy i idei ochrony dziedzictwa niematerialnego.

Przy tym warto przypomnieć, że potencjał społeczny miasta został silnie ożywiony podczas starań Lublina o tytuł Europejskiej Stolicy Kultury 2016. Ujawnione na przykład wówczas sformalizowane (np. NGO's) i niesformalizowane grupy, jednoczące się wokół idei kreowania kultury miasta, stanowić mogą

pierwszych odbiorców akcji edukacyjnej w zakresie wiedzy o niematerialnym dziedzictwie kulturowym, jego funkcjach pro tożsamościowych, zagrożeniach i sposobach ochrony.

2. Podkreślić zarazem należy, że pracownicy instytucji kultury, urzędnicy, zawodowi animatorzy kultury czy badacze kultury mogą pełnić jedynie funkcje służebne względem depozytariuszy, wspierając ich w działaniach na rzecz ochrony dziedzictwa niematerialnego (np. pomoc w wypełnieniu wniosku o wpis na krajową listę, w tym: w kwerendzie bibliotecznej i opisie naukowym zjawiska, w profesjonalnej dokumentacji w opracowaniu planu ochrony, przeprowadzeniu konsultacji społecznych, niezbędnych w aplikacji o wpis itd.).

3. W Lublinie działają co najmniej dwa ośrodki, które są wydatnie i od lat zaangażowane *stricto* w proces implementacji w Polsce zapisów Konwencji UNESCO z 2003 roku, czym Lublin wyróżnia się na forum ogólnopolskim. Są to Zakład Kultury Polskiej UMCS oraz Stowarzyszenie Twórców Ludowych, gdzie można zasięgnąć porad eksperckich i znaleźć specjalistów w zakresie ochrony dziedzictwa niematerialnego. Jako wydawcy i redaktorzy publikacji poświęconych dziedzictwu niematerialnemu oraz organizatorzy szkoleń i warsztatów ogólnopolskich w tym zakresie, dysponują doświadczeniem i wiedzą, wartą wykorzystania przez władze miasta.

4. Ustanowienie przez władze Lublina funduszu dedykowanego ochronie niematerialnego dziedzictwa kulturowego, przeznaczonego na edukację, identyfikację, promocję dziedzictwa niematerialnego i jego ochrony w myśl Konwencji UNESCO z 2003 roku, w znaczący sposób podniosłoby poziom zainteresowania społecznego tą niezwykle istotną płaszczyzną tożsamości lublinian, przywracając jej należne miejsce i podkreślając rzeczywistą wartość.

5.2.8. Miejsca upamiętniające wydarzenia historyczne

Miasto, dzięki swemu położeniu przy trakcie z Krakowa do Wilna (tzw. Szlak Jagielloński) było miejscem ważnych wydarzeń w historii Polski, wśród których najważniejszym było zawarcie tu unii polsko-litewskiej w 1569 r., podpisanej na lubelskim zamku. Wydarzenie to upamiętniał kopiec z mурowanym pomnikiem, postawiony w miejscu obozowania posłów litewskich, zastąpiony żeliwnym obeliskiem w 1826 r. (Rej. Zab.), a utworzony tu plac nazwano Placem Litewskim. Miejscem (właściwie obszarem) upamiętnienia tego faktu jest historyczny rdzeń Lublina, obejmujący teren Wzgórza Zamkowego, Starego Miasta, przedmieścia Korce (do ul. Żmigród) i dawnego Krakowskiego Przedmieścia (z Placem Wolności i ul. Narutowicza) do linii ul. Kapucyńskiej, ustanowiony Pomnikiem Historii rozporządzeniem Prezydenta RP w 2007 r. Drugim ważkim wydarzeniem było ulokowanie w Lublinie w 1578 r. Trybunału Koronnego dla małopolskiej i ruskiej szlachty – jednej z dwóch najważniejszych instytucji sądowniczych w ówczesnej Rzeczypospolitej. Trybunał obradował w staromiejskim ratuszu, o czym przypomina tablica przy jego wejściu. W roku 1584 w budynku trybunału zmarł czołowy poeta renesansu Jan Kochanowski, co upamiętniał pomnik na Rynku (F. Strynkiewicza), ustawiony w 1930 r. a znajdujący się obecnie przed d. klasztorem Brygidek (ul. Narutowicza).

Miejscem spoczynku lub upamiętnienia uczestników walk o wolność i niepodległość Polski jest cmentarz na ul. Lipowej, na terenie którego znajdują się m.in. zbiorowa mogiła więźniów Zamku Lubelskiego z 1944 r., kwatery żołnierzy poległych w l. 1939-1944, grobowiec uczestników Powstania Styczniowego.

Niewielki pomnik w postaci trójbocznego obelisku upamiętnia potyczkę wojsk polskich ze Szwedami w 1656 r. (na grobie szwedzkiego oficera?) oraz figura przydrożna w kształcie kolumny z krzyżem przy d. rogatkach lubartowskich (u wylotu ul. Obywatelskiej) postawiona w 1905 r. na miejscu wcześniejszej kapliczki ku czci poległych ułanów ks. Józefa Poniatowskiego w 1809 r. Ofiarom Majdanku, poświęcony jest przestrzenny trójelementowy monument (proj. Wiktora Tołkina), obejmujący symboliczną bramę (dantejska „Brama Piekieł”) połączonej Drogą Hołdu i Pamięci z Mauzoleum w formie spłaszczonej kopuły, w którym złożono prochy więźniów. Ofiary lubelskiego getta z okresu niemieckiej okupacji upamiętnia pomnik w formie dużej stelli, stojący obecnie na małym skwerze przy ul. Radziwiłłowskiej. Liczba pozostałych pomników ofiar wojny, miejsc rozstrzelania i mogił ujętych w WEZ i GEZ sięga 40.

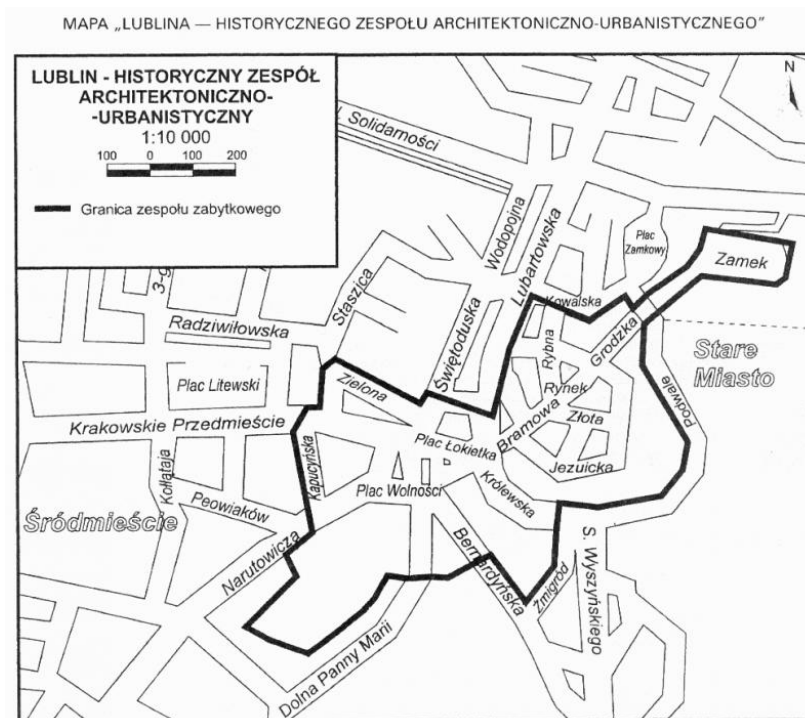
Lublin dwukrotnie był przejściowo stolicą Polski. Po raz pierwszy, gdy 7 listopada 1918 r., powołano pierwszy niepodległy Tymczasowy Rząd Ludowy Republiki Polskiej, funkcjonujący przez kilka dni w (nieistniejącym już) hotelu Victoria i w d. pałacu Lubomirskich. Po raz drugi, w 1944 r. po przeniesieniu z Chełma do Lublina siedziby Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego, przekształconego 31 grudnia 1944 r. w Rząd Tymczasowy Rzeczypospolitej Polskiej (1 lutego 1945 r. rząd przeniósł się z Lublina do Warszawy). Siedzibą PKWN był budynek przy ul. Spokojnej 4 (obecnie siedziba Urzędu Wojewódzkiego).

5.3. Zabytki nieruchome objęte prawnymi formami ochrony

Zespół uznany za Pomnik Historii

Uznanie za Pomnik Historii jest jedną z czterech ustawowo określonych form ochrony zabytków. Za Pomnik Historii uznaje się zabytek nieruchomy wpisany do rejestru lub park kulturowy o szczególnym znaczeniu i wartości dla kultury. Rangę Pomnika Historii podkreśla fakt, że jest on ustanawiany przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej w drodze rozporządzenia, na wniosek Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Pomniki historii ustanawiane są od 1994 roku. Do tej pory (stan na 31.05.2015) za pomniki historii uznano 60 zabytkowych obiektów i zespołów w całej Polsce.

W 2007 r. za Pomnik Historii uznano *Lublin — historyczny zespół architektoniczno-urbanistyczny* (Rozporządzenie Prezydenta RP z dnia 25 kwietnia 2007 r.; Dz. U. Nr 86, poz. 574). Zgodnie z treścią rozporządzenia celem jego ochrony jest zachowanie - ze względu na wartości historyczne, artystyczne, wartości materialne i niematerialne - zespołu urbanistyczno-architektonicznego, nierozzerwalnie związanego z wieloma najważniejszymi wydarzeniami w historii Państwa Polskiego⁴⁴

Mapa dołączona do Rozporządzenia Prezydenta RP

Rejestr zabytków nieruchomych

Rejestr zabytków zgodnie z *Ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* prowadzi Wojewódzki Konserwator Zabytków (Art.8). Wpis do rejestru odbywa się na mocy decyzji WKZ wydanej z urzędu lub na wniosek właściciela zabytku nieruchomego lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy. W tym samym trybie do rejestru może być też wpisane otoczenie zabytku wpisanego do rejestru oraz nazwa geograficzna, historyczna lub tradycyjna tego zabytku (Art. 9. ust.2)

Według stanu na dzień 22.10.2020 r. na terenie Lublina wydano 287 decyzji o wpisie do rejestru zabytków nieruchomych, które obejmują pojedyncze obiekty, zespoły obiektów oraz tzw. wpisy obszarowe obejmujące m.in. układy urbanistyczne⁴⁵. Na terenie Lublina występuje ponadto 7 wpisów do rejestru zabytków archeologicznych.

⁴⁴ Szczegółowe informacje o lubelskim Pomniku Historii na stronie http://www.lublin.eu/Lublin_Pomnik_Historii-1-1097.html

⁴⁵ Obwieszczenie nr 1/2015 LWKZ w Lublinie z dnia 22 stycznia 2020 r. w sprawie wykazu zabytków wpisanych do rejestru zabytków nieruchomych województwa lubelskiego i rejestru zabytków archeologicznych województwa lubelskiego. Dziennik Urzędowy Województwa Lubelskiego z dnia 23 stycznia 2020 r., poz. 698.

Park kulturowy

Park kulturowy to kolejna forma ochrony zabytków, wprowadzona na mocy *Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*. Park kulturowy powołuje mocą uchwały rada gminy, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków. Utworzenie parku kulturowego ma na celu ochronę krajobrazu kulturowego oraz zachowanie wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej (Art. 16. Ust. 1 i 16. Ust. 5). Park kulturowy jest formą ochrony krajobrazu kulturowego umożliwiającą zachowanie wyjątkowych wartości historyczno-kulturowych w powiązaniu z ochroną środowiska naturalnego. Celem ustanowienia takiej formy ochrony jest potrzeba zachowania ciągłości tradycji krajobrazu i umożliwienie jego rozwoju zgodnie z miejscową tradycją.

Na terenie Lublina nie utworzono dotychczas żadnego parku kulturowego, choć zasadność i potrzeba takiej formy ochrony wybranych obszarów miasta wskazywana jest w różnych dokumentach strategicznych (wojewódzkich i gminnych).

Ochrona ustalona w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego

Prawną formą ochrony zabytków, której stanowienie należy do kompetencji gminy, (wynikającą z przepisów *Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*) są ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego. Ustawa określa zabytki, których ochrona musi być uwzględniona w mpzp. Są to w szczególności zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków i ich otoczenie, inne zabytki nieruchome znajdujące się w gminnej ewidencji zabytków oraz parki kulturowe (art.19.1). Istotne znaczenie ma zawarty w *Ustawie* (art.19. ust.3) zapis o możliwości wyznaczania w mpzp stref ochrony konserwatorskiej obejmujących obszary, na których wprowadza się konieczne dla ochrony ograniczenia, zakazy i nakazy. Projekty i zmiany mpzp podlegają uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

W Lublinie stosunkowo duży obszar miasta posiada uchwalone mpzp⁴⁶. Plany te uwzględniają ochronę obiektów i obszarów wpisanych do rejestru zabytków, do wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz różnorodne strefy ochronne (np. strefa ochrony i kształtowania krajobrazu kulturowego, strefa ochrony wyjątkowych wartości kulturowych miasta, strefy obserwacji archeologicznej, strefy ochrony krajobrazu otwartego z daleką ekspozycją zewnętrzną, strefy ochrony dalekich widoków sylwety miasta historycznego). Uwzględniana jest także ochrona obiektów i obszarów z Listy Dóbr Kultury Współczesnej oraz miejsc pamięci. Obowiązujące mpzp nie obejmują jednak większości terenu Starego Miasta i Śródmieścia - obszarów bardzo ważnych z punktu widzenia ochrony zabytków Lublina.

5.4. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (art.22. ust.4) stanowi, że prezydent miasta prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy. Zgodnie z ustawowymi zaleceniami w gminnej ewidencji zabytków z terenu Lublina ujęte są:

- zabytki nieruchome wpisane do rejestru;
- inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków⁴⁷;
- inne zabytki nieruchome wyznaczone przez prezydenta miasta w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

Zasób obiektów zabytkowych ujętych w gminnej ewidencji zabytków jest liczebnie duży i bardzo różnorodny typologicznie. Według stanu na dzień 17.10.2020 na terenie Lublina znajduje się ogółem 1740 obiektów i zespołów obiektów nieruchomych oraz 239 stanowisk archeologicznych, ujętych w gminnej ewidencji zabytków, co daje łącznie 1979 obiektów⁴⁸. Na zasób ten składają się układy i zespoły urbanistyczne,

⁴⁶ Wszystkie obowiązujące mpzp wraz z uchwałami dostępne są na stronie internetowej:

http://www.lublin.eu/Miejscowy_Plan_Zagospodarowania_Przestrzennego-1-663-3-344_397.html

⁴⁷ Wojewódzką ewidencję zabytków prowadzi Wojewódzki Konserwator Zabytków w formie kart ewidencyjnych: zabytków nieruchomych, zabytków ruchomych, zabytków archeologicznych, znajdujących się na terenie województwa (art. 22 ust. 2). Wojewódzka ewidencja zabytków obejmuje zabytki wpisane oraz nie wpisane do rejestru zabytków.

⁴⁸ W 2015 r., w trakcie opracowywania pierwszego gminnego programu dla Lublina liczba obiektów zabytkowych w gminnej ewidencji zabytków wynosiła 1684.

zespoły architektoniczne i ich składniki, pojedyncze obiekty oraz stanowiska archeologiczne wpisane do rejestru zabytków oraz zabytki tylko ujęte w GEZ.

W opublikowanych materiałach MKZ na stronie internetowej Urzędu Miasta wyodrębniono 3 grupy zabytków ujętych w GEZ:

- A. Układy urbanistyczne i ruralistyczne – 28;
- B. Obiekty zabytkowe w układzie alfabetycznym ulic – 1712 pozycji, obejmujących zespoły zabytkowe oraz pojedyncze zabytki;
- C. Stanowiska archeologiczne AZP – 239⁴⁹.

Włączenie zabytku nieruchomości do gminnej ewidencji zabytków stanowi podstawę do objęcia tych zabytków ochroną w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego (art. 19 ust. 1) oraz decyzjach lokalizacyjnych (art. 19. ust. 1a).

Waloryzacja zasobu ze szczególnym uwzględnieniem zabytków o najwyższym znaczeniu dla dziedzictwa kulturowego miasta⁵⁰

Przewidziane ustawą główne formy indywidualnej ochrony zabytków opierają się na podziale zasobu zabytkowego miasta na dwie podstawowe kategorie ochrony – obiektów wpisanych do rejestru zabytków i GEZ, z których pierwsza, mniej liczna, grupująca najbardziej wartościowe zespoły i pojedyncze obiekty, może liczyć na pomoc ze strony organów państwa, druga zaś, znacznie liczniejsza jest w praktyce takiej pomocy pozbawiona. Dla wielu zabytków z grupy GEZ może to być równoznaczne ze skazaniem ich na rozbiórkę z powodu zagrożenia katastrofą budowlaną. Jedyną dla nich szansą na uratowanie jest objęcie ich gminnym programem opieki, będącym pośrednią formą ochrony obiektów zabytkowych.

Program ten jest również narzędziem kształtowania własnej, choć podlegającej uzgodnieniom ze strony WKZ polityki konserwatorskiej władz samorządowych, będącej częścią ogólnej strategii kulturalnej i kreowania wizerunku miasta, którego zabytki stanowią jeden z najważniejszych składników. Właściwy kształt gminnego programu wymaga natomiast trafnego wskazania celów – wyboru najbardziej cennych i jednocześnie zaniedbanych zabytków wpisanych do rejestru i ujętych w gminnej ewidencji zabytków, w celu ustalenia właściwej kolejności na liście zadań własnych gminy miejskiej a także pomocy finansowej dla innych podmiotów. Szczególnie pomocną na tym polu okazuje się wprowadzana właśnie, choć jeszcze nie uznana za obowiązującą, metoda wartościowania zabytków (waloryzacji)⁵¹, która – zgodnie z przyjętym założeniem – ma obejmować swym zasięgiem wszystkie lubelskie zabytki, należące do obu zasobów - rejestrowego i GEZ.

Ma ona spełniać jednocześnie dwie podstawowe funkcje: aksjologiczną – mającą na celu możliwie wszechstronne, pełne i zobiektywizowane określenie wartości zabytkowej poszczególnych obiektów i zabytkowych zespołów oraz typującą – pozwalającą na wskazanie najbardziej wartościowych i jednocześnie najbardziej zagrożonych zniszczeniem i wymagających remontu zabytków. Na jej narzędzie wybrany został zmodyfikowany na bieżące potrzeby wzór „karty zabytku”, w oryginalnej wersji zaproponowanej w 2012 r. przez prof. Bogumiłę Roubę⁵². Modyfikacja polega na zredukowaniu (ze względów praktycznych) liczby kategorii z sześciu do czterech, przy jednoczesnym wprowadzeniu podziału na dwie super kategorie, odpowiadające dwóm przedstawionym wyżej zasadniczym celom waloryzacji. Pierwsza z nich - wartościująca (ocena wartości) - zawiera trzy główne kategorie wartości: naukowej, artystycznej i użytkowej ocenianego zabytku⁵³, oraz czwartą, zbiorczą kategorię tzw. „problematyki konserwatorskiej”, oceniającą ogólny stan zachowania zabytku w różnych aspektach działań konserwatorskich. Każda z tych dwóch grup ocen ma własny

⁴⁹ Wykaz na stronie: https://lublin.eu/gfx/lublin/userfiles/_public/lublin/przestrzen_miejska/zabytki/zabytki_lublina/gminna_ewidencja_zabytkow/2019-11-26_wykaz_gez_na_strone.pdf; stan na 17.10.2020 r.

⁵⁰ Tekst dotyczący waloryzacji autorstwa R. Zwierzchowskiego pochodzi z gminnego programu na lata 2015-2018. Jako nadal aktualny został przytoczony ponownie w niniejszym programie.

⁵¹ Zawarta w „Specyfikacji istotnych warunków zamówienia na wykonanie Gminnego programu opieki ...” przygotowanej przez UM Lublin w 2014 r.

⁵² Bogumiła J. Rouba, *Wartościowanie w praktyce konserwatorskiej*, w: *Wartościowanie w ochronie i konserwacji zabytków*, praca zb. pod red. Bogusława Szmygina, Warszawa – Lublin 2012, s. 201-208;

- Roman Zwierzchowski (oprac.), *Metoda waloryzacji zasobu kulturowego miasta Lublina*, mps., grudzień 2014 w pos. UM-BMK w Lublinie. Opracowane w ramach „Programu opieki nad zabytkami gminy Lublin” - etap I.

⁵³ Kategorie te są częściowo tożsame z użytymi w ustawowej definicji zabytku. Są to: wartość historyczna, artystyczna i naukowa, przy czym wartości historyczna i naukowa będące pokrewnymi zostały tu, dla uproszczenia, potraktowane łącznie jako wartość naukowa. Zob. Ustawa z dn. 23 lipca 2003 r o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, rozdz. 1, art. 3, p.1.

sumaryczny system punktacji, który pozwala na odrębne „równoległe” porównywanie wyników dla różnych obiektów pod względem wartości zabytkowych oraz stanu zachowania z uwzględnieniem wpływu na te wartości przeprowadzonych prac konserwatorskich, remontowych i adaptacyjnych (modernizacyjnych).

Za kryteria wartości naukowej przyjmuje się m.in.: ustalony wiek zabytku (wartość kontynuacji) oraz stopień wiedzy historycznej i jakość dokumentacji, a także aktualne rozpoznanie dziejów zabytku. Dla oceny wartości artystycznej przyjęto kryteria: integralności kompozycyjnej i stylowej samego obiektu, powiązań kompozycyjnych z otoczeniem (krajobrazem kulturowym), rolę obiektu w strukturze przestrzennej miasta, czytelność cech stylowych świadczących o jego metryce („dawność”), unikatowość, jakość nawarstwień historycznych oraz współczesnych dodatków, autentyzm i ogólny wyraz estetyczny.

Trzeci rodzaj wartości - użytkowej - „mierzony” jest natomiast stopniem tzw. „użyteczności” obiektu tj. jego funkcjonalnością, a także zgodnością obecnej funkcji ze strukturą i cechami stylowymi historycznego budynku, oraz jego znaczeniem dla kultury lokalnej, krajowej i światowej.

Do oceny wartości zabytkowej w ramach 17 różnych kryteriów służy sześciopunktowa skala, (od 0 do 5), zatem łączna maksymalna suma punktów może wynieść 85 pkt. W praktyce najwyższy wynik w tej kategorii dla zabytku nieruchomego, jaki uzyskała kaplica zamkowa, wyniósł 81 pkt, zaś dla kamienicy Lubomelskich (Rynek 8) – 79 pkt, dla budynku dawnego Trybunału 77 pkt., podobnie jak dla kościoła pobernardyńskiego. Kościół pojezuicki (archikatedralny) otrzymał 76 pkt. - na równi z kamienicą Konopniców (Rynek 12) zespołem Starego Miasta i Śródmieścia, jednakże należy pamiętać o odmiennej specyfice takich obiektów obszarowo-przestrzennych, których nie da się bezpośrednio porównać ze „zwykłymi” zabytkami architektonicznymi z braku uniwersalnych kryteriów oceny, decydujących o rzeczywistej wartości zespołów miejskich (walory widokowe - panoramy, sylwety, wnętrza uliczne i charakterystyczne motywy widokowe), niemożliwych do uwzględnienia w obecnym wzorze Karty Zabytku, głównie „zorientowanej” na obiekty indywidualne. Przydatność tego narzędzia do oceny wartości zabytkowej szczególnie jest dobrze widoczna na przykładzie niektórych obiektów z listy GEZ, która po części traktowana być może jako swoista „poczekalnia” dla zabytkowych nieruchomości przed ich ew. wpisem do rejestru zabytków. Wynik 62 pkt. osiągnięty w tej kategorii przez młyn braci Krausse oraz 55 pkt. przez Dworek Graffa jest porównywalny z ocenami niektórych obiektów już wpisanych do rejestru zabytków (Szkoła Wojewódzka Lubelska – 62 pkt.) .

Druga z super kategorii, będąca jednocześnie czwartą główną kategorią ocen nazwaną terminem „problematyki konserwatorskiej”, obejmuje 9 kryteriów oceniających stan zachowania obiektu w odniesieniu do różnych zakresów działań remontowych i konserwatorskich lub ich braku. Do kryteriów tych należą: prawidłowość użytkowania zabytku (stopień jego zagrożenia), stan techniczny (szacunkowy), stopień zabezpieczenia przed zagrożeniami, a także jakość wykonanych prac konserwatorskich, restauratorskich (w tym remontowych), rewitalizujących i adaptacyjnych. W tym przypadku ocenie podlega głównie zakres zmian strukturalnych i ich wpływ na zabytkową substancję obiektu. Istotnym novum względem proponowanej wcześniej metody punktacji jest: 1) zastąpienie „probabilistycznego” kryterium „możliwości podwyższania wartości i znaczenia zabytku” oraz ostatecznie niezdefiniowanych „punktów preferencyjnych”⁵⁴ lepiej uchwytnym kryterium „dystansu czasowego” od ostatnio przeprowadzonych prac remontowych i (lub) konserwatorskich w przedziałach czasu 5, 15, 25, 50 i powyżej ego okresu, 2) uzupełnienie stosowanej już wcześniej metody łącznego sumowania punktów we wszystkich kategoriach wartości, pozwalającej na obliczenie totalnej wartości zabytkowej obiektu, o nową metodę ustalania „wskaźnika potrzeb remontowych”, polegającą na różnicy wyników I (właściwe wartości zabytkowe) i II (stan zachowania) kategorii wartości. Mimo prostoty działanie to dobrze oddaje wartość owego „wskaźnika”, bowiem wyższa wartość „stanu zachowania” implikuje mniejszą jego wartość, wskazując na mniejszą potrzebę remontu ocenianego obiektu, natomiast wyższa „wartość zabytkowa” daje wyższy wynik przy takiej samej wartości stanu zachowania. Niezwykle prosta metoda liczenia stanowi dodatkową zaletę dla osób o wykształceniu humanistycznym.

Skala ocen jest tu pięciopunktowa (0-4), co umożliwia – w przypadku zabytków, które przeszły niedawno pełny cykl prac remontowych i konserwatorskich - otrzymanie maksymalnej wartości 36 pkt. po zsumowaniu wszystkich 9. ocen. I choć w praktyce jest to trudne - oznacza bowiem wręcz idealny stan

⁵⁴ Potrzebę ich wprowadzenia jako swoistego „handicapu” dla mniej wartościowych, a zarazem bardziej zniszczonych zabytków przewidywało wstępne opracowanie programowe z grudnia 2014 r. - zob. przypis 2 niniejszego rozdziału. Nie określało ono jednak dokładnej metody jego naliczania, odwołując się do późniejszych doświadczeń nabywanych w trakcie samej weryfikacji. W obecnej metodzie rolę „handicapu” pełni pośrednio przyjęte kryterium „dystansu czasowego” dzielącego od ostatnich prac remontowych, ponoszący dodatkowo wartość „stanu zachowania”, jednakże głównym jego czynnikiem jest sam sposób różnicowego obliczania wskaźnika „potrzeb remontowych”.

techniczny i konserwatorski zabytku, to kilku zabytkom udało się osiągnąć taki właśnie wynik (kaplica zamkowa, kościół archikatedralny, kościół pobrygidkowski). Analogiczna wartość dla kościoła dominikanów i kamienicy Konopniców wynosi po 35 pkt., dla budynku Starego Ratusza (Trybunału), kamienicy Lubomelskich, Bramy Krakowskiej i bramy (wieży) Trynitarzkiej, dla Teatru Miejskiego (Osterwy) – po 34 pkt, dla młyna Krausego (GEZ) – 32 pkt., dla Ogrodu Saskiego – 31 pkt., a dla kościoła pobernardyńskiego – 29. Również na drugim krańcu skali znalazło się kilka znaczniejszych budowli, od dawna oczekujących na remont. Są to m. in. pałac Potockich z 8. pkt. i gmach d. Szkoły Wojewódzkiej Lubelskiej - 9. pkt. Należy przy tym podkreślić, iż stan zachowania, mimo swej zmiennej natury, jest ważnym miernikiem wartości zabytkowej, w skrajnych przypadkach decydującej o możliwości wpisania obiektu do rejestru zabytków lub jego wykreśleniu. Głównym zaś zadaniem służb konserwatorskich jest utrzymanie tej wartości na możliwie najwyższym poziomie.

Rozdzielność wyników dla obu głównych kategorii wartości, prócz możliwości porównywania zabytków w dwóch osobnych aspektach wartości zabytkowej, pozwoliło na wprowadzenie wzmiankowanego już prostego różnicowego narzędzia, dogodnego do wskazania najbardziej wartościowych zabytków, najpilniej wymagających prac remontowych. Niski ogólny wynik dla kategorii II, oznaczający generalnie zły stan zachowania obiektu, daje po odjęciu od sumy punktów kategorii I nawet średnio wartościowemu zabytkowi stosunkowo wysoką wartość różnicy, większej od analogicznego wyniku wyliczeń dla wybitnego zabytku, będącego w bardzo dobrym stanie wskutek prac prowadzonych w okresie 5 ostatnich lat.

Należy podkreślić, że przyjęty przy obecnej edycji *GPOnZ* jednoosobowy, niejako autorski sposób wartościowania zabytków charakteryzuje się większą dozą subiektywizmu niż zalecana w oryginalnej metodzie „kolektywna” ocena wartości zabytkowej obiektów, prowadzana niezależnie przez kilka podmiotów, której końcowe wyniki w poszczególnych kategoriach podlegałyby uśrednieniu w celu osiągnięcia większego obiektywizmu ocen.

6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego miasta. Analiza szans i zagrożeń

6.1. Analiza SWOT stanu i ochrony dziedzictwa kulturowego miasta

Analiza stanu i ochrony dziedzictwa kulturowego Lublina wykonana została przy pomocy analizy SWOT. Analiza zawiera rozpoznanie mocnych stron (strengths) i słabych stron (weaknesses) oraz aktualnych i potencjalnych szans (opportunities) i zagrożeń (threats).

Wykonano ją w oparciu o:

- analizy i oceny zawarte w przedstawionych powyżej dokumentach strategicznych miasta, poddając je krytycznej ocenie i aktualizacji,
- oględziny zabytków i obszarów zabytkowych miasta,
- konsultacje z pracownikami UM oraz jednostkami podległymi,

Zestawienie wniosków wynikających z analizy SWOT diagnozuje obecną sytuację dotyczącą stanu dziedzictwa kulturowego w mieście oraz jego ochrony. Jednocześnie stanowi podstawę do formułowania priorytetów, kierunków działań i zadań w zakresie ochrony i zarządzania dziedzictwem miasta.

Lp.	MOCNE STRONY (<i>Strengths</i>)
1.	Bardzo duży potencjał miasta ze względu na zachowany zasób dziedzictwa kulturowego, bogatą historię i wyjątkowo ważne dla historii Polski wydarzenia historyczne.
2.	Wysoka wartość artystyczna, historyczna i naukowa zabytkowego zespołu oraz uznana ranga zabytków miasta w skali ogólnopolskiej i europejskiej (m.in. Pomnik Historii, Znak Dziedzictwa Europejskiego).
3.	Wysokie walory krajobrazowe miasta – cenne panoramy, powiązania widokowe, urozmaicona rzeźba terenu.
4.	Bogaty zasób zabytków ruchomych zgromadzonych w obiektach sakralnych i muzeach.
5.	Wyjątkowa wartość dziedzictwa niematerialnego - bogactwo wątków historycznych, ideowych i tradycji związanych z tożsamością kulturową miasta, świadectwa wielokulturowości i wielowyznaniowości, pamięć historyczna i kreacja wizerunku miasta na kanwie dziejów.
6.	Funkejonowanie samorządowej służby konserwatorskiej.

7.	Prawidłowe wykorzystanie form ochrony zabytków – Pomnik Historii, większość najcenniejszego zasobu zabytkowego (Stare Miasto) wpisana do rejestru zabytków.
8.	Samorząd miasta świadomym zarządcą zabytkowego zasobu - dobre sprawowanie opieki i ochrony nad historycznym zasobem zabytkowym, wdrażanie programu rewitalizacji.
9.	Uwzględnianie ochrony i zarządzania dziedzictwem w dokumentach strategicznych i programowych – miejskich i wojewódzkich.
10.	Dobre rozpoznanie i udokumentowanie zasobu oraz wartości dziedzictwa kulturowego miasta.
11.	Ugruntowane tradycje miasta jako ważnego ośrodka naukowego, w tym silne środowisko naukowe związane z ochroną zabytków (fachowa wiedza).
12.	Współpraca międzynarodowa w zakresie ochrony i zarządzania dziedzictwem – doskonalenie metod zarządzania.
13.	Uwzględnianie problematyki związanej z dziedzictwem kulturowym w polityce informacyjnej miasta.
14.	Działalność wielu instytucji funkcjonujących w obszarze kultury oraz zachowania i promocji dziedzictwa kulturowego, m.in.: – Muzeum Narodowe w Lublinie – Muzeum Wsi Lubelskiej, – Wojewódzki Ośrodek Kultury w Lublinie, – Warsztaty Kultury w Lublinie, – Ośrodek „Brama Grodzka – Teatr NN” w Lublinie, – Ośrodek Międzynarodowych Inicjatyw Twórczych „Rozdroża”, – Ośrodek Praktyk Teatralnych „Gardzienice”, – Centrum Spotkania Kultur.
15.	Budowanie marki Lublina jako miasta kultury w oparciu o szereg cyklicznych wydarzeń kulturalnych promujących dziedzictwo kulturowe, np. – Jarmark Jagielloński – Noc Kultury – Festiwal Carnival Sztukmistrzów – Międzynarodowy Festiwal Renesansu, – Wielokulturowy Lublin, – Festiwal Sztuki w Przestrzeni Publicznej „Otwarte Miasto”, – Europejski Festiwal Smaków, Międzynarodowe Spotkania Folklorystyczne im. Ignacego Wachowiaka, – Międzynarodowy Festiwal Muzyki Ludowej „Mikołajki Folkowe”, – Galeria Saska i wiele innych.
16.	Konkurencyjne walory turystyczne miasta związane z bogatym zasobem dziedzictwa oraz interesującą ofertą kulturalną.
17.	Sukcesywna realizacja kompleksowych projektów rewitalizacji zabytkowych obiektów i przestrzeni publicznych

Lp. SŁABE STRONY (<i>Weaknesses</i>)	
1.	Zły stan techniczny części zasobu dziedzictwa kulturowego miasta – także w obszarach o najwyższym znaczeniu (Stare Miasto i Śródmieście).
2.	Degradacja wartości dziedzictwa w obszarach dawnych jednostek historycznych wchłoniętych w granice administracyjne miasta.
3.	Brak mpzp dla ważnych historycznych obszarów (m.in. Stare Miasto).
4.	Niewystarczające działania w zakresie ochrony krajobrazu kulturowego (w tym ochrony historycznych panoram i wartości widokowych).
5.	Brak propagowania dobrych wzorców w zakresie harmonijnego kształtowania krajobrazu.
6.	Brak całościowego rozpoznania, zinwentaryzowania i badań dziedzictwa niematerialnego.
7.	Występowanie agresywnej reklamy (na zabytkowych obiektach i w historycznych obszarach) i niewystarczające działania samorządu w porządkowaniu tej sfery.
8.	Niedostateczne finansowanie działań w zakresie ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego.

9.	Niewystarczające środki finansowe w budżecie miasta na dofinansowanie prac remontowych i konserwatorskich przy zabytkach (dotacje celowe).
10.	Niewystarczająca współpraca i koordynacja działań w zakresie ochrony i zarządzania dziedzictwem pomiędzy poszczególnymi wydziałami i jednostkami organizacyjnymi Urzędu Miasta.
11.	Niewystarczający w stosunku do potrzeb stan miejskich służb konserwatorskich (kwestie kadrowe, finansowe).
12.	Niska świadomość społeczna w postrzeganiu wartości dziedzictwa jako autentycznego, nieodnawialnego zasobu; brak poczucia tożsamości, łączności z tradycją, historią.

Lp.	SZANSE (<i>Opportunities</i>)
1.	Dopełnienie dotychczasowej ochrony zabytków ochroną obszarową (park kulturowy, mpzp).
2.	Kontynuacja i przyspieszenie działań w zakresie ochrony, poprawy stanu i wykorzystania zabytkowych obiektów i miejsc, konsekwentnie realizowana w ramach procesu rewitalizacji (zgodnie z uchwalonym programem rewitalizacji).
3.	Podniesienie jakości przestrzeni publicznych poprzez wykorzystanie narzędzi ochrony krajobrazu (m.in. tzw. ustawy krajobrazowej) – przyjęcie przez samorząd miasta tzw. uchwały krajobrazowej.
4.	Realizacja w praktyce ustaleń dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego i środowiska naturalnego zawartych w programach, strategiach, dokumentach planistycznych.
5.	Wprowadzenie właściwych funkcji do nieużytkowanych obiektów zabytkowych, w celu ożywienia obszaru Starego Miasta przy zachowaniu jego wartości historycznych (m.in. wspieranie funkcji mieszkaniowych).
6.	Podejmowanie działań związanych z ochroną dziedzictwa przy szerokim udziale interesariuszy (m.in. prowadzenie dyskusji publicznych i konsultacji społecznych dotyczących parku kulturowego i potrzeby ochrony przestrzeni historycznych w ramach mpzp)
7.	Wdrożenie przez samorząd miasta systemowego monitoringu – stanu zabytków, zagrożeń oraz działań w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami.
8.	Wzrost świadomości roli i znaczenia dziedzictwa kulturowego wśród społeczności lokalnej dzięki wprowadzaniu odpowiednich działań promocyjnych i edukacyjnych.
9.	Dalsze konsekwentne budowanie marki Lublina jako zabytkowego miasta o wyjątkowych walorach – atrakcyjna promocja miasta w skali regionu i kraju.
10.	Wzrost świadomości wartości dziedzictwa kulturowego jako czynnika rozwoju.
11.	Tworzenie nowych miejsc pracy w sferach związanych z dziedzictwem kulturowym, m.in. rozwój turystyki kulturowej.
12.	Promocja dobrych wzorców konserwacji i adaptacji zabytków, m.in. poprzez konkursy, nagrody i wyróżnienia.

Lp.	ZAGROŻENIA (<i>Threats</i>)
1.	Zagospodarowywanie zabytkowych obiektów i historycznych przestrzeni w sposób powodujący utratę ich charakteru i wartości.
2.	Dalsza degradacja zabytkowej zabudowy Starego Miasta i Śródmieścia ze względu na: zbyt wolno postępujący proces rewitalizacji, niedostateczne fundusze, nieuregulowane sprawy własnościowe
3.	Dalsze niewykorzystywanie form ochrony obszarowej (park kulturowy i mpzp) w najcenniejszych historycznych jednostkach przestrzennych miasta
4.	Brak długofalowego programu finansowania prac obejmujących konserwację i restaurację zabytków
5.	Wykonywanie prac remontowych i konserwatorskich bez poszanowania substancji zabytkowej - rozbudowy, przebudowy, przekształcenia negatywnie wpływające na autentyczność i integralność zabytków, spowodowane niską świadomością społeczną oraz nieprzestrzeganiem prawa.
6.	Rozwój inwestycyjny ingerujący w otoczenie historycznych układów urbanistycznych i ruralistycznych
7.	Zagrożenie nadmierną komercjalizacją zabytków bez równoczesnego zachowania ich charakteru.

8.	Niewystarczająca ochrona i postępujący proces niszczenia zabytków przemysłu, techniki i sztuki inżynierskiej bądź niszczące formy ich eksploatacji
9.	Brak kompleksowej i spójnej polityki ochrony krajobrazu kulturowego na poszczególnych szczeblach administracji – słabe zarządzanie
10.	Zagrożenie nadmierną komercjalizacją zabytków nieuwzględniającą ich historycznego charakteru.
11.	Podjęcie decyzji dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego bez udziału interesariuszy – brak przyjęcia partycypacyjnego modelu zarządzania dziedzictwem.
12.	Wywoływanie konfliktu między ochroną dziedzictwa kulturowego a współczesnymi procesami urbanistycznymi
13.	Brak skutecznej egzekucji prawa.

6.2. Ocena dotychczasowej ochrony oraz stanu zachowania dziedzictwa kulturowego miasta oraz wnioski wynikające z analizy SWOT

W ocenie dotychczasowej ochrony oraz stanu zachowania dziedzictwa kulturowego miasta odniesiono się do oceny dokonanej w 2015 r. w poprzednim gminnym programie, uwzględniając zmiany, które dokonały się w pięcioletnim okresie. Zaktualizowana ocena opiera się przede wszystkim na analizie zakresu wykonanych działań i zadań, m.in. w oparciu o: Sprawozdanie Prezydenta Miasta Lublin z realizacji Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Lublin na lata 2015-2019, konsultacje z Biurem MKZ w Lublinie oraz LWKZ, ocenę procesu rewitalizacji oraz wdrożenia innych dokumentów strategicznych oraz rozpoznanie terenowe.

System ochrony zabytków Lublina

Formy ochrony

Wysoka wartość zabytkowego zasobu historycznego Lublina została doceniona przede wszystkim poprzez uznanie miasta za Pomnik Historii, będący formą ochrony miejsc o szczególnym znaczeniu dla dziedzictwa kulturowego Polski. *Lublin – historyczny zespół architektoniczno-urbanistyczny* zgodnie z rozporządzeniem Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej stał się Pomnikiem Historii w 2007 r. Status Pomnika Historii jest potwierdzeniem uznania tego zespołu za dobro o szczególnych wartościach historycznych, artystycznych, materialnych i niematerialnych związanych z wieloma najważniejszymi wydarzeniami w historii Polski.

Lublin jest jednym z czterech z Polski depozytariuszy Znak Dziedzictwa Europejskiego (European Heritage Label) przyznawanego decyzją Komisji Europejskiej. Znak ten otrzymały trzy obiekty z terenu miasta związane z podpisaniem Unii polsko-litewskiej – kościół p.w. św. Stanisława BM wraz z klasztorem Dominikanów, kaplica Św. Trójcy na zamku lubelskim i pomnik Unii Lubelskiej jako materialni reprezentanci symbolu pokojowej integracji dwóch zróżnicowanych religijnie i etnicznie krajów.

Zasadniczą formą ochrony w polskim prawodawstwie jest rejestr zabytków, prowadzony przez WKZ. Lublina wydano 287 decyzji o wpisie do rejestru zabytków nieruchomych. Obecnie w rejestrze zabytków nieruchomych figuruje czterysta kilkadziesiąt obiektów i zespołów obiektów objętych ochroną w oparciu o 287 decyzji wojewódzkiego konserwatora zabytków. Forma ochrony zabytków jakim jest wpis do rejestru zabytków dotyczy w Lublinie zdecydowanej większości najcenniejszego zasobu zabytkowego miasta. Wprawdzie pozostają jeszcze nieliczne obiekty, m.in. wymienione w sprawozdaniu z realizacji poprzedniego gminnego, o które MKZ wnioskował do LWKZ o wpis do rejestru, a które nie zostały dotąd objęte tą formą ochrony, jednak fakt nie stanowi problemu o dużej skali⁵⁵.

Nadal problemem jest niepełne wykorzystanie kolejnej formy ochrony zabytków jakim są ustalenia ochrony w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego. Obowiązujące mpzp nie obejmują większości terenu Starego Miasta i Śródmieścia - obszarów bardzo ważnych z punktu widzenia ochrony zabytków Lublina. Choć samorząd sukcesywnie opracowuje miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego i stopień pokrycia obszaru miasta obowiązującymi mpzp jest wysoki (jak na warunki polskie), to jednak większość obszarów najcenniejszych - ze względu na zachowane historycznie ukształtowane wartości przestrzenne - w niewielkim stopniu jest chronione poprzez odpowiednie zapisy mpzp. Jak zauważono w sprawozdaniu z realizacji gminnego programu na lata 2015-2018 *Opracowanie mpzp dla Starego Miasta i Śródmieścia traktuje się jako*

⁵⁵ Należy zauważyć, że oprócz wpisu do rejestru zabytków wymienionej w sprawozdaniu wieży ciśnień przy Al. Raclawickich 42, LWKZ wpisał do rejestru zabytków nieruchomych kolejne wskazywane przez MKZ obiekty: kościół par. pw. św. Michała Archanioła, ul. Fabryczna 19, kościół par. pw. św. Marcina, ul. Krężnicka 136 oraz kilka innych zabytków spoza tej listy.

zadanie szczególne i priorytetowe, gdyż ta forma ochrony zabytków jest najskuteczniejszym i najwłaściwszym instrumentem ochrony i kształtowania układu urbanistycznego wraz z jego elementami. Jego opracowanie jest czasochłonne, wymaga podjęcia szczególnych działań i analiz, które są w trakcie przygotowań.

Postulaty i wskazania odnośnie zasadności i potrzeby uchwalenia mpzp dla wielu jednostek obszarowych o dużych walorach zabytkowych pojawiają się w większości uchwalonych dokumentów strategicznych i innych opracowaniach zleconych przez miasto. W opracowanej w 2014 r. *Strategii zarządzania dziedzictwem* także zwrócono uwagę na ten problem, sugerując by w związku z długotrwałym procesem sporządzania miejscowych planów dokonać wyboru obszarów priorytetowych dla tej formy ochrony i dla nich w pierwszej kolejności uchwalić mpzp (obszary te zostały wskazane). W uchwalonym w 2017 r. programie rewitalizacji zagadnienie braku planów miejscowych, zwłaszcza dla centralnych jednostek urbanistycznych miasta (Stare Miasto, Śródmieście, Podzamcze i Czwartek, Rejon ul. Kunickiego, rejon ul. Krochmalnej) ponownie ocenione zostało jako istotny problem mający negatywny wpływ na zachowanie ładu przestrzennego.

W Lublinie nie funkcjonuje kolejna forma ochrony zabytków, jaką jest park kulturowy. Od kilkunastu lat zasadność powołania parków kulturowych (lub parku kulturowego) w Lublinie jest argumentowana w dokumentach strategicznych szczebla wojewódzkiego i lokalnego. Potrzeba wprowadzenia tej formy ochrony obszarowej wskazywana jest w licznych dokumentach programowych i planistycznych, także opracowywanych na poziomie województwa (m.in. postulowanie utworzenia Lubelskiego Parku Kulturowego Wschodniego i Lubelskiego Parku Kulturowego Południowego wśród 57 potencjalnych parków kulturowych - projekt *Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Lubelskiego, Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami*). Uchwalenie Parku Kulturowego, sporządzenie planu jego ochrony, który określa sposoby jego zagospodarowania i zarządzania wraz z ustalonymi zakazami, ograniczeniami i nakazami byłoby szansą na większy niż dotychczas wpływ miejskich służb konserwatorskich na historyczną przestrzeń miasta. Jest to równocześnie narzędzie, które dobrze wykorzystane umożliwić może przejście od biernej ochrony do aktywnego zarządzania dziedzictwem.

Gminna Ewidencja Zabytków

Dodać też należy o prowadzonej przez biuro MKZ w Lublinie gminnej ewidencji zabytków, która wprawdzie nie stanowi odrębnej formy ochrony, jednak przepisy ustawy o ochronie zabytków sprawiają, że przybiera charakter formy ochrony. Zasób Gminnej Ewidencji Zabytków w Lublinie jest dużym zbiorem obejmującym blisko 2000 obiektów i obszarów. Zgodnie ze sprawozdaniem z realizacji gminnego programu z 2018 r. *Gminna Ewidencja Zabytków jest poddawana bieżącej analizie i bieżąco rozszerzana. W GEZ ujęto łącznie wg stanu na dzień 28.02.2018 r. 1967 obiektów zabytkowych. Od czasu przyjęcia GPOnZ liczba obiektów zabytkowych ujętych w GEZ wzrosła o 14 obiektów.* Obecnie (stan z października 2020 r.) jest to już 1979 obiektów.

Prowadzenie GEZ należy do zadań BMKZ. W Lublinie ewidencja ta jest prowadzona nie tylko w formie zbioru kart adresowych, lecz również w formie elektronicznej. Co ważne, taki sposób prowadzenia GEZ umożliwia powiązanie obiektów ewidencyjnych z Miejskim Systemem Informacji Przestrzennej. Jest też praktycznym narzędziem do wprowadzania i monitorowania wszelkich danych dotyczących przedmiotowych zabytków (np. dotyczących stanu zachowania).

Ten nader liczny i różnorodny pod względem kategorii zbior zabytków mimo mniejszej w porównaniu do obiektów wpisanych do rejestru wartości zabytkowej jest niezmiernie istotny z punktu widzenia utrzymania tych walorów przez cały zespół urbanistyczno-architektoniczny Starego Miasta i Śródmieścia. Mimo drugorzędnej względem obiektów wpisanych do rejestru wartości architektonicznej i zabytkowej stanowi bowiem konieczne pod względem substancjalnym i strukturalnym dopełnienie zespołu, jako odpowiadający poszczególnym epokom urbanistyczno-architektoniczny kontekst dla pierwszorzędnych zabytków, współtworząc wraz z nimi określony dla danej epoki historycznej modus, charakter i wyraz artystyczny ciągów ulicznych, placów i miejsc (zaułków).

Służby odpowiedzialne za ochronę i zarządzanie dziedzictwem

Szerokie spektrum różnorodnych działań: ochronnych, kontrolnych, zarządczych (m.in. poprzez formułowanie wytycznych konserwatorskich dla prawnie chronionych obiektów i obszarów zabytkowych) wynikających z ustawowo określonych kompetencji i zadań przewidzianych dla służb ochrony zabytków, w Lublinie podzielony jest na zadania realizowane przez Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków oraz - wydzieloną w ramach struktury Urzędu Miasta jednostkę – Biuro Miejskiego Konserwatora Zabytków.

Biuro Miejskiego Konserwatora Zabytków realizuje zadania powierzone na mocy porozumienia zawartego w 2012 r. pomiędzy Wojewodą Lubelskim a Prezydentem Miasta Lublin. W ramach tego porozumienia miejski konserwator zabytków realizuje szereg zadań z zakresu właściwości LWKZ z terenów wskazanych w porozumieniu, tj. obszar Starego Miasta i Śródmieścia, zespół urbanistyczny złożony z cmentarza żydowskiego i Białkowskiej Góry, Plac Litewski, Ogród Saski oraz obszary objęte ochroną konserwatorską w mpzp albo w decyzjach o ustaleniu lokalizacji celu publicznego, decyzjach o warunkach zabudowy itd. – zgodnie z art. 7 pkt. 4 *Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* – z wyłączeniem obiektów wymienionych obszarów wpisanych do rejestru zabytków. Jak wskazano w sprawozdaniu z realizacji gminnego programu na lata 2015-2018 *Usprawniana jest dotychczasowa współpraca urzędów i instytucji działających w obszarze dziedzictwa kulturowego, w szczególności z Wojewódzkim Urzędem Ochrony Zabytków kierowanym przez Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, w zakresie wykonywania niektórych czynności przekazywanych przez konserwatora wojewódzkiego samorządowi Lublina - w roku bieżącym w trakcie podpisywania jest kolejny aneks do porozumienia nr 140/2018 z 30.03.2012 roku, zawartego pomiędzy Wojewodą Lubelskim a Gminą Lublin.*

Utworzona jest wspólna dla różnych wydziałów Urzędu Miasta baza danych, zawierająca informacje o wszystkich działaniach przy obiektach i w obszarach zabytkowych - INTEREWID.

Fakt istnienia samorządowej służby konserwatorskiej jest pozytywnym aspektem w ocenie funkcjonowania systemu ochrony zabytków w mieście, ponieważ BMKZ podejmuje wiele ważnych działań i inicjatyw w zakresie opieki nad zabytkami (m.in. w zakresie naukowego badania i dokumentowania zabytków, prowadzenia prac remontowo-konserwatorskich, utrzymywania obiektów będących własnością komunalną w jak najlepszym stanie, popularyzowania i upowszechniania wiedzy o dziedzictwie).

Finansowanie ochrony zabytków

Kwestie dotyczące finansowania ochrony i opieki nad zabytkami w Lublinie przedstawione zostały w rozdziale 8.3.2. Należy zaznaczyć, że poziom finansowania ochrony zabytków w Lublinie jest trudny do obiektywnej oceny. Wynika to z wielu przyczyn: wielu źródeł finansowania ochrony zabytków (co dotyczy nie tylko Lublina, lecz systemu finansowania ochrony zabytków w Polsce), braku szczegółowego rozpoznania dotyczącego stanu technicznego obiektów zabytkowych i kosztów koniecznych do ich restauracji, braku ocen jakie fundusze są konieczne a jakie realne możliwości.

Należy zauważyć, że zabytkowy zasób Lublina od wielu lat poddawany jest skutecznym procesom restauracji i rewitalizacji. Stan zachowania zabytkowej zabudowy i historycznych przestrzeni zmienia się pozytywnie z olbrzymią korzyścią dla wizerunku miasta. Podkreślić należy działania samorządu miasta związane z rewitalizacją zabytkowych obiektów i obszarów, co sukcesywnie wpływa na poprawę stanu technicznego oraz atrakcyjnego wykorzystania kolejnych obiektów i historycznych przestrzeni miasta. Taka ocena znalazła się również w sprawozdaniu z realizacji poprzedniego gminnego programu. *Kontynuowany jest proces rewitalizacji obszaru Starego Miasta i Śródmieścia oraz terenu objętego tzw. rewitalizacją modelową (Urząd Miasta Lublin jest laureatem konkursu Ministerstwa Rozwoju na „Modelową Rewitalizację Miast”. Rządowe dofinansowanie na realizację lubelskiego projektu wynosi 1,2 mln zł., czyli 90% jego wartości). Równolegle prowadzone są prace remontowo - konserwatorskie obiektów zabytkowych i rewitalizacja cennych historycznych obszarów, w tym w szczególności Placu Litewskiego z przyległymi.*

Pomimo tych pozytywnych tendencji można jednak stwierdzić, że wobec skali potrzeb istniejące finansowanie ochrony zabytków w mieście należy uznać za niewystarczające. Niskie nakłady finansowe, wynikające z ograniczeń budżetowych, na realizację zadań poprzedniego gminnego programu zostały wskazane w sprawozdaniu jako jeden z zasadniczych problemów przy wdrażaniu gminnego programu dla Lublina na lata 2015-2018.

W systemie finansowania ochrony zabytków w Lublinie wskazać też należy na środki finansowe z budżetu miasta na dofinansowanie prac remontowych i konserwatorskich przy zabytkach (tzw. dotacje celowe). Zgodnie ze sprawozdaniem z realizacji poprzedniego gminnego programu *nakłady na remonty i konserwację poniesionych kosztów na refundację obiektów zabytkowych wyniosły w 2015 r. - 810 602 PLN, w 2016 r. - 652 000 PLN, w 2017 roku - 583 481 PLN, w 2018 roku - 2 059 107 PLN, w 2019 roku 696 571 PLN, a w 2020 roku 810 00 PLN.* Dodać należy, że są to środki przechodzące przez Biuro MKZ. W skali całego miasta są one znacząco wyższe. Obserwuje się zatem tendencję rosnącą. Należy również zauważyć, że miejski system dotacji jest bardzo ważny, gdyż może skutecznie aktywizować prywatnych właścicieli do prowadzenia (i współfinansowania) prac remontowo-konserwatorskich. Wzrost środków finansowych z budżetu miasta

na dotacje celowe jest również istotny, gdyż po nowelizacji ustawy o ochronie zabytków, dofinansowanie to dotyczyć może właścicieli obiektów ujętych w gminnej ewidencji zabytków. Zabytki te nie mają takich możliwości wsparcia finansowego jak obiekty wpisane do rejestru zabytków, a są istotne dla zachowania tożsamości miasta.

Badania oraz prezentacja i promocja dziedzictwa, działania edukacyjne

Dziedzictwo kulturowe Lublina znane oraz doceniane w skali ogólnopolskiej oraz europejskiej. Od wielu lat jest przedmiotem licznych opracowań, publikacji naukowych, dokumentacji. Lubelskie zabytki są również przedmiotem różnorodnych badań – tak poszczególnych zabytków (najczęściej prowadzonych przy okazji prac remontowo-konserwatorskich), zabytków archeologicznych, jak i dotyczących rozpoznania wartości krajobrazu kulturowego. Pozytywnym aspektem są powstające na lubelskich wyższych uczelniach (m.in. w zakresie: architektury krajobrazu na KUL i Uniwersytecie Przyrodniczym, historii sztuki na KUL, architektury oraz ochrony i konserwacji zabytków na Politechnice Lubelskiej, planowania przestrzennego na UMCS) liczne opracowania naukowe nt dziedzictwa kulturowego miasta. Są to głównie opracowania o charakterze teoretycznym – prace dyplomowe, magisterskie i dysertacje doktorskie. Ponadto Politechnika Lubelska prowadzi przy współpracy z WKZ prace badawcze obiektów zabytkowych (m.in. badania georadarowe, skanowanie 3D, badania architektoniczne). Nadal niewystarczające są jednak metodyczne badania i opracowania o zabytkach o charakterze historyczno-konserwatorskim, prowadzone pod kątem ich ochrony (z wyraźnie wyodrębnionym elementem wytycznych konserwatorskich).

Choć zbiór dokumentacyjno-badawczy jest obszerny, nadal brakuje także pewnego typu badań, np. wskazany w opracowaniu L. Lameńskiego brak opracowań porównawczych w skali ogólnopolskiej.

Niewystarczające, dla podejmowania właściwych decyzji w zakresie ochrony zabytków i formułowania wytycznych konserwatorskich, są także obecne analizy urbanistyczne, architektoniczne, historyczne dla obszarów cennych krajobrazów kulturowych. Konieczna jest także dokumentacja i inwentaryzacja zabytków najbardziej zagrożonych.

W poprzednim gminnym programie opieki nad zabytkami wskazano, że problemem jest rozproszenie istniejących dokumentacji i badań, jak również słaba wymiana wiedzy pomiędzy ośrodkami naukowymi, badawczymi a urzędami i praktykami. Dlatego tak istotne jest tworzenie przez Biuro MKZ zintegrowanej bazy wiedzy o dziedzictwie kulturowym miasta, która zawiera informacje o wszystkich wytworzonych dokumentacjach konserwatorskich, pracach magisterskich i doktorskich, opracowaniach naukowo badawczych, studialnych etc. Jak zauważono w sprawozdaniu z gminnego programu: *realizacja tego zadania przyczynia się także do zintegrowania i skoordynowania różnych środowisk związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego oraz wymiany wiedzy i doświadczeń. Baza jest też dobrym narzędziem do podejmowania działań związanych z upowszechnianiem wiedzy o zasobach dziedzictwa kulturowego miasta, jego wartościach i znaczeniu.* Natomiast w kontekście bieżących działań przy zabytkach bardzo ważne jest utworzenie wspólnej dla różnych wydziałów Urzędu Miasta bazy danych, zawierająca informacje o wszystkich działaniach przy obiektach i w obszarach zabytkowych – INTEREWID.

Ponadto w budżecie BMKZ rezerwowane są fundusze na wykonywanie wybranych prac badawczych oraz inwentaryzację i dokumentację zagrożonych obiektów zabytkowych.

Szeroko rozumianą promocją dziedzictwa miasta (materialnego i niematerialnego) zajmuje się w Lublinie bardzo duża liczba instytucji, organizacji i stowarzyszeń. Oferta kulturalna Lublina wykorzystująca zarówno historię miasta, jego historyczną tożsamość uwarunkowaną w dużym stopniu wielokulturowym, wielonarodowościowym charakterem (czego materialnym świadectwem są zachowane do dziś zabytki i zabytkowe obszary), jak również nastawiona na prezentowanie bogactwa dziedzictwa niematerialnego jest bardzo różnorodna i interesująca, mogąca zainteresować zarówno mieszkańców miasta, jak i skutecznie wpływać na przyciągnięcie turystów w ramach tzw. turystyki kulturowej. Trudno wymieniać tu wszystkie działające instytucje i organizowane przez nie wydarzenia, ale niewątpliwie wspomnieć należy o Ośrodku Brama Grodzka – Teatr NN, którego inicjatywy są znane i rozpoznawalne także poza granicami Polski. Obszar działań w zakresie prezentacji, promocji, roli i znaczenia dziedzictwa miasta oraz bogata oferta kulturalna to niewątpliwie mocna strona, gdyż jest wymownym przykładem roli jaką dziedzictwo odgrywa w procesach społeczno-gospodarczych.

W sprawozdaniu z realizacji programu opieki na lata 2014-2017 zwrócono uwagę na wspieranie przez miasto wzrostu oferty imprez kulturalnych opartych na dziedzictwie kulturowym i wykorzystywaniu tych wydarzeń dla celów:

- naukowo-badawczych (poszerzenie stanu wiedzy o dziedzictwie kulturowym miasta - badania, publikacje, konferencje)
- społecznych i edukacyjnych (wydarzenia kulturalne prezentujące wielokulturowe dziedzictwo miasta, budowanie poczucia tożsamości mieszkańców, rozwój poprzez kulturę, wzmocnienie roli i znaczenia partycypacji społecznej oraz poczucia odpowiedzialności za dziedzictwo).

W sprawozdaniu zwrócono też uwagę na: inicjowanie, realizowanie i wspieranie przez samorząd miasta (w tym Biuro Miejskiego Konserwatora Zabytków) programów edukacyjnych i promocyjnych:

- w kampaniach promocyjnych miasta podkreślane jest bogactwo i autentyzm dziedzictwa kulturowego oraz walorów krajobrazowych, które stanowią o jego atrakcyjności. Atuty te są wykorzystywane w budowaniu oferty kulturalnej.
- w działaniach edukacyjnych i promocyjnych prowadzonych zarówno tradycyjnymi metodami (np. lekcje edukacyjne w szkołach w formie warsztatowej, konkursy itp.), jak i z użyciem nowatorskich narzędzi i metod (np. *Questing*, gry miejskie oparte na scenariuszu wykorzystującym lokalną historię, legendy, tradycje).
- szerokie udostępnianie w Internecie wiedzy o dziedzictwie, m.in. na podstronie www.lublin.eu
- Biuro MKZ prowadzi szeroko zakrojone działania edukacyjne. zarówno w mediach, jak i w szkołach podstawowych oraz średnich. Ponadto przygotowuje broszury i ulotki, dotyczące historii i architektury obiektów zabytkowych zarówno sakralnych jak i świeckich (dla 7 obiektów zabytkowych) oraz cztery pozycje książkowe.
- w Biurze MKZ realizowane są dwa projekty europejskie służące promocji dziedzictwa kulturowego miasta: *APPROACH* - budowanie modelu 3D miasta w określonych granicach, w wybranych fazach rozwoju przestrzennego, "2nd Chance" *URBACT* III, upowszechniający zabytkowe przemysłowe dziedzictwo miasta.

Należy dodać, że obecnie Biuro MKZ uczestniczy w 3 nowych projektach:

- EHL@N – sieć miast i miejsc obdarzonych Znakiem Dziedzictwa Europejskiego;
- INCREASE – dotyczący zastosowania przemysłów kreatywnych na polu popularyzacji wiedzy w zakresie ochrony i promocji dziedzictwa kulturowego, ze szczególnym uwzględnieniem zastosowania nowych technologii cyfrowych;
- Re-think Heritage – projekt edukacyjny, którego celem jest stworzenie platformy on-line dedykowanej ochronie dziedzictwa kulturowego i dobrym praktykom jego zarządzania.

Pozytywnie ocenić należy stronę internetową urzędu miasta pod kątem zakresu prezentowanych informacji o dziedzictwie – bogate informacje, nie tylko o historii miasta, zasobie zabytkowym i obiektach objętych różnymi formami ochrony, ale też o wydarzeniach kulturalnych, istniejących szlakach kulturowych, dziedzictwie niematerialnym (legendy) oraz dostępność różnych opracowań, dokumentów strategicznych i planistycznych.

Bogata oferta kulturalna miasta (w tym imprezy bezpłatne, plenerowe) różnorodne oferty instytucji kultury i innych organizatorów życia kulturalnego i turystycznego, dobra wielostronna współpraca instytucji kultury, rozwinięta baza noclegowo-hotelowa, promocja turystyczna wszystkie te pozytywne czynniki pozytywnie wpływają na rozwój turystyki.

7. Założenia programowe – cele, priorytety, kierunki działań i zadania *GPOnZ*

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Miasta Lublin na lata 2021-2024 jest dokumentem strategicznym wytyczającym kierunki i zasady polityki ochrony dziedzictwa kulturowego. Dokument jest powiązany z omówionym powyżej dokumentami strategicznymi szczebla krajowego, wojewódzkiego, powiatowego i gminnego. Program formułuje cele, priorytety, kierunki działań i zadania, określone po przeprowadzonej uprzednio analizie zasobu dziedzictwa kulturowego, jego stanu oraz zagrożeń. Analizie poddano również dotychczasowe działania samorządu w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami oraz zakres zadań zrealizowanych w poprzedniej edycji programu.

Określone w *GPOnZ* cele, priorytety, kierunki działań i zadania generalnie wynikają z kilku zasadniczych kwestii:

- ustawowo określonych celów, jakim służyć powinny programy opieki nad zabytkami (ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, art. 87, ust.2);

- z wyznaczonych kierunków polityki krajowej oraz regionalnej (przyjętej przez Samorząd Województwa);
- dokumentów uchwalonych przez samorząd miasta;
- wniosków wynikających z analizy SWOT stanu i ochrony dziedzictwa kulturowego miasta;
- wniosków z przeprowadzonej waloryzacji zasobu dziedzictwa kulturowego miasta;
- analiz i ocen zasobu dziedzictwa kulturowego miasta i jego stanu zachowania (dokonanych w trakcie wizji terenowych w okresie wrzesień - listopad 2020 r.).

Ostateczny wybór konkretnych zadań w czteroletniej perspektywie realizacji programu jest również wynikiem konsultacji przeprowadzonych z pracownikami Biura Miejskiego Konserwatora Zabytków w Lublinie, w celu wskazania takich zadań, które spełniając ustawowe cele, będą równocześnie realne do wykonania przez samorząd miasta. Wskazane zadania nie stanowią zamkniętego zbioru. W czteroletnim okresie realizacji GPOnZ mogą one podlegać pewnej weryfikacji i modyfikacji, uwzględniającej aktualną sytuację lub pojawiające się nowe uwarunkowania, problemy czy zagrożenia.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Miasta Lublin na lata 2021-2024 odnosi się do wszystkich celów sformułowanych dla gminnych programów opieki w art. 87.2 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t. j. Dz. U. z 2020, poz. 282). tj.⁵⁶

- „2) uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
- 3) zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- 4) wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- 5) podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- 6) określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
- 7) podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami”;

Założenia programowe znacznie wykraczają poza opiekę nad zabytkami w rozumieniu przepisów *Ustawy o ochronie zabytków...* i obejmują prowadzenie polityki w dziedzinie ochrony przestrzeni kulturowej miasta i dziedzictwa kulturowego – materialnego i niematerialnego. W dokumencie wyznaczono cele, priorytety i kierunki działań, które powinny być podejmowane i realizowane przez różne podmioty: służby ochrony zabytków (samorządowe i państwowe), samorząd miasta i podległe mu jednostki, samorząd wojewódzki właścicieli i użytkowników obiektów zabytkowych, muzea, instytucje kultury, środowiska naukowe, organizacje pozarządowe itp., przy czym zakłada się, że na samorządzie miasta - poza wykonaniem zadań, za które jest bezpośrednio odpowiedzialny spoczywać też będzie rola koordynatora zaplanowanych działań, jak również prowadzenie monitoringu realizacji GPOnZ. Samorząd miasta pełnić też powinien funkcję inspirującą i wspierającą. Celem działań władz miasta i podległych mu jednostek jest prowadzenie spójnej polityki w zakresie ochrony i wykorzystania dziedzictwa kulturowego miasta, współpraca w tym zakresie z państwową służbą konserwatorską, samorządem wojewódzkim, środowiskami naukowymi, jak również z szerokim gronem interesariuszy. Ważną rolą samorządu miasta jest dążenie do wprowadzenia systemowych rozwiązań problemów odnoszących się do szeroko pojmowanego dziedzictwa.

W programie uwzględniono część zadań zaplanowanych w gminnym programie opieki nad zabytkami Lublina na lata 2015-2018, z różnych powodów niezrealizowanych, które nadal są istotne w kontekście ustawowych celów jakim służyć winien program opieki nad zabytkami.

Przyjmuje się dwa cele strategiczne - zachowanie oraz wykorzystanie dziedzictwa kulturowego - w następującym brzmieniu:

Cel I Opieka i ochrona dziedzictwa kulturowego dla zachowania jego wartości

Cel II Wykorzystanie dziedzictwa kulturowego miasta dla zrównoważonego rozwoju społeczno-gospodarczego poprzez efektywne zarządzanie

⁵⁶ Pierwszym celem gminnych programów było: *włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju*. Przepis uchylający pkt 1 w ust. 1 w art. 87 wszedł w życie w dn. 13.11.2020 r. (Dz. U. z 2020 r. poz. 1378)

Cel I Opieka i ochrona dziedzictwa kulturowego dla zachowania jego wartości	Cel II Wykorzystanie dziedzictwa kulturowego miasta dla zrównoważonego rozwoju społeczno-gospodarczego poprzez efektywne zarządzanie
Kierunek działań 1 Prawna ochrona zabytków Lublina	Kierunek działań 1 Wzmocnienie systemu ochrony i zarządzania na poziomie lokalnym
Kierunek działań 2 Rozpoznanie, badanie i dokumentowanie dziedzictwa kulturowego oraz upowszechnianie wyników badań	Kierunek działań 2 Wspieranie rozwoju turystyki kulturowej oraz organizacja wydarzeń kulturalnych opartych na dziedzictwie
Kierunek działań 3 Wzmocnienie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego	Kierunek działań 3 Tworzenie miejsc pracy związanych z dziedzictwem kulturowym
Kierunek działań 4 Opieka i ochrona zabytków nieruchomych oraz krajobrazu kulturowego	Kierunek działań 4 Promocja i prezentacja dziedzictwa kulturowego miasta oraz działania edukacyjne
Kierunek działań 5 Poprawa stanu zachowania zabytkowych obiektów, zespołów i historycznych obszarów poprzez usprawnienie systemu finansowania/dofinansowania	

Cel I Opieka i ochrona dziedzictwa kulturowego dla zachowania jego wartości

Kierunek działań 1 Prawna ochrona zabytków Lublina

Zadania:

1. Działania zmierzające do uchwalenia Parku Kulturowego Stare Miasto i Śródmieście.

- przeprowadzenie kampanii informacyjnej o znaczeniu utworzenia parku kulturowego i wpływie takiej formy ochrony na funkcjonowanie historycznej części miasta;
- przeprowadzenie konsultacji społecznych dotyczących zasięgu i zakresu działań ochronnych w przypadku powołania parku kulturowego;
- podjęcie uchwały Rady Miasta o powołaniu parku kulturowego i opracowanie planu jego ochrony.

Utworzenie Parku Kulturowego (powoływanego przez Radę Miasta) umożliwiłoby aktywniejszą rolę samorządu miasta w ochronie zabytkowego zasobu. Park kulturowy (jako forma ochrony przypisana kompetencjom samorządu lokalnego) powinna określić adekwatne do uprzednio zdefiniowanych wartości miejsca zasady ochrony w formie zakazów i ograniczeń dostosowanych do charakteru miejsca. Park kulturowy jest optymalnym narzędziem kreowania polityki konserwatorskiej, m.in. w zakresie ochrony krajobrazowej. Wprowadzenie tej formy ochrony najpełniej odpowiadać będzie przedmiotowi ochrony jakim jest zespół historyczno-urbanistyczny Starego Miasta i Śródmieścia. Potwierdzeniem zasadności wprowadzenia tej formy ochrony obszarowej jest dokonana kilka lat temu wstępna ocena obszarów z całego województwa lubelskiego predysponowanych ze względu na zachowane wartości zabytkowe i krajobrazowe do objęcia ich ochroną jako parki kulturowe⁵⁷. Z terenu Lublina wskazane zostały dwa obszary nazwane: Lubelski Park Kulturowy Wschodni i Lubelski Park Kulturowy Południowy.

2. Kontynuacja sporządzania i uchwalania miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego *Opracowanie mpzp dla Starego Miasta i Śródmieścia traktuje się jako zadanie szczególne i priorytetowe, gdyż ta forma ochrony zabytków jest najskuteczniejszym i najwłaściwszym instrumentem ochrony i kształtowania układu urbanistycznego wraz z jego elementami. Opracowanie mpzp powinno być poprzedzone szczegółowym rozpoznaniem wartości w oparciu o dokumentację przedplanistyczną oraz aktualne studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania. W pierwszej kolejności należy opracować mpzp dla obszarów wskazanych w projekcie Gminnego Programu Rewitalizacji. W dokumencie tym stwierdzone: „Cały obszar rewitalizacji Lublina charakteryzuje względnie wysokie pokrycie planistyczne sięgające ok. 68% powierzchni, które jednak*

⁵⁷ Opracowane przez ROBiDZ w Lublinie

rozklada się bardzo nierównomiernie w przestrzeni. Najmniejsze pokrycie charakteryzuje, jak wskazano wyżej, podobszary położone centralnie: Śródmieście, Żmigród/Rusalka, Stare Miasto, Podzamcze i Czwartek. Kolejne 9% objęte jest przystąpieniami do sporządzenia planów. Obszary nieobjęte jak dotąd pracami planistycznymi to Stare Miasto, Śródmieście, fragmenty podobszaru Żmigrod/Rusalka, Rejon ul. Kalinowszczyzna oraz Rejon ul. Kunickiego”. Postulaty i wskazania odnośnie zasadności i potrzeby uchwalenia mpzp dla wielu jednostek obszarowych o dużych walorach zabytkowych pojawiają się w większości uchwalonych dokumentów strategicznych miasta.

3. Przyjęcie, w formie uchwały Rady Miasta, zasad i warunków sytuowania obiektów małej architektury, tablic i urządzeń reklamowych oraz ogrodzeń – zgodnie z możliwościami jakie daje tzw. ustawa krajobrazowa.
4. Dążenia do objęcia ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków nieruchomych obiektów zwaloryzowanych jako pretendowane do objęcia taką formą ochrony:
 - Wystąpienie do LWKZ z wnioskiem o wpis do rejestru zabytków nieruchomych obiektów będących własnością komunalną oraz wspieranie, inspirowanie innych podmiotów – właścicieli obiektów zabytkowych w celu wpisu do rejestru ważnych dla dziedzictwa kulturowego miasta zabytków. Są to m.in. następujące obiekty i zespoły:
 - kamienica, ul. Królewska 6
 - oficyna wschodnia pałacu Pociejów (dobud. w 1803), ul. Królewska 17;
 - dworek Grafa (w granicach działek), ul. Łęczyńska 118;
 - kamienica, ul. Krótka 4/Jasna 8;
 - Kamienica z dwiema oficynami i ogrodem, ul. Ogrodowa 10;
 - zespół budynków młyna parowego braci Krausse, ul. Działkowa 45,47,49;
 - dawny dwór Sachsów, ul. Fabryczna 19a;
 - zespół zabudowy ulicy Lubartowskiej, od Al. Solidarności do Unickiej.

Wpis do rejestru jako podstawowa forma ochrony zabytków jest tym narzędziem, który zapewnić powinien skuteczną ochronę i opiekę nieruchomości o wartościach artystycznych, historycznych lub naukowych; określając równocześnie zakres tej ochrony i granice konieczne do utrzymania tych wartości. Propozycja rozszerzenia dotychczasowego zasobu zabytkowego miasta chronionego poprzez wpis do rejestru jest przede wszystkim wynikiem waloryzacji przeprowadzonej w ramach opracowania niniejszego GPOnZ.

5. Prowadzenie gminnej ewidencji zabytków
 - Bieżąca weryfikacja i aktualizacja gminnej ewidencji zabytków prowadzonej w formie kart adresowych oraz wykazu dla obiektów architektury i budownictwa oraz stanowisk archeologicznych (także w zakresie danych własnościowych oraz monitoringu stanu obiektów i ewentualnych zagrożeń).
 - Uwzględnianie w prowadzeniu GEZ nowych zasad wprowadzonych w ramach nowelizacji ustawy o ochronie zabytków, zgodnie z *Rozporządzeniem Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 września 2019 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem, w szczególności wdrażanie nowych wzorów kart ewidencyjnych oraz powiadamianie właścicieli obiektów w przypadkach poszerzania gminnej ewidencji zabytków.*
 - Kontynuowanie prowadzonych przez BMKZ działań polegających na sukcesywnym rozszerzaniu Gminnej Ewidencji Zabytków poprzez włączanie kolejnych obiektów, zespołów i obszarów zabytkowych, stanowiących elementy zasobu dziedzictwa identyfikowane w oparciu o nowe ustalenia oraz będące wynikiem oceny wg współczesnej teorii konserwatorskiej.

6. Aktywna ochrona panoram i widoków miasta⁵⁸

⁵⁸ W takim brzmieniu zadanie to zostało sformułowane w uchwalonej *Strategii Rozwoju Lublina na lata 2013-2020*

Wyjątkowe walory krajobrazowe historycznego Lublina wymagają szczególnej dbałości o zachowanie wartości ekspozycji i panoram historycznego układu Starego Miasta i Śródmieścia. Odpowiednim narzędziem do docelowego wprowadzenia tej ochrony jest studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego – najważniejszy dokument planistyczny miasta, który choć nie stanowi aktu prawa miejscowego jednak jego ustalenia są wiążące przy sporządzaniu m.p.z.p. Jako materiał merytoryczny wykorzystane powinny zostać dokonane już analizy, waloryzacja widoków oraz sformułowane zasady ochrony wartości widokowych części staromiejskiej, ograniczenia w kształtowaniu nowej zabudowy oraz kierunki poprawy ekspozycji przeprowadzone w Studium wartości widokowych.

7. Wspieranie dążeń do wpisu na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO Szlaku Jagiellońskiego (*Via Jagiellonica*).

Kierunek działań 2 Rozpoznanie, badanie i dokumentowanie dziedzictwa kulturowego oraz upowszechnianie wyników badań

Zadania:

1. Kontynuacja tworzenia przez Biuro MKZ zintegrowanej bazy wiedzy o dziedzictwie kulturowym miasta.

Baza zawiera informacje (a docelowo zdigitalizowane dokumentacje) o wytworzonych dokumentacjach konserwatorskich, pracach magisterskich i doktorskich, opracowaniach naukowo-badawczych, studialnych etc. Realizacja tego zadania przyczynia się także do zintegrowania i skoordynowania różnych środowisk związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego oraz wymiany wiedzy i doświadczeń. Baza taka byłaby też dobrym narzędziem do podejmowania działań związanych z upowszechnianiem wiedzy o zasobach dziedzictwa kulturowego miasta, jego wartościach i znaczeniu.

2. Sporządzanie dokumentacji historyczno-konserwatorskich na potrzeby miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego.
3. Przeprowadzenie (jako zlecenie zewnętrzne) szczegółowych analiz historycznych, urbanistycznych, architektonicznych i widokowych dla zabytkowych wnętrz urbanistyczno-architektonicznych Lublina, nie tylko Śródmieścia, ale także słabiej rozpoznanych i chronionych dzielnic przemysłowo-mieszkalnych wokół dworca kolejowego i mieszkaniowych dzielnic międzywojennych.
4. Przeprowadzenie (jako zlecenie zewnętrzne) szczegółowych analiz historycznych i krajobrazowych dla obszarów cennych krajobrazów kulturowych, w szczególności dawnych kompleksów majątkowych: wokół rezydencji w Jakubowicach Murowanych i dóbr rodziny Głuskich z Abramowic⁵⁹.
5. Opracowanie (jako zlecenie zewnętrzne) studium ochrony wartości kulturowych (studium historyczno-urbanistycznego)

Opracowanie studium krajobrazu kulturowego wykorzystującego wcześniej wykonane analizy historyczne, urbanistyczne i architektoniczne oraz istniejące już studia i analizy (m.in. Studium wartości widokowych) opartego na aktualnej teorii konserwatorskiej, uwzględniającego obszar całego miasta (w obecnych granicach administracyjnych), będącego podstawą do aktualizacji studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego oraz dalszych działań planistycznych⁶⁰. Studium to byłoby także właściwym narzędziem do prawidłowej delimitacji obszaru Historycznego Lublina (określenie zastosowane w Strategii zarządzania dziedzictwem dla zabytkowych i tradycyjnych obszarów miasta), które „powinny podlegać wspólnej koncepcji ochrony i zagospodarowania”, pomimo zróżnicowanych form tej ochrony.

6. Zapewnienie w corocznym budżecie BMKZ funduszy na wykonywanie wybranych prac badawczych oraz inwentaryzacji obiektów zabytkowych.

⁵⁹ Opracowanie dokumentacji i analiz wymienionych w punktach 3-4 wskazane zostały w opracowaniu L. Lameńskiego, *Diagnoza...*

⁶⁰ Ostatnie tego typu opracowanie dla Lublina wykonywane było w końcu lat 60. XX w. Studium historyczno-urbanistyczne do planu szczegółowego śródmieścia Lublina, red. A. Kurzątkowska, Lublin 1969

7. Wspieranie działań na rzecz zachowania archeologicznej substancji zabytkowej, w tym do prowadzenia badań naukowych.
8. Sukcesywne wykonywanie dokumentacji zabytków najbardziej zagrożonych.
9. Sporządzenie wytycznych/standardów konserwatorskich dotyczących wykonywania prac w zabytkach - usystematyzowanie wewnętrznych wytycznych dotyczących zakresu ingerencji w elewacje budynków: wymiany elementów wystroju (balkony, balustrady, detale architektoniczne), ochrony oryginalnej stolarki i ślusarki okiennej i drzwiowej, sposobów i zakresu termomodernizacji, prowadzenia instalacji, umieszczania reklam.
10. Opracowanie koncepcji i modelowych dokumentacji dla wybranych obiektów zabytkowych, z uwzględnieniem aspektów konserwatorskich, technicznych i funkcjonalnych (z wykorzystaniem dokumentacji opracowanych w ramach prac studenckich i badawczych realizowanych przez lubelskie uczelnie)⁶¹.
11. Organizowanie – pod patronatem Prezydenta Miasta – cyklicznego konkursu na prace naukowo-badawcze dotyczące historii i dziedzictwa kulturowego miasta, w ramach konkursów organizowanych przez miasto Lublin.

Realizacja każdego z powyższych zadań przyczyni się do lepszego - bo opartego na wiedzy i szerokim rozpoznaniu dziedzictwa kulturowego i jego wartości – kształtowania polityki ochrony przestrzeni kulturowej miasta.

Kierunek działań 3 Wzmocnienie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego

Zadania:

1. Wspieranie działań dążących do pełnego rozpoznania zjawisk dziedzictwa niematerialnego.
2. Współdziałanie z organizacjami pozarządowymi, w kultywowaniu lokalnych tradycji, obrzędów i obyczajów świątecznych.
3. Wzmacnianie związku lublinian z niematerialnym wymiarem dziedzictwa miasta poprzez działania dokumentacyjne, edukacyjne i promocyjne.
4. Weryfikacja zasobów dziedzictwa niematerialnego i rozważenie możliwości wspierania depozytariuszy w celu zgłoszenia wybranych przejawów dziedzictwa lokalnego na krajową listę dziedzictwa niematerialnego (reprezentatywną, bądź dobrych praktyk).
5. Promocja rzemiosł, tradycji lokalnych, produktów regionalnych oraz ginących zawodów, m.in. w ramach założeń programowych Jarmarku Jagiellońskiego.
6. Inicjowanie konkursów i działań związanych z postrzeganiem i przekazywaniem tradycji i lokalnego dziedzictwa niematerialnego wśród dzieci i młodzieży szkolnej. Zaangażowanie miejskich instytucji kultury.

Kierunek działań 4 Opieka i ochrona zabytków nieruchomych oraz krajobrazu kulturowego

Zadania:

1. Przeprowadzenie oceny stanu technicznego i potrzeb – prac remontowo-konserwatorskich (dla zabytkowych obiektów) oraz działań rewitalizacyjnych (dla historycznych obszarów) wybranych jako priorytetowe (ze względu na zły stan techniczny, degradację przestrzeni i/lub potencjalne zagrożenia, a równocześnie posiadane duże wartości).

⁶¹ *Strategia zarządzania dziedzictwem...*, s.78

2. Wykonywanie analiz stanu zachowania i sposobu użytkowania obiektów zabytkowych będących we władaniu Gminy Lublin.
3. Opracowanie i wdrożenie programu cenne zabytki w zagrożeniu – wytypowanie przez Biuro MKZ i wskazanie do remontu lub zabezpieczenia najbardziej zniszczonych obiektów zabytkowych o dużym znaczeniu dla wizerunku miasta w oparciu o wyniki kontroli i monitoringu stanu zachowania obiektów.
4. Wykonanie planowanych przez samorząd miasta prac remontowo-konserwatorskich oraz iluminacji zabytkowych obiektów, stanowiących własność komunalną:
 - prace konserwatorskie i remontowe budynku Trybunału Koronnego w celu udostępnienia najcenniejszych wnętrz zwiedzającym;
 - Centrum Kultury – piwnice;
 - Baszta Gotycka;
 - Brama Krakowska – iluminacja.
5. Realizacja prac remontowych i konserwatorskich zabytkowych obiektów planowanych w Programie Rewitalizacji:
 - Rewaloryzacja zabytkowego zespołu Cerkwi Przemienienia Pańskiego w tym odnowa fragmentu zdegradowanej przestrzeni miejskiej (kompleksowy remont zewnętrznych elementów cerkwi – dach, elewacja, stolarka, remont północnej części muru ogrodzeniowego zespołu zabytkowego, zagospodarowanie terenu wokół cerkwi);
 - Remonty elewacji zabytkowych kamienic przy ul. Kowalskiej;
 - Remonty elewacji zabytkowych kamienic oraz zagospodarowanie wewnętrznych podwórek: przy ul. Lubartowskiej 29, 30 i 30a, 49, 70 i 72; ul. Probstwo 3, Rybnej 4.
 - Rewaloryzacja zabytkowych obiektów na terenie Starego Miasta położonych przy ulicach: Grodzka, Rynek, Bramowa, Złota, Jezuicka, Dominikańska, Szambelańska, Archidiakońska, Olejna, Rybna (kompleksowy remont zewnętrznych elementów kamienic – dachy, elewacje, stolarka oraz zagospodarowanie terenu przyległego).
6. Rewaloryzacja Bramy Krakowskiej – przeprowadzenie prac remontowo-konserwatorskich oraz aranżacja ekspozycji dla zwiedzających.
7. Wykonanie prac rewaloryzacyjnych i rewitalizacyjnych obejmujących historyczne obszary i przestrzenie, zaplanowanych w Programie Rewitalizacji tj.:
 - Rewitalizacja obszaru ul. Lubartowskiej i dawnego Podzamcza w tym m.in. kompleksowa inwentaryzacja zabudowy zabytkowej oraz opracowanie szczegółowego planu zarządzania zasobami komunalnymi na potrzeby usług, w szczególności tradycyjnych rzemiosł i usług oraz tzw. przemysłów kreatywnych;
 - Zagospodarowanie obszaru dawnego Podzamcza;
 - Remont konserwatorski, zagospodarowanie i uzupełnienie funkcji społecznych zabytkowego Zespołu Ewangelickiego (*obejmuje działania zmierzające do kompleksowej odnowy przestrzeni miejskiej pomiędzy ulicami Krakowskie Przedmieście, Ewangelicką i I Armii Wojska Polskiego: remont budowlano-konserwatorski obiektów na tym terenie, rewaloryzację terenów zieleni z zagospodarowaniem ich na funkcje rekreacyjne, adaptacja przestrzeni w obiektach na potrzeby programu kulturalno-edukacyjnego*).
8. Rozpoczęcie prac remontowo-konserwatorskich Pałacu Lubomirskich i jego adaptacja na Muzeum Ziemi Wschodnich Dawnej Rzeczypospolitej.
9. Realizacja planowanych rewitalizacji historycznych parków – tzw. Park Rusałka, Park Miejski Bronowicki - w ramach rewitalizacji doliny Bystrzycy.
10. Prowadzenie monitoringu stanu zachowania obiektów zabytkowych i zmian w tym zakresie (pozytywnych i negatywnych).

11. Dążenia do utworzenia na obszarze Starego Miasta Strefy Czystego Transportu.

UWAGA: należy wyraźnie zaznaczyć, że spośród wskazanych powyżej prac remontowo-konserwatorskich, działań rewaloryzacyjnych i rewitalizacyjnych Gmina Lublin jest zobowiązana do realizacji tylko i wyłącznie zadań odnoszących się do obiektów i obszarów, które stanowią własność Gminy. Pozostałe prace i działania wymieniono jako planowane przez inne podmioty, jednak nie będą one wykonywane przez Gminę Lublin. W związku z tym Urząd Miasta w Lublinie nie może ponosić odpowiedzialności za ich niewykonanie.

Kierunek działań 5 Poprawa stanu zachowania zabytkowych obiektów, zespołów i historycznych obszarów poprzez usprawnienie systemu finansowania/dofinansowania

Zadania:

1. Opracowanie wieloletniego, inwestycyjnego planu finansowania zadań – wykonania prac remontowo-konserwatorskich obiektów i rewitalizacji obszarów wybranych do realizacji w 4-letnim okresie funkcjonowania *GPOnZ*.
2. Dążenie do zbudowania strategicznego, stabilnego systemu finansowania ochrony dziedzictwa w mieście opartego na dokonanej wcześniej analizie potrzeb i określonych priorytetów (w ramach realizacji *Strategii zarządzania dziedzictwem*) z uwzględnieniem promowania działań wieloletnich, kompleksowych.
3. Działania zmierzające do zwiększenia funduszy (pochodzących z różnych źródeł) na prace remontowo-konserwatorskie w zabytkowych obiektach np. w oparciu o systemowe działania w ramach rewitalizacji miasta – uwzględniające oceny i wytyczne kierunków zmian.
4. Wygenerowanie wzrostu funduszy na ochronę zabytków w budżecie miasta – wzrost kwoty dofinansowania prac remontowo-konserwatorskich.
5. Podjęcie przez samorząd miasta efektywnych działań w celu pozyskania środków na rewitalizację z funduszy unijnych.
6. Wypracowanie nowych zasad dotyczących udzielania dotacji na prace remontowo-konserwatorskie z budżetu miasta, w oparciu o kryteria uwzględniające m.in. preferencje dla prac przy obiektach zagrożonych, preferencje dla realizacji zadań wskazanych w *GPOnZ*.
7. Wprowadzenie samorządowego systemu preferencji finansowych dla właścicieli zabytków (m.in. ulgi i zwolnienia podatkowe, partycypacja w kosztach) jako instrument polityki miasta w kształtowaniu stanu zasobu zabytków.
8. Wypracowanie zasad wsparcia (dotacje, ulgi, kredyty) dla właścicieli kamienic z terenu Starego Miasta realizujących prace remontowo-konserwatorskie z przeznaczeniem na funkcje mieszkalne, w celu ochrony właściwych proporcji funkcjonalnych i zapobieganiu depopulacji obszaru.

Cel II Wykorzystanie dziedzictwa kulturowego miasta dla zrównoważonego rozwoju społeczno-gospodarczego poprzez efektywne zarządzanie

Kierunek działań 1 Wzmocnienie systemu ochrony i zarządzania na poziomie lokalnym

Zadania:

1. Zwiększenie liczby specjalistów zatrudnionych w BMKZ (m.in. archeolog oraz specjalista ds. realizacji projektów europejskich w zakresie dziedzictwa kulturowego).
2. Wzrost budżetu BMKZ i wydzielenie w nim funduszu na zadania własne.
3. Utworzenie jednostki organizacyjnej do zarządzania Parkiem Kulturowym.

4. Ciągłe podnoszenie kompetencji pracowników, Zapewnienie udziału pracownika/pracowników Urzędu Miasta i jednostek podległych odpowiedzialnych za ochronę dziedzictwa kulturowego oraz jego promocję w szkoleniach dotyczących szeroko pojętej ochrony dziedzictwa kulturowego oraz konferencjach, projektach badawczych (w tym międzynarodowych).
5. Kontynuowanie współpracy i wymiany informacji w ramach struktury Urzędu Miasta, m.in. w oparciu o wspólną dla różnych wydziałów bazę danych, zawierającą informacje o wszystkich działaniach przy obiektach i w obszarach zabytkowych – INTEREWID.
6. Zintensyfikowanie działań samorządu miasta w celu poprawy ładu i estetyki historycznych przestrzeni miasta poprzez egzekwowanie zasad umieszczania nośników informacji wizualnej i reklam (przy wykorzystaniu narzędzi jakie daje tzw. ustawa krajobrazowa oraz zgodnie z zasadami zawartymi w przewodniku opracowanym w ramach projektu HerMan).
7. Budowanie porozumienia z kluczowymi partnerami związanymi z działaniem w obszarach i obiektach zabytkowych, tj. współpraca z właścicielami i użytkownikami obiektów i obszarów zabytkowych - wypracowywanie optymalnych rozwiązań w zakresie sprawowania opieki oraz planowanych inwestycji, motywowanie właścicieli i użytkowników obiektów zabytkowych do ubiegania się o środki finansowe na prace remontowe i konserwatorskie z różnych źródeł, stała współpraca ze stowarzyszeniami działającymi na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego miasta, wypracowanie skutecznych form współpracy wszystkich odpowiedzialnych organów publicznych.

Zaplanowane w ramach tego kierunku zadania przyczynią się do sprawniejszego funkcjonowania BMKZ, wzrostu skuteczności działania miejskich służb konserwatorskich, wypracowania i wdrożenia mechanizmów współpracy licznych podmiotów działających w obszarze ochrony i zarządzania dziedzictwem (samorządowych i poza samorządowych). Wypełnienie tych zadań będzie też miało pozytywny wpływ na prawidłowe sprawowanie zarówno funkcji nadzorczych nad realizacjami remontowo-konserwatorskimi i inwestycyjnymi, ale też: monitorowanie stanu i zmian, podejmowanie działań prewencyjnych w zakresie ochrony zabytkowych zespołów i obszarów oraz wzrost inicjatyw promocyjnych i edukacyjnych na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego.

Realizacja tych zadań jest tym bardziej wskazana, że zakres obowiązków BMKZ zdecydowanie wzrośnie – po uchwaleniu Parku Kulturowego.

Cytując wnioski ze Strategii zarządzania dziedzictwem dotyczące charakterystyki służb konserwatorskich w ramach charakterystyki systemu ochrony dziedzictwa „Biuro MKZ w Lublinie ma potencjał by przyjąć aktywną postawę w stosunku do zabytkowego zasobu miasta. Biuro powinno inicjować, planować i koordynować działania, które ochronę dziedzictwa wpisują i wykorzystują do współczesnego rozwoju i funkcjonowania Lublina. Wymaga to jednak: poszerzenia uprawnień delegowanych przez WKZ, zwiększenia kadry, wsparcia budżetu, szczególnie na zadania własne”⁶².

Kierunek działań 2 Wsparcie rozwoju turystyki kulturowej oraz organizacja wydarzeń kulturalnych opartych na dziedzictwie kulturowym

Zadania:

1. Konsekwentne budowanie marki Lublina jako zabytkowego miasta o wyjątkowych walorach oraz miasta kultury.
2. Dalszy rozwój konkurencyjnych produktów turystycznych i kulturalnych opartych na istniejącym zasobie dziedzictwa kulturowego (materialnego i niematerialnego), m.in. Noc Kultury, Jarmark Jagielloński, Europejski Festiwal Smaku, Wielokulturowy Lublin, Lubelski Kiermasz Turystyczny, Sezon Lublin, Lubelskie Święto Chleba, Święto Dwóch Unii.
3. Aktywne uczestnictwo miasta i miejskich instytucji kultury w corocznych ogólnopolskich i europejskich wydarzeniach kulturalnych, m.in. Noc Muzeów Europejskie Dni Dziedzictwa,

⁶² *Strategia zarządzania dziedzictwem..., s. 49*

pozwalające na szerokie propagowanie lokalnego dziedzictwa kulturowego w skali województwa i kraju.

4. Utrzymywanie istniejących i rozwój szlaków kulturowych (miejskich, regionalnych i ponadregionalnych), m.in. Szlak pięciu miejskich szlaków kulturowych (Jagielloński Szlak Unii Lubelskiej, Szlak Pamięci Żydów Lubelskich, Szlak Wielokulturowy, Szlak Zabytków Architektury, szlak Znanych Lublinian), Szlak „Lublin Szeptany”, Lubelska Trasa Podziemna, Szlakiem Unii Lubelskiej.
5. Zintegrowanie działań samorządu miasta z działaniami samorządu wojewódzkiego, samorządów gmin ościennych oraz powiatu - kreowanie wspólnej oferty turystycznej oraz promocyjnej miasta i regionu wykorzystującej walory krajobrazowe i kulturowe
6. Wspieranie działań podmiotów promujących rozwój ruchu turystycznego na szlakach międzynarodowych, w których Lublin jest jednym z punktów na ich trasach: Lubelska Droga Świętego Jakuba, Via Regia – Europejska Droga Kultury, Szlak Jagielloński, Szlak Kupiecki.
7. Organizowanie oraz wspieranie (także finansowe) wydarzeń naukowych i kulturalnych (konferencji, kongresów, wystaw) o randze krajowej i międzynarodowej.

Kierunek działań 3 Tworzenie miejsc pracy związanych z dziedzictwem kulturowym

Zadania:

1. Wspieranie i pomoc formalno-prawna dla podejmujących działalność gospodarczą w obszarach szeroko pojętego dziedzictwa kulturowego (jego ochrony, promocji, rozwoju turystyki kulturowej).
2. Wspieranie sektora małych przedsiębiorstw zajmujących się tradycyjnym rzemiosłem, kulinariami, wyrobami pamiątkarskimi nawiązującymi do lokalnej historii i tradycji etc.
3. Dążenie do wzrostu zatrudnienia w sektorze kultury i ochrony dziedzictwa kulturowego (także w strukturze Urzędu Miasta – m.in. wzrost liczby pracowników BMKZ, rozbudowa kadrowa Referatu ds. Rewitalizacji i inne).
4. Realizacja projektów w obszarze dziedzictwa kulturowego generujących nowe miejsca pracy, m.in. rewitalizacja dużych przestrzeni miasta, realizacja kolejnych projektów realizowanych z funduszy unijnych.
5. Stwarzanie sprzyjających warunków dla rozwoju małej i średniej przedsiębiorczości na rewitalizowanych terenach miasta w remontowanych zabytkowych budynkach – m.in. funkcje usługowe.
6. Efektywne wykorzystanie funduszy unijnych w obszarze szeroko pojętego dziedzictwa kulturowego i środowiska naturalnego.
7. Tworzenie mechanizmów włączających dziedzictwo kulturowe w obieg gospodarczy: przemysłów czasu wolnego i przemysłów kultury.

Kierunek działań 4 Promocja i prezentacja dziedzictwa kulturowego miasta oraz działania edukacyjne

Zadania:

1. Opracowanie wsparcia merytorycznego związanego z problematyką konserwatorską dla projektantów, właścicieli i wspólnot mieszkaniowych, np. działalność wydawnicza poświęcona problematyce dziedzictwa kulturowego miasta, wydawanie folderów promocyjnych i przewodników – ukazanie wartości dziedzictwa kulturowego oraz potencjału (promocja dobrych praktyk).

2. Wprowadzenie cyklu szkoleń i wykładów w celu promowania standardów w zakresie rewaloryzacji i remontownia obiektów zabytkowych, możliwości pozyskiwania funduszy na ten cel i sprawnego zarządzania.
3. Popularyzacja wyników badań naukowych i dokumentacyjnych dziedzictwa kulturowego miasta.
4. Zapewnienie szerokiego dostępu do informacji nt. dziedzictwa kulturowego miasta oraz zasad jego ochrony - udostępnianie w Internecie wiedzy o dziedzictwie, m.in. na podstronach www.lublin.eu; współpraca z mediami dla prezentacji dziedzictwa kulturowego miasta oraz informowanie o podejmowanych działaniach rewaloryzacyjnych.
5. Kontynuacja wprowadzania i upowszechnienia tematyki ochrony dziedzictwa kulturowego do systemu edukacji szkolnej (np. lekcje edukacyjne w szkołach w formie warsztatowej, konkursy itp.)
6. Zorganizowanie konkursu Prezydenta Miasta (wspólnie z LWKZ) dla właścicieli obiektów zabytkowych na zabytek dobrze utrzymany.
7. Włączanie mieszkańców w procesy rewitalizacji, tj. w ramach partycypacji społecznej, zainteresowanie mieszkańców stanem i jakością przestrzeni publicznych, wspieranie oddolnych inicjatyw społecznych służących poprawie stanu obiektów i przestrzeni historycznej tkanki miasta.
8. Wykorzystywanie w działaniach edukacyjnych i promocyjnych różnorodnych, atrakcyjnych, zarówno tradycyjnych (np. lekcje muzealne, konkursy), jak i nowatorskich narzędzi i metod (np. Questing, gry miejskie oparte na scenariuszu wykorzystującym lokalną historię, legendy, tradycje).

Realizacja tych zadań przyczynić się powinna do wzrostu świadomości znaczenia i potrzeby zachowania dziedzictwa kulturowego miasta, ale też korzyści płynących z jego ochrony. Tworzenie oferty kulturalnej i edukacyjnej powinno odbywać się w oparciu o dobrze rozpoznany zasób z całym bogactwem wartości materialnych i niematerialnych. Stanowić to będzie podstawę do atrakcyjnej jego prezentacji, „sprzedaży” oraz tworzenia programów informacyjnych, promocyjnych i edukacyjnych.

8. Zarządzanie Gminnym programem

8.1. Instrumenty wdrażania gminnego programu

Opracowanie, uchwalenie i wdrożenie gminnego programu opieki nad zabytkami jest obowiązkiem administracji samorządowej. Zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami odpowiedzialnym za wdrożenie GPOnZ jest Prezydent miasta. Zakłada się, że jednostką bezpośrednio odpowiedzialną za realizację GPOnZ będzie Biuro Miejskiego Konserwatora Zabytków w Lublinie. Wykonawcami zadań będą również poszczególne wydziały Urzędu Miasta oraz jednostki organizacyjne samorządu, zgodnie z ich kompetencjami. Celowe jest realizowanie współpracy z instytucjami wojewódzkimi i państwowymi (Wojewódzki Konserwator Zabytków, Narodowy Instytut Dziedzictwa, muzea, media, ośrodki akademickie). Partnerami w realizacji programu powinny być również organizacje i stowarzyszenia społeczne, aktywne w dziedzinie kultury. W zakresie edukacji i promocji istotną rolę do spełnienia mają placówki oświatowe oraz inne instytucje kultury działające w granicach miasta.

W celu efektywnej realizacji programu opieki nad zabytkami zadania w nim określone oparte będą o następujące instrumenty wdrażania:

- instrumenty prawne – wynikające z przepisów ustawowych, m.in.: uchwalenie zasad i trybu udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie i budowlane przy zabytkach, w zakresie regulacji prawa miejscowego, w zakresie określenia kompetencji i odpowiedzialności, ram i możliwości działania – w tym interweniowania;
- instrumenty finansowe – w tym planowanie w rocznych budżetach samorządu środków finansowych na ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami, udzielanie dotacji na prace remontowe, konserwatorskie i prace budowlane, przeznaczanie środków finansowych na remonty i konserwacje zabytków

stanowiących własność Gminy, wykorzystywanie środków z innych źródeł w postaci dotacji celowych na zadania z zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego;

- instrumenty koordynacji – czyli instrumenty planistyczne, zarządcze, nadzorcze i organizacyjne, właściwe dla działań administracji samorządowej; współpraca z gminami sąsiednimi, ośrodkami naukowymi, akademickimi oraz związkami wyznaniowymi;
- instrumenty społeczne – aktywizacja środowisk i interesariuszy do współdziałania; informacja publiczna i medialna działań; wpisywanie się w krajowe programy i polityki społeczne;
- instrumenty kontrolne – w tym przede wszystkim monitoring i aktualizacja gminnej ewidencji zabytków, sporządzanie sprawozdań z realizacji *GPOnZ* (w sprawozdaniu należy ocenić poziom realizacji *GPOnZ*, który uwzględnił będzie stopień wykonania zaplanowanych zadań oraz efektywność ich wykonania); nadzór administracyjny nad finansowaniem, realizacją i planowaniem działań, monitoring merytoryczny realizacji zadań, monitoring zagrożeń.

Zakres instrumentów wdrażania gminnego programu opieki nad zabytkami jest zróżnicowany w zależności od kategoriach zadań:

– w zadaniach związanych z realizacją kompetencji ustawowych samorządu gminy oraz realizacji zobowiązań właścicielskich w stosunku do zabytków pozostających mieniem komunalnym są to przede wszystkim instrumenty prawne i finansowe oraz działania zarządcze i inwestycyjne związane z odpowiedzialnością za stan obiektów zabytkowych.

– w zadaniach dotyczących obiektów i obszarów o innej, niż komunalna własności, rola samorządu sprowadza się do inicjowania, współdziałania, wspierania, nadzorowania i interweniowania.

Ocenie poziomu realizacji gminnego programu pomóc mają wskaźniki oceny realizacji zadań.

8.2. Wskaźniki oceny realizacji gminnego programu

W celu badania stopnia realizacji zadań gminnego programu zalecany jest monitoring realizacji programu, który ma umożliwić bieżącą i długofalową ocenę realizacji celów i zadań. Obowiązek oceny wdrażania gminnego programu opieki nad zabytkami nakłada na jednostki samorządu terytorialnego ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Prezydent miasta raz na 2 lata powinien sporządzić sprawozdanie z realizacji programu i przedstawić je Radzie Miasta. W sprawozdaniu należy ocenić poziom realizacji *GPOnZ*, który uwzględnił będzie stopień wykonania zaplanowanych zadań oraz efektywność ich wykonania. Przyjmuje się, że gromadzenie i interpretacja danych dotyczących realizacji *GPOnZ* realizowana będzie przez Biuro Miejskiego Konserwatora Zabytków w Lublinie w oparciu o wewnętrzny system monitorowania i ewaluacji postępów we wdrażaniu przyjętych zadań i realizacji celów. W zobiektywizowaniu tej oceny pomóc mają wskaźniki informujące o konkretnych działaniach realizacyjnych programu.

Wskaźniki odpowiadają przyjętej strukturze gminnego programu i odnoszą się do dwóch zasadniczych celów.

Lp.	Zadanie	Wskaźniki
Cel I Opieka i ochrona dziedzictwa kulturowego dla zachowania jego wartości		
1.	Kierunek działań 1 Prawna ochrona zabytków Lublina	- Liczba inicjatyw/wystąpień w sprawie wpisu do rejestru obiektów będących własnością komunalną - Liczba działań informacyjno- konsultacyjnych w sprawie powołania parku kulturowego - Liczba uchwalonych mpzp w zakresie obszarów wskazanych w programie - Liczba nowych kart w gez - Wdrożenie uchwały krajobrazowej (0/1)
2.	Kierunek działań 2 Rozpoznanie, badanie i dokumentowanie dziedzictwa kulturowego oraz upowszechnianie wyników badań	- Liczba zrealizowanych na rzecz miasta projektów badawczych bądź dokumentacyjnych - Wysokość wydatkowanych funduszy (kwota) - Wysokość pozyskanych funduszy
3.	Kierunek działań 3 Wzmocnienie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego	- Liczba inicjatyw dokumentowania i utrwalania dziedzictwa niematerialnego regionu

4.	Kierunek działań 4 Opieka i ochrona zabytków nieruchomych oraz krajobrazu kulturowego	<ul style="list-style-type: none"> - Liczba obiektów zabytkowych po pracach remontowo – konserwatorskich finansowanych i prowadzonych przez Miasto - Wysokość wydatkowanych funduszy - Wysokość pozyskanych funduszy - Procentowe określenie stopnia zrealizowanych zadań
5.	Kierunek działań 5 Poprawa stanu zachowania zabytkowych obiektów, zespołów i historycznych obszarów poprzez usprawnienie systemu finansowania/dofinansowania	<ul style="list-style-type: none"> - Liczba projektów i wartość dotacji udzielonych przez samorząd miasta na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy obiektach i w obszarach zabytkowych - Wysokość środków pozyskanych przez miasto na projekty rewitalizacyjne (w obszarze ochrony zabytków) - Opracowanie planu finansowania zadań
Cel II Wykorzystanie dziedzictwa kulturowego miasta dla zrównoważonego rozwoju społeczno-gospodarczego poprzez efektywne zarządzanie		
1.	Kierunek działań 1 Wzmocnienie systemu ochrony i zarządzania na poziomie lokalnym	<ul style="list-style-type: none"> - Ilościowy wzrost liczby pracowników BMKZ - Wysokość budżetu BMKZ – tendencje - Ilość szkoleń z zakresu ochrony dóbr kultury dla pracowników BMKZ
2.	Kierunek działań 2 Wspieranie rozwoju turystyki kulturowej oraz organizacja wydarzeń kulturalnych opartych na dziedzictwie	<ul style="list-style-type: none"> - Środki wydane przez miasto na działania promocyjne - Ilość wydarzeń skupiających się na dziedzictwie kulturowym - Ilość istniejących szlaków turystyczno-kulturowych w granicach miasta - Ilość działań promocyjnych we współpracy z podmiotami zewnętrznymi
3.	Kierunek działań 3 Tworzenie miejsc pracy związanych z dziedzictwem kulturowym	<ul style="list-style-type: none"> - Szacunkowe określenie wzrostu zatrudnienia w sektorze ochrony zabytków i „przemysłów czasu wolnego”
4.	Kierunek działań 4 Promocja i prezentacja dziedzictwa kulturowego miasta oraz działania edukacyjne	<ul style="list-style-type: none"> - Liczba i wartość wydarzeń oraz projektów edukacyjnych i promocyjnych dotyczących dziedzictwa kulturowego zrealizowanych przez samorząd miasta - Liczba szkoleń, konferencji, spotkań specjalistów w zakresie dziedzictwa kulturowego i/lub turystyki kulturowej. - Liczba działań edukacyjnych w szkołach prowadzonych przez BMKZ - Zorganizowanie konkursu Prezydenta Miasta dla właścicieli obiektów zabytkowych na zabytek dobrze utrzymany (0/1)

W sprawozdaniach z gminnego programu wykazy wskaźników liczbowych i kwotowych powinny zostać dopełnione oceną opisową dotyczącą jakości i zgodności realizowanych zadań z celami programu.

8.3. Źródła finansowania

System finansowania ochrony zabytków w Polsce tworzą rozwiązania prawne zawarte w kilku aktach prawnych. W najszerszym zakresie zasady finansowania zabytków reguluje ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Zgodnie z prawem opieka nad zabytkiem sprawowana jest przez jego właściciela lub posiadacza. Opieka ta polega m.in. na zapewnieniu warunków do: prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych, zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie, dokumentowania zabytku, popularyzacji wiedzy o nim. Finansowanie tych działań także jest obowiązkiem podmiotu posiadającego tytuł prawny do zabytku (niezależnie czy jest to podmiot prywatny, wyznaniowy, samorządowy czy państwowy). Wsparciem w realizacji tych zadań mogą być środki publiczne przekazywane w formie dotacji celowej, udzielanej na wniosek właściciela zabytku, użytkownika lub osób przez nie upoważnionych. *Ustawa o ochronie zabytków...* określa zasady udzielania dotacji przez ministra i wojewódzkich konserwatorów zabytków. Oprócz wyszczególnienia działań przy zabytku, na które dotacja może być udzielona, przyjęto zasadę, że dotacja może być przyznana w wysokości do 50% nakładów

koniecznych na wykonanie prac. Wyższe dofinansowanie, udzielane nawet do 100% koniecznych nakładów jest możliwe w następujących sytuacjach: jeżeli zabytek posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową albo wymaga przeprowadzenia prac złożonych pod względem technologicznym oraz, jeżeli stan zachowania zabytku, wymaga niezwłocznego podjęcia prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych.

Dotacje udzielane przez ministra i wojewódzkich konserwatorów zabytków mogą być udzielane na szereg działań przy zabytkowych obiektach wpisanych do rejestru zabytków, niezbędnych dla zachowania i poprawy stanu technicznego oraz substancji zabytkowej obiektu. Do najważniejszych prac i działań należą: techniczne i konserwatorskie ekspertyzy, konserwatorskie lub architektoniczne badania i dokumentacje, opracowania programów prac konserwatorskich i restauratorskich, projekty budowlane, zabezpieczenie, zachowanie i utrwalenie substancji zabytku, stabilizacja konstrukcyjna części składowych zabytku lub ich częściowe odtworzenie, odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50% oryginalnej substancji tej przynależności; uzupełnianie narysów ziemnych dzieł architektury obronnej, zakup i montaż instalacji przeciwwłamaniowej oraz przeciwpożarowej i odgromowej.

Poza programami MKiDN oraz dotacjami udzielanymi przez WKZ, tzw. środki pomocowe z budżetu państwa na działania przy zabytkach pochodzić mogą z: Państwowego Funduszu Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych, Funduszu Inicjatyw Obywatelskich.

Ponadto dotacje na działania przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków udzielane są przez organy stanowiące jednostki samorządu terytorialnego (gminy, powiaty województwa) na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale.

Od 1 stycznia 2018 r. weszły w życie przepisy ustawy z dnia 22 czerwca 2017 r. o zmianie ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, na których podstawie utworzony został Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków jako państwowy fundusz celowy. Głównymi wpływami Narodowego Funduszu Ochrony Zabytków są administracyjne kary pieniężne nakładane w wypadkach, które dotychczas stanowiły wykroczenia. Są to środki z administracyjnych kar, które nakładane mogą być w ściśle określonych przypadkach. Karom pieniężnym podlegać mogą osoby, które bez pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków (lub niezgodnie z zakresem lub warunkami określonymi w pozwoleniu wojewódzkiego konserwatora zabytków) wykonują np.: prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru, roboty budowlane w otoczeniu zabytku; prowadzą badania konserwatorskie archeologiczne lub architektoniczne przy zabytku wpisanym do rejestru. Kara pieniężna może być również nałożona za niewykonywanie zaleceń pokontrolnych. Kary pieniężne, nakładane są przez organy ochrony zabytków. Wpływami do Funduszu mogą też być nawiazki zasądzane przez sąd w sprawach przestępstw zniszczenia lub uszkodzenia zabytku. Przed nowelizacją ustawy, grzywny za popełnienie wykroczenia trafiały do ogólnego budżetu państwa. Obecnie dysponentem nowo utworzonego Funduszu jest Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Środki, które zostaną zgromadzone na koncie Narodowego Funduszu Ochrony Zabytków mają być w pierwszej kolejności przeznaczane na ratowanie zabytków zagrożonych, zniszczonych lub uszkodzonych.

8.3.1. Charakterystyka dostępnych źródeł finansowania

Najważniejsze potencjalne źródła dofinansowania działań i zadań z zakresu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami w Lublinie w latach 2021-2024 – wybór

Lp.	Źródło finansowania	Cele i przedmiot finansowania
I. Budżet państwa		
1.	Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego⁶³	Programy MKiDN – <i>Ochrona zabytków</i> ⁶⁴ Strategicznym celem programu jest zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego, realizowane poprzez konserwację i rewaloryzację zabytków

⁶³ Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego dysponuje instrumentami finansującymi działania związane z ochroną dziedzictwa kulturowego na mocy przyjętych rozwiązań wynikających z „Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004 –2020”. Corocznie

		<p>nieruchomych i ruchomych oraz ich udostępnianie na cele publiczne. Kluczowe dla realizacji celów programu są zadania prowadzące do zabezpieczenia, zachowania i utrwalenia substancji zabytku. W ramach programu dofinansowania nie mogą zaś uzyskać projekty zakładające adaptację, przebudowę obiektów zabytkowych lub ich znaczącą rekonstrukcję. Duży nacisk kładziony jest na dofinansowanie prac przy obiektach najbardziej zagrożonych oraz zabytkach najcenniejszych – wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Przyrodniczego Ludzkości UNESCO, uznanych za Pomniki Historii oraz tych, posiadających wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową. Istotnym celem programu jest również zwrócenie uwagi na obiekty, mające szczególne znaczenie dla dziedzictwa kulturowego – zarówno w kontekście ogólnopolskim, jak lokalnym, gdzie pełnią ważną rolę nośnika historii i tradycji. Istotnym celem programu jest poprawa stanu instytucji kultury mieszczących się w zabytkowych siedzibach, których remonty ze względu na intensywność użytkowania są szczególnie potrzebne.</p> <p>O dofinansowanie w ramach programu mogą ubiegać się podmioty prawa polskiego, osoby fizyczne, jednostki samorządu terytorialnego lub inne jednostki organizacyjne, będące właścicielem lub posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru albo posiadające taki zabytek w trwałym zarządzie. O dofinansowanie w ramach programu nie mogą ubiegać się państwowe instytucje kultury, publiczne szkoły oraz uczelnie wyższe, uczelnie artystyczne oraz inne podmioty, o których mowa w art. 72 <i>ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami</i> (Dz. U. z 2014 r. poz. 1446, z późn. zm.)⁶⁵</p> <p>– <u>Kultura Ludowa i tradycyjna</u>⁶⁶</p> <p>Strategicznym celem programu jest wspieranie zjawisk związanych z kulturami tradycyjnymi funkcjonującymi na poziomie lokalnym, regionalnym i ogólnopolskim (oraz narodowym), które występują zarówno na obszarach wiejskich, jak i miejskich. Dofinansowywane będą przedsięwzięcia związane ze spuścizną kultur tradycyjnych, transformacjami (przekształceniami i przemianami) poszczególnych ich elementów oraz współczesnymi kontekstami ich występowania, w tym odnoszących się także do kultur mniejszości narodowych i etnicznych oraz tradycji środowiskowych. Szczególny nacisk w programie zostaje położony na projekty kompleksowe, integrujące zarówno nadawców – twórców depozytariuszy i nosicieli treści kultury wywodzących się ze społeczności lokalnych i regionalnych oraz profesjonalistów i znawców w swoich dziedzinach, jak i odbiorców (indywidualnych i zbiorowych). Istotne jest rejestrowanie, dokumentowanie i archiwizowanie materialnych i niematerialnych przejawów kultur tradycyjnych; tworzenie odpowiednich metod i narzędzi służących ich ochronie i upowszechnianiu; wypracowywanie i dzielenie się dobrymi praktykami oraz nawiązywanie</p>
--	--	---

Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego ogłasza nabór wniosków do prowadzonych przez siebie programów.

⁶⁴ Program finansowany jest ze środków przyznawanych na podstawie rozporządzenia Ministra Kultury z dnia 16 sierpnia 2017 r. w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz. U. poz. 1674).

⁶⁵ http://www.mkidn.gov.pl/media/po2019/20180928_Regulamin_Ochrona_zabytkow_2019.pdf

⁶⁶ Program finansowany jest ze środków przyznawanych na podstawie rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 27 września 2017 r. w sprawie szczegółowych warunków uzyskiwania dofinansowania realizacji zadań z zakresu kultury, trybu składania wniosków oraz przekazywania środków z Funduszu Promocji Kultury (Dz. U. z 2017 r., poz. 1808 z późn. zm.)

		<p>interdyscyplinarnych i międzyśrodowiskowych kontaktów; wykorzystywanie wszelkich form i sposobów promocji podejmowanych działań, w tym tworzenie ogólnodostępnych repozytoriów związanych z zasobami kultur tradycyjnych i ich transformacjami. O dofinansowanie w ramach programu ubiegać mogą się następujące podmioty prawa polskiego: samorządowe instytucje kultury (z wyjątkiem instytucji współprowadzonych przez ministra i jednostki samorządu terytorialnego); organizacje pozarządowe; podmioty prowadzące działalność gospodarczą: kościoły i związki wyznaniowe oraz ich osoby prawne.⁶⁷</p> <p>– <u>Ochrona zabytków archeologicznych</u> Strategicznym celem programu jest ochrona dziedzictwa archeologicznego poprzez wspieranie kluczowych dla tego obszaru zadań, obejmujących niedestrukcyjne rozpoznanie i dokumentację zasobów dziedzictwa archeologicznego oraz opracowanie i publikację wyników przeprowadzonych badań archeologicznych. Zadaniem programu jest wspieranie i promocja badań prowadzonych metodami niedestrukcyjnymi, wykorzystującymi techniki tradycyjne oraz nowoczesne osiągnięcia techniczne, a także opracowanie i publikacja ich wyników. W obu grupach zadań na wsparcie mogą liczyć przede wszystkim projekty, które zakładają prowadzenie badań na obszarach (lub w dziedzinach) niewystarczająco rozpoznanych lub upowszechnionych, promujących nowe kierunki badawcze, a także opracowanie i publikację wyników badań archeologicznych, zwłaszcza zakończonych przed 2010 r. O dofinansowanie w ramach priorytetu ubiegać się mogą następujące podmioty prawa polskiego: samorządowe instytucje kultury, państwowe instytucje kultury, organizacje pozarządowe, publiczne uczelnie akademickie, niepubliczne uczelnie akademickie, podmioty prowadzące działalność gospodarczą⁶⁸.</p> <p>– <u>Kolekcje muzealne</u> Strategicznym celem programu jest wspieranie działalności muzeów poprzez tworzenie oraz systematyczne wzbogacanie zbiorów i kolekcji o randze narodowej i regionalnej. Program ma za zadanie utrwalanie wysokich standardów w zakresie opracowywania, przechowywania, konserwowania i popularyzowania obiektów i kolekcji muzealnych. O dofinansowanie w ramach programu ubiegać mogą się państwowe i samorządowe instytucje kultury, będące muzeami wpisanymi do Państwowego Rejestru Muzeów⁶⁹.</p> <p>– <u>Wspieranie działań muzealnych</u> Celem programu jest wspieranie działalności w zakresie opieki konserwatorskiej nad muzealiami, archiwaliami i księgozbiorami, a także – prezentacji zbiorów w postaci atrakcyjnych poznawczo projektów wystawienniczych i wydawniczych. O dofinansowanie w ramach programu ubiegać mogą się następujące podmioty prawa polskiego: samorządowe instytucje kultury – z wyjątkiem instytucji współprowadzonych przez ministra i jednostki samorządu terytorialnego; organizacje pozarządowe; kościoły i związki wyznaniowe oraz ich osoby prawne⁷⁰.</p>
--	--	---

⁶⁷ http://www.mkidn.gov.pl/media/po2019/Regulaminy%20i%20wytyczne/20181029_REG_Programy_2019_Kultura_ludowa_i_tradycyjna_publicacja_PDF.pdf

⁶⁸ http://www.mkidn.gov.pl/media/po2019/Regulaminy%20i%20wytyczne/20181029_REG_Programy_2019_Ochrona_zabytkow_archeologicznych_publicacja_PDF.pdf

⁶⁹ http://www.mkidn.gov.pl/media/po2019/Regulaminy%20i%20wytyczne/20181029_REG_Programy_2019_Kolekcje_muzealne_publicacja_PDF.pdf

		<p>– <u>Miejsca pamięci i trwale upamiętnienia w kraju</u> Strategicznym celem programu jest wspieranie samorządów w zapewnianiu stabilnej opieki nad najważniejszymi miejscami pamięci na terenie Rzeczypospolitej Polskiej, stanowiącymi materialne świadectwo wydarzeń kluczowych dla narodowej tożsamości. Program ma za zadanie stworzenie możliwości sprzyjających otoczeniu tych miejsc stałą i stabilną opieką, polegającą w szczególności na zapewnieniu warunków: naukowego badania i dokumentowania miejsca pamięci oraz wydarzeń i osób z nim związanych; prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy miejscu pamięci; zabezpieczenia i utrzymania miejsca pamięci oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie; korzystania z miejsca pamięci w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości i autentyczności; popularyzowania i upowszechniania wiedzy o miejscu pamięci oraz jego znaczeniu dla historii, dziedzictwa i tożsamości narodowej⁷⁰.</p> <p>– <u>Kultura dostępna</u> Celem programu jest wspieranie zadań służących ułatwieniu dostępu do kultury, skierowanych do szerokiego grona odbiorców i sprzyjających integracji społecznej. Działania te powinny służyć osiągnięciu realnych, systemowych i długofalowych efektów w niwelowaniu barier w dostępie do kultury w wymiarach: przestrzennym, ekonomicznym, społeczno-mentalnym i kompetencyjnym ze szczególnym uwzględnieniem potrzeb osób z miejscowości pozbawionych bezpośredniego dostępu do narodowych zasobów dóbr kultury, instytucji kultury oraz instytucji artystycznych. O dofinansowanie w ramach programu ubiegać się mogą m.in. następujące podmioty prawa polskiego: państwowe instytucje kultury; samorządowe instytucje kultury; jednostki samorządu terytorialnego wyłącznie jako organy prowadzące publiczne szkoły artystyczne, w przypadku szkół nieprowadzących samodzielnej księgowości; organizacje pozarządowe; kościoły i związki wyznaniowe oraz ich osoby prawne, podmioty prowadzące działalność gospodarczą⁷¹.</p> <p>– <u>Promesa Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego</u> Strategicznym celem programu jest zwiększenie efektywności wykorzystania funduszy europejskich na rzecz rozwoju kultury poprzez zapewnienie środków na dofinansowanie tzw. wkładu własnego dla zadań, które ubiegają się o współfinansowanie w ramach programów europejskich. Katalog działań realizujących cele programu, obejmuje zarówno działania inwestycyjne, jak i tzw. projekty „miękkie”, realizujące najistotniejsze dla rozwoju kultury cele artystyczne i edukacyjne⁷².</p>
2.	Lubelski Wojewódzki Konserwator Zabytków	Środki finansowe z budżetu państwa, w części, której dysponentem jest wojewoda, przeznaczone na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków położonych na terenie województwa lubelskiego. Dotacja może być udzielona na

⁷⁰<http://www.mkidn.gov.pl/pages/strona-glowna/finansowanie-i-mecenat/programy-ministra/programy-mkidn-2019/wspieranie-dzialan-muzealnych.php>

⁷¹http://www.mkidn.gov.pl/media/po2019/Regulaminy%20i%20wytyczne/20190110_REG_Programy_2019_Miejsca_pamieci_i_trwale_upamietnienia_w_kraju_publicacja_PDF.pdf

⁷²http://www.mkidn.gov.pl/media/po2019/Regulaminy%20i%20wytyczne/20181029_REG_Programy_2019_Kultura_dostepna_publicacja_PDF.pdf

⁷³http://www.mkidn.gov.pl/media/po2019/dokumenty/20190222_REG_Programy_2019_Promesa_MKiDN.pdf

		<p>dofinansowanie:</p> <ul style="list-style-type: none"> – nakładów koniecznych na wykonanie ww. prac, które zostaną przeprowadzone w roku złożenia przez wnioskodawcę wniosku o udzielenie dotacji lub w roku następującym po roku złożenia tego wniosku – dotacja na prace planowane, – nakładów koniecznych na wykonanie ww. prac, które zostały przeprowadzone w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia przez wnioskodawcę wniosku o udzielenie dotacji – refundacja. <p>O dotację wystąpić może osoba fizyczna, jednostka samorządu terytorialnego lub inna jednostka organizacyjna, będąca właścicielem bądź posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru zabytków albo posiadająca taki zabytek w trwałym zarządzie. Dotacja może być udzielona w wysokości do 50% nakładów, a w wyjątkowych przypadkach do 100% (jeśli zabytek posiada wyjątkową wartość, wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem technologicznym prac konserwatorskich, lub jeżeli stan zachowania zabytku wymaga niezwłocznego podjęcia prac.</p> <p>Szczegółowe informacje odnośnie terminów składania wniosków; wyszczególnienie rodzaju dokumentacji, prac oraz materiałów, na które może zostać udzielona dotacja; wnioski oraz niezbędne dokumenty, które należy złożyć w celu ubiegania się o dotację dostępne są na stronie internetowej: https://www.wkz.lublin.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=107&Itemid=104</p>
3.	Ministerstwo Spraw Wewnętrznych – Fundusz Kościelny ⁷⁴	<p>Dotacje z Funduszu Kościelnego udzielane są na konserwację i remonty obiektów sakralnych i kościelnych o wartości zabytkowej, w znaczeniu nadanym przez aktualne ustawodawstwo bądź orzecznictwo. Dotacje udzielane są na remonty i prace konserwatorskie zabytkowych obiektów sakralnych (w szczególności: remonty dachów, stropów, ścian i elewacji, osuszanie i odgrzybianie, izolację, remonty i wymianę zużytej stolarki okiennej i drzwiowej, instalacji elektrycznej, wodnej, kanalizacyjnej, odgromowej). W szczególnie uzasadnionych przypadkach może nastąpić finansowanie z Funduszu Kościelnego remontu ruchomego wyposażenia obiektów sakralnych (takich jak np.: instrumenty muzyczne, dzwony) oraz stałych elementów wystroju wnętrz (takich jak np.: ołtarze, polichromie, freski, posadzki). Z Funduszu Kościelnego nie finansuje się co do zasady prac dotyczących otoczenia obiektu (takich jak np.: chodniki, ogrodzenia, trawniki).</p> <p>Fundusz ten, stosownie do zasady równouprawnienia kościołów i innych związków wyznaniowych wyrażonej w art. 25 ust. 1 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., działa na rzecz kościołów i innych związków wyznaniowych, posiadających uregulowany status prawny w Rzeczypospolitej Polskiej.</p>
4.	Państwowy Fundusz Rehabilitacji Osób Niepełnoprawnych ⁷⁵	<p>Dotacje udzielane są na likwidację barier architektonicznych (w tym w obiektach zabytkowych) oraz na organizację spotkań, imprez, ulgi w muzeach itp. Podmiotami uprawnionymi do otrzymywania środków są właściciele obiektu wymagającego likwidacji barier. Dotacja może być udzielona w wysokości do 50% wartości dla podmiotu, który nie jest przedsiębiorcą oraz do 30% wartości dla przedsiębiorcy.</p>

⁷⁴ <https://www.gov.pl/web/mswia/fundusz-koscielny>

⁷⁵ <http://nowastrona.pfron.org.pl/> oraz link do podręcznika
http://www.pfron.org.pl/ftp/dokumenty/Publikacke_COI/przewodnik_osoby_niepelnosprawnej.pdf

IV. Samorząd Miasta Lublin

5.	<ul style="list-style-type: none">– Dotacje celowe na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane zabytków wpisanych do rejestru zabytków, położonych na obszarze miasta– Wydatki na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane obiektów zabytkowych stanowiących własność komunalną.– Wydatki na działalność bieżącą miejskich instytucji kultury– Wydatki na działalność inwestycyjną miejskich jednostek organizacyjnych posiadających siedziby w obiektach zabytkowych.
----	---

Poza źródłami finansowania, jakimi są środki publiczne pochodzące z budżetu państwa oraz budżetów samorządów, znaczącym źródłem finansowania ochrony zabytków są środki pomocowe z funduszy europejskich. W odniesieniu do możliwości wykorzystania tych funduszy przez Lublin, są to fundusze udzielane przede wszystkim z następujących programów:

- Regionalny Program Operacyjny Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020
- Program Operacyjny Infrastruktura i Środowisko 2014-2020
- MKiDN- środki europejskie - fundusze norweskie i EOG, POIiŚ i inne)

I. Fundusze Strukturalne Unii Europejskiej

1.	Regionalny Program Operacyjny Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020⁷⁶	Oś priorytetowa 7 ochrona dziedzictwa kulturowego i naturalnego; Działanie 7.1. Dziedzictwo kulturowe , którego celem jest ochrona i rozwój dziedzictwa kulturowego, zarówno materialnego, jak i niematerialnego. Realizowane projekty będą miały na celu efektywne wykorzystanie potencjału dziedzictwa kulturowego w osiąganiu korzyści społecznych i gospodarczych. Planowane typy projektów: <ul style="list-style-type: none">– Prace konserwatorskie, prace restauratorskie, modernizacja i roboty budowlane (z wyłączeniem rozbiórki) dotyczące zabytków i zespołów tych zabytków wraz z otoczeniem i/lub przystosowanie ich na cele kulturalne.– Ochrona zabytków ruchomych jako element projektu.– Roboty budowlane i modernizacja infrastruktury kultury (w szczególności ośrodki kultury, biblioteki publiczne itp.) przyczyniającej się do aktywnego udziału społeczeństwa w kulturze.– Projekty z zakresu ochrony dziedzictwa niematerialnego.– Monitoring i zabezpieczenie obiektów infrastruktury kultury i dziedzictwa kulturowego na wypadek zagrożeń.– Zakup i modernizacja wyposażenia do prowadzenia działalności kulturalnej w obiektach będących celem projektu– Zagospodarowanie terenu wokół obiektów (m.in. budowa miejsc parkingowych)– Ochrona i zachowanie zabytkowych ogrodów i parków.– Roboty budowlane, modernizacja i wyposażenie infrastruktury ułatwiającej dostęp do miejsc i obszarów atrakcyjnych turystycznie, m.in. infrastruktura zlokalizowana wokół istniejących zbiorników wodnych (kąpieliska, plaże, pomosty, mola, przystanie wodne, bulwary, promenady), itp.
2.	Program Operacyjny Infrastruktura i Środowisko 2014-2020⁷⁷	Oś priorytetowa VIII: Ochrona dziedzictwa kulturowego i rozwój zasobów kultury , <u>Priorytet Inwestycyjny 6.c Zachowanie, ochrona, promowanie i rozwój dziedzictwa naturalnego i kulturowego</u> , którego celem jest zachowanie dziedzictwa kulturowego oraz rozwój zasobów kultury dla obecnych i przyszłych pokoleń.

⁷⁶ Na podstawie dokumentu: *Szczegółowy Opis Osi Priorytetowych Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020*, Lublin 24 marca 2020; https://rpo.lubelskie.pl/site/assets/files/9193/szoop_rpo_wl_2014-2020_24_03_2020.pdf

		W ramach tego priorytetu wsparciem objęte będą kompleksowe zadania związane z ochroną i udostępnieniem, w tym turystycznym, zabytków o znaczeniu ponadregionalnym, dotyczące renowacji zabytków nieruchomości wraz z otoczeniem, konserwacji zabytków ruchomych i ich digitalizacji. Realizowane też będą projekty dotyczące rozwoju zasobów kultury poprzez działania zwiększające dostęp do zasobów kultury, poprawę funkcjonowania instytucji kultury, w tym poprzez podnoszenie standardów infrastruktury oraz zakup wyposażenia do prowadzenia działalności kulturalnej i edukacyjnej.
3.	Fundusze Norweskie i EOG w Polsce ⁷⁸	Fundusze Norweskie – planowane wsparcie - ok. 810 mln euro dla Polski. Trzecia edycja ze środków EOG dla projektów z zakresu kultury - planowane wsparcie ok. 75 mln euro.

8.3.2. Prognozy dotyczące finansowania przez miasto zadań z zakresu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2021-2024

Prognozy dotyczące finansowania zadań zawartych w Gminnym programie opieki nad zabytkami miasta Lublin w latach 2021-2024 mają charakter ogólny i nieprecyzyjny. Wynika to z kilku przyczyn:

- różnorodności zadań zawartych w GPOnZ, które dotyczą wielu aspektów, m.in. działania strictly ochronne (rewitalizacyjne, prace remontowo-konserwatorskie, rewaloryzacja historycznych obszarów), planowanie przestrzenne, wykonywanie prac badawczych i dokumentacyjnych oraz działania edukacyjne i promocyjne etc.)
- braku szczegółowego rozpoznania stanu technicznego zabytkowych obiektów i potrzeb remontowo-konserwatorskich oraz działań rewitalizacyjnych (dla obszarów), jak również braku określenia wysokości funduszy koniecznych do przeprowadzenia ww prac i działań planowanych do realizacji w perspektywie najbliższych 4 lat.
- braku szczegółowych wieloletnich planów finansowych.

W związku z powyższym przyjmuje się następujące założenia dotyczące prognozowanej wysokości funduszy pochodzących z budżetu miasta Lublin:

- Dotacje celowe na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane zabytków wpisanych do rejestru zabytków, położonych na obszarze miasta – kształtować się będą w przedziale nie mniejszym niż dotychczas, czyli ok. 700 - 800 tys. zł rocznie.
- Wydatki na zadania inwestycyjne oraz prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane obiektów zabytkowych stanowiących własność komunalną planowane w 2021 roku: na inwestycje – 1 436 395,00 zł; na prace remontowe – 70 000,00 zł
- Dotacje Prezydenta Miasta Lublin z zakresu kultury i sztuki – ok. 52 mln rocznie
- Wydatki na działalność bieżącą miejskich instytucji kultury – ok. 49 mln rocznie
- Orientacyjny koszt prac remontowo-konserwatorskich i rewaloryzacyjnych planowanych na lata 2021 - 2024 – 6,5 mln zł

Pewien obraz skali środków finansowych wydatkowanych w ostatnich latach na projekty związane z ochroną dziedzictwa oraz planowanych do realizacji części zaplanowanych działań i zadań gminnego programu daje charakterystyka przedsięwzięć zawartych w Programie Rewitalizacji dla Lublina na lata 2017-2023. Odnośnie wszystkich projektów wskazano bowiem ich szacunkową wartość oraz podmiot realizujący. Wśród planowanych przedsięwzięć rewitalizacyjnych odnoszących się do ochrony zabytkowych

⁷⁷ Program Operacyjny Infrastruktura i Środowisko 2014-2020, Ministerstwo Infrastruktury i Rozwoju, Wersja 12.0; 2019 r. https://www.pois.gov.pl/media/76543/POiS2014-2020_v12.pdf

⁷⁸ Szczegółowe informacje na temat działania Funduszy Norweskich i EOG znajdują się na stronie: www.eog.gov.pl

obiektów i przestrzeni dla kilku z nich podmiotem realizującym jest Urząd Miasta Lublin. Są to m.in. następujące projekty:

- Projekt: *Rewaloryzacja obiektów dziedzictwa kulturowego na obszarze Pomnika Historii Lublin*. Lokalizacja: ul. Królewska / ul. Żmigród ul. Grodzka 11 Plac Po Farze. Szacowana wartość: 21 000 000 PLN w tym środki własne 6 500 000 PLN
- Projekt: *Rewitalizacja części Śródmieścia Miasta Lublin*. Lokalizacja: Pl. Litewski, ul. Krakowskie Przedmieście. Szacowana wartość: 61 004 345,67 PLN w tym środki własne 18 289 455,78 PLN
- Projekt: *Przebudowa na cele kulturalne piwnic klasztoru powiżytkowskiego*. Lokalizacja: ul. Peowiaków 12. Szacowana wartość: 5 000 000 PLN w tym środki własne 750 000 PLN
- Projekt: *Rewitalizacja obszaru ul. Lubartowskiej i dawnego Podzamcza w Lublinie poprzez ożywienie gospodarcze obszaru za pomocą zintegrowanej poprawy zarządzania zasobem komunalnym, działań społecznych i poprawy stanu zabudowy zabytkowej*. Lokalizacja: rejon ul. Lubartowskiej i dawnego Podzamcza. Szacowana wartość: 1 409 110,00 PLN w tym środki własne 140 911,00 PLN
- Projekt: *Kreatywne Przemiany*. Lokalizacja: rejon ul. Lubartowska, Staszica, Niecała. Szacowana wartość: 700000 PLN w tym środki własne 105000 PLN
- Projekt: *Zagospodarowanie obszaru dawnego Podzamcza* Lokalizacja: rejon dawnego Podzamcza. Szacowana wartość: ETAP I: nie mniej niż 600 000 PLN
- Projekt: *Adaptacja obiektów dziedzictwa kulturowego na obszarze Pomnika Historii Lublin w celu rozszerzenia oferty kulturalnej i turystycznej (Prace konserwatorskie i remontowe przy budynku Trybunału Koronnego)*. Lokalizacja: Rynek. Szacowana wartość: 21 000 000 PLN w tym środki własne 6 500 000
- Projekt: *Remonty elewacji zabytkowych kamienic położonych w Lublinie przy ul. Kowalskiej w rejonie Starego Miasta wraz ze zmianą systemu ogrzewania na ogrzewanie centralne miejskie*. Lokalizacja: ul. Kowalska 11, 13, 15. Szacowana wartość: 600 000 PLN w tym środki własne 150 000 PLN.